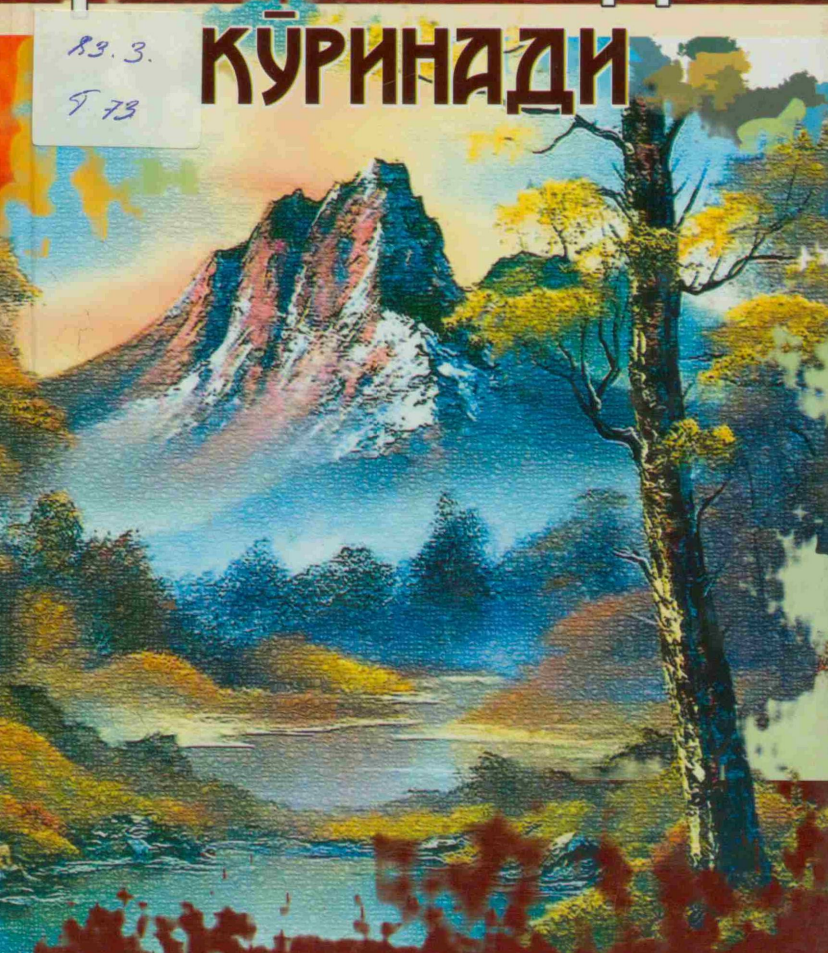

ТОҒЛАР ОЛИСДАН КЎРИНАДИ

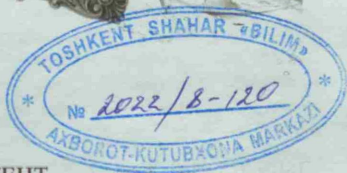
83.3.

Т 73

ТОҒЛАР ОЛИСДАН КЎРИНАДИ

(ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ ЁЗУВЧИСИ
МИРМУҲСИН ЗАМОНДОШЛАРИ
ХОТИРАСИДА)

ТОШКЕНТ
«О‘ЗБЕКISTON»
2016

УЎК: 821.512.133-06(092) ✓

КБК 83.3(5Ў)-8

Т 73 ✓

Тўплаб, нашрга тайёрловчи:

Гулюз МИРМУҲСИН қизи

ISBN 978-9943-28-565-1

© Гулюз Мирмуҳсин қизи
(тўплаб, нашрга тайёрловчи), 2016
© «O'ZBEKISTON» NMIU, 2016

НАШРИЁТДАН

Мухтарам китобхон! Таникли адиб, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин ҳаёт бўлганида шу йил 95 ёшга тўлар эди. Унинг шеърляти «Вафо», «Фарғона», «Жонажон далаларда», «Қалб ва фалсафа» каби қатор тўпламларда ўзифодасини топган. У «Широқ», «Авесто», «Уста Ғиёс», «Дўнан», «Невара» каби тарихий ва замонавий мавзудаги дostonлари, баллада, ҳикоя ва қиссалари, «Дегрез ўғли», «Умид», «Меъмор», «Темур Малик», «Турон маликаси», «Илон ўчи», «Илдизлар ва япроқлар», «Чотқол йўлбарси», «Чиникиш» сингари романлари орқали минглаб ўқувчилар қўнглига йўл топа олган сермахсул ижодкор сифатида эътироф этилган. Биринчи ўзбек шеърый романи «Зиёд ва Адиба» ҳам Мирмуҳсин қаламига мансуб. Мирмуҳсин ўз ижодий фаолиятининг эллик йили давомида муттасил масъул вазифаларда ишлади: «Шарқ юлдузи», «Муштум», «Гулистон» журналларида бош муҳаррир бўлган.

Ўтган асрнинг 50–60-йилларида адибнинг хорижий мавзудаги «Араб ҳикоялари» туркуми тилга тушди. Дарҳақиқат, Мирмуҳсиннинг хорижий халқлар ҳаётини самимий тасвирловчи, «Ал-Махдий», «Йўқолган жавоҳир», «Илон ўйнатувчиси», «Искандария кўрфази», «Мона», «Ибис қушлари» сингари ҳикоялари қўлма-қўл ўқилгани қўпчиликка маълум. Адибнинг шундан кейинги яратган «Жамила», «Тунги чакмоқлар», «Чўри», «Оқ мармар» каби қиссаларида оддий одамларнинг меҳнати, орзу-умидлари меҳр билан тасвирланган.

Масалан, ёзувчи «Умид» романида аспирант, пахтачилик соҳасида яхши ниятлар билан тадқиқот олиб бораёт-

ган содда, беғубор йигитнинг қувонч ва ташвишларга тўла ҳаётини ҳаққоний гавдалантириш орқали шу соҳага умрини бағишлаган фидойий олимларни, Чўтир хола каби маънавий дунёси юксак меҳнаткаш инсонларни, шунингдек, шуҳрат, бойлик орттиришга хирс қўйган айрим қиёфалар кирдикорларини очиб берди. Қалб изтироблари, зиддиятлар маҳорат билан акс эттирилгани боис, бу роман ўқувчиларнинг севимли асарига айланди.

Тарихий мавзу Мирмуҳсиннинг истеъдодини ёрқин намоянча қилган мавзулардан ҳисобланади. Адибга катта шуҳрат келтирган «Меъмор» романида йирик тарихий шахслар, саркардалар эмас, балки меҳнаткаш, оддий меъмор образи яратилган. Ҳаётини муҳташам бинолар қуришга бағишлаган, аммо ҳалол меҳнатлари муносиб қадрланмаган меъмор Нажмиддин образи талқини ҳам китобхонлар дилига яқин қахрамонга айланди. Шунинг учун ҳам бу асарлар ўқувчи қалбига йўл топа олди. Бу фикрнинг яна бир исботи: ҳозирги кунда адибнинг кўп минг нусхада қайта нашр этилган «Меъмор», «Илон ўчи» романлари, «Сайланма» ва яна бир неча асарлари китобхонлар мулкига айланди. Адиб асарларининг умрбоқийлигини шу мисолларнинг ўзи ҳам яққол исботлайди. Ҳақиқатан ҳам сўз санъаткорларининг қадр қиммати, бадиий маҳоратига замон ва китобхон баҳо беради.

Ватанга муҳаббат, она тупроқ химояси ҳамма даврларда ҳам мукаддас бўлган. Адибнинг XIII асрда яшаган саркарда Темур Малик ҳақидаги тарихий романи ана шу мавзуда. «Темур Малик» романи она юртини чет эл босқинчиларидан химоя этишда мислсиз қахрамонлик кўрсатган ватанпарвар Темур Маликнинг тўлақонли образи юксак маҳорат билан тасвирлаб берилган.

«Турон маликаси» романи XI–XII асрлардаги Хоразм шоҳи Алоиддин Муҳаммад давридаги воқеаларни ўз ичига олади. Халқнинг икки буюк дарё оралиғидаги Самарқанд, Бухоро, Шош, Термиз, Хеваю Ўттор каби шаҳарларни юксалтириш йўлидаги фидойиликлари ёрқин бўёқларда тасвирланади. Асар қахрамонлари Алп-Арслон

билан Шоҳсанамларнинг самимий севгисига бағишланган хаяжонли лавҳалар ўқувчи руҳиятига гўзал кайфиятлар олиб киради.

Мирмуҳсин «Авесто»да ҳам узоқ ўтмиш қаърига саёҳат қилади. Бу асар ҳам она юртга ва унинг кўҳна тарихига юксак муҳаббат, фахрланиш туйғуларига тўла. У «Авесто»дек муқаддас китобни яратган қадимги аجدодларимиз ҳақида тўлқинланиб ёзади.

Азиз китобхон! Қўлингиздаги китобга Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин ҳақида замондошларининг, дўстлари ва шогирдларининг эҳтиромга тўла хотиралари, дил изҳорлари жамланган. Мирмуҳсинни яқиндан билганлар унинг самимий ва дилкаш инсонлигини, бошқалардан ёрдамини аямайдиган бағрикенглигини эътироф этишади. Тўпلامдаги хотиралар адиб ижодининг барча томонини эмас, балки айрим қирраларинигина ёритиб, маълум даражада ижодкорнинг адабий портретини яратишга қаратилганлигини алоҳида айтиб ўтиш лозим.

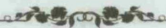
Бадий тафаккур мулкининг чин соҳиблари асло ўлмас экан. Аксинча, улар яратган бебаҳо хазина орадан вақт ўтган сари ўзининг янгидан-янги қирраларини намоён қилиб, тобора рангин ҳаётий жило билан товланаверади. Ҳа, ўзидан яхши ном, ўқишли асарлар қолдирган ижодкор сифатида Мирмуҳсин китобхонлари қалбида абадий яшаб қолишига шубҳа йўқ.

Фафур ҒУЛОМ

КУЛОЛ ВА ЗАРГАР (Мирмуҳсинга)

Кулолнинг ўғлиман, дединг бир куни...
Хўш, нима қилибди, азизим, укам?
Меҳнатнинг якуни, ернинг мазмуни
Тупроқнинг олтиндан қай хислати кам?
Олтиндир, темирдир, кўмирдир, кумуш,
Барчаси бу ернинг жавҳарларидир.
Ерга зийнат берар меҳнат ва юмуш,
Ҳар бошоқ шу уммон гавҳарларидир.
Темир, бетонлардан биз қурган бино,
Ерга оёқ тираб, кўкка чўзар қад.
Инсон юлдузларга учса ҳам, аммо
Она ер сатҳига қўнар оқибат.
Шу водий, шу ирмоқ, шу чаманни кўр,
Ҳар бир кафт тупроғи муқаддас, азиз.
Шу чинор ва шу тол ватандош, мағрур,
Биз ундан ёй ясаб ўқлар отганмиз.
Отанг ясаб эди сопол пиёла,
Халқ учун хизмат бас, на шуҳрат, на ном.
У ясаб бермаган қон ёшга тўла,
Искандар, Доролар учун олтин жом.
Отанг ўз чархида дўндирган товоқ,
Чарчокни енггану, куч уйғонтирган.
Отанг умр бўйи бир чангал лойдан —
Бир бурда ватандан кўз узмай ўтди.
Сенинг ёзганларинг улуғ кунларинг,
Катта тарихдан бир варақ бўлсин.
Бағирлар қуёшга тўлиғ кунларинг,
Қалбидай рост бўлсин, ярқироқ бўлсин.

Хирмонлар елпиган оддий куракдай,
Халкнинг зўр ишига хизмат қилса, бас.
Халқ билан нафасдош бўлган кўкракка
На тантиқ манманлик, на шухрат ҳавас.
Мен шеър у шоирни ҳеч камситмайман,
Каттакон меҳнатга шерикмиз, укам!
Чин гапни билдирмак, билмак истайман,
Кулолнинг заргардан қайси ери кам?!

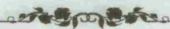
Воҳид ЗОҲИДОВ,
академик

ЗАБАРДАСТ ИЖОДКОР

Ижод йўлига жуда ёшлигидан кира бошлаган, ўн беш ёшида биринчи асари эълон қилинган Мирмуҳсин ибратли ҳаёти давомида, поғонадан поғонага кўтарилиб, жуда катта ижодий ҳазина яратиб, китобхонларга тортиқ қилди. Қўплаб шеър ва ҳикоялар, дoston ва балладалар, бир неча қисса ва қатор-қатор монументал романлар ёзди. Икки юзга яқин китоб ва манзумалардан ташкил топган бу ҳазина бугунги кунларимизда ҳам ўқувчилар эъзозидадир. Энг муҳими, ёзувчимиз тарихимиздаги ёрқин шахсларнинг шундай кўркам образларини чиздики, бу китобхон учун ўзига хос бир қўлланма вазифасини ўтайди.

Мирмуҳсиннинг сержанр ва серкирра ижоди ўзининг савияси, аҳамияти жиҳатидан аллақачонлар бир миллий адабиёт доирасидан узоқ-узоқларга чиқиб кетди. Унинг аксар асарлари Москвада рус тилида нашр этилиб келинган ва нашрга тайёрланган, қатор поэтик ва прозаик асарлари, айниқса, «Меъмор», «Умид», «Дегрез ўғли», «Чотқол йўлбарси», «Зиёд ва Адиба», «Илдизлар ва япроқлар» номли ҳаммага машҳур романлари билан ҳаммамиз фахрланамиз.

Адолат юзасидан шуни ҳам айтмоқ лозимки, Мирмуҳсин – бугуннинггина ёзувчиси эмас. У келажакни ҳам кўзлаб ижод қилди, келажак авлодларга ҳам асқатадиган бойликлар яратди. Шунингдек, ўзининг сермазмун асарларида порлоқ келажакни яратадиган ғояларни, мақсадларни тарабдорлик билан ва ҳозирги воқелигимизда мавжуд бўлган, бўла бошлаган улўғвор янгиланишларни мадҳ этди, тарғиб қилди.

Айниқса, ҳозирги давр учун жуда муҳим бўлган яна бир нарса, таржима масаласи ҳамиша Мирмуҳсиннинг диққат марказида турди. У жаҳон бадииятининг бир қанча дурдоналарини ўзбек тилига моҳирона таржима қилиб, адабиёт муҳибларига тақдим этди. Унинг ўз халқига бўлган муҳаббати ва мураккаб меҳнати туфайли Пушкин, Маяковский, Шевченко, Адам Мицкевич, Николай Тихонов ва бошқалар ўзбек хонадониди ўзбек тилида ҳам сўзлайдиган ва олам-олам эстетик завқ берадиган бўлдилар.

Нихоят, шуни ҳам алоҳида қайд қилмоқ лозимки, Мирмуҳсинда жуда ёқимли, ажойиб ва гўзал шахсий инсоний фазилатлар бор. Жумладан, унда ўзига, ижодига талабчанлик, эришган ютуқлари ила қаноатланиб қолмаслик ва камтаринлик чиройли бирликни ташкил этади, унинг ҳамиша янада маҳсулдор ижод қилиш ва давр савиясида бўлишга интилишлари ҳам шу билан изоҳ этилади.

Ҳақиқий халқ ёзувчиси шундай бўлади!

1975 йил

Саид АҲМАД,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

ДАВР НАФАСИ

Кейинги пайтларда романлар кўп ёзиляпти. Бирини завқ билан ўқийсан, бирини эснаб-эснаб варақлайсан.

Яхши роман ёзиш учун албатта, яхши ёзувчи бўлиш шарт. Ёзувчи китобхонни ўзи ҳаёлида яратган кўчаларга етаклаши, сурган ўйларига шерик қилиши, тортган азобларига ох урдириши, яратган бахтидан энтиктириши, қувончидан кулдириб, ғамидан йиғлатиши керак.

Бундай қилиш учун ёзувчидан катта маҳорат талаб қилинади. Китоб муаллифи, айниқса, роман ёзадиган адиб ўз бошидан кўп савдоларни ўтказган, турли тақдирлар билан тўқнашган, бахт ва бахтсизлик, мухаббат ва айрилиқ, қаҳрамонлик ва қўрқоқлик... ҳамма-ҳаммасини кўрган, ҳис қилган бўлиши керак.

Романист ҳам бастакор, ҳам созанда. У айтмоқчи бўлган гапларни қуйлаб бермоғи, ўқувчи хиссиётларига таъсир қилмоғи керак. Романист – рассом. У китобда номи тилга олинган кишини гапириб бермаслиги, аксинча расмни сўз билан чизиб бермоғи лозим.

Ёзувчи далани тасвирлаган саҳифаларидан салкин шамол эсиб турсин. Ана шу фазилатларга эга бўлган ёзувчигина ўқувчи қалбига йўл топади, ўзи яратган кишиларнинг дардига ҳамдард, бахтига шерик қилади.

Бунақа китоб ёзиш осон гап эмас. Адабиётимизнинг мумтоз асарлари ана шундай азоб, ана шундай катта меҳнат эвазига дунёга келган.

Мирмухсиннинг «Умид» романи шубҳасиз ўқувчи қўлидан қўймай, завқ-шавқ билан ўқийдиган яхши китоб.

Республика матбуотидаги ўнлаб мақолалар роман фазилатларини яхшилаб шарҳлаб берди. Москвада босилган рус тилидаги нусхаси тўғрисида «Новый мир», «Литературное обозрение» журналлари, «Литературная газета»да эълон қилинган мақолалар роман чинакамига маҳорат билан ёзилганини, ўқувчи қалбини ларзага соладиган воқеалар баён қилинганини, айниқса, ёзувчи тилининг раво ва сербўёқлигини айтди.

Мирмуҳсин бу яхши романни бирдан, тасодифан ёзиб қўйгани йўқ. Ўнлаб ҳикоялар, канчадан-қанча қиссаларда орттирган тажрибаси қаламини қайради. «Чиникиш» романи билан бу катта жанр оламига кирди. Натижада у ўзи кўрган, тақдирларини кузатган, бирга ёнма-ён яшаган кишилар ҳаётини қаламга олди. Романда тасвирланган кўчаларда ёзувчининг ёшлиги ўтган. Ўқувчи ниҳоятда севиб қолган Чўтир хола билан муаллиф кўп гаплашган, лапанглаб турган омонат зинапоядан бир қўлини белига тираб чиқиб кетаётганини деярлик ҳар куни кўрган.

Ёзувчи Чўтир холани тасвирлаётганида шундоққина уни кўриб, овозини эшитиб турган. Салимхон Обидийни Мирмуҳсин танийди. Тўғри, ёзувчи таниган, тасвирлаган олимнинг исми ҳам, фамилияси ҳам бошқа. Аммо қиёфаси ўша. У Салимхон Обидийни тўғрига ўтказиб қўйиб сувратини чизганга ўхшайди. Бутун қиёфаси, қиликлари, қошқўзлари, юриш-туришлари ўқувчига кўриниб турипти.

Ёзувчи қаҳрамонлар қиёфасини чизишда хилма-хил йўл тутади. Бирининг ташқи қиёфасини тасвирлаб қўяқолса, яна бирини ички олами, ўй-ниятлари орқали тасвирлайди.

Жанна ва Ҳафиза...

Жанна енгилтак, у фақат айш-ишратни ўйлайди. Муаллиф уни ташқи тарафдан кузатади.

Аммо Ҳафизага келганда ёзувчи бутун маҳоратини ишга солиб унинг ички оламини, руҳий дунёсини чизади. Натижада Ҳафиза фақат чиройлик қизгина эмас, замон тарбиясини кўрган, давр олдида масъулиятли бир шахсга айланади.

Умид ва Шукур Каримович образларини ёзувчининг катта муваффақияти деб билиш керак. Мирмуҳсин уларни

алоҳида меҳр билан қаламга олади. Қиёфаларини чизишда энг нурли бўёқларни ишлатади.

Роман тили алоҳида мактовга арзирлидир. Кўпгина китобларимиз ана шу гўзал тилимизнинг оҳангларидан, сержилва бўёқларидан маҳрум бўлиб қолмоқда. Негадир адабиётшуносларимиз ёзувчи тилига унчалик эътибор бермайдилар.

«Умид»нинг тили ниҳоятда ширали. Ёзувчи ҳар бир персонажга унинг хусусиятига қараб тил танлаган.

Шунинг учун ҳам «Умид» ўқувчи қалбига йўл топган.

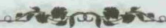
Рамз БОБОЖОН,

Ўзбекистон халқ шоири

ДИЛДАГИ МЕХР

Хамкалам ва хамқадам сафдошим, забардаст адиби-миз, дўстимиз, жамоат арбоби, Давлат мукофоти лауреати, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсиннинг миллий адабиётимиз ривожига қўшган ҳиссаси, шак-шубҳасиз таҳсинга сазовор. У ёзган ва китобхон севиб ўқиётган роман ва қиссалар саногига бир қўлингизнинг бармоқлари етмайди, иккинчисини очишга мажбурсиз. Шунингдек, шеър ва достонларини айтмайсизми!

Мен Мирмуҳсин билан қачон, қайси кун, қандай ҳолатда танишганимни эслай олмайман, аммо катта адабиёт майдонига олдинма-кетин, бир вақтда кириб келганимиз аён. Ўша йиллари биз ўкиган Тошкент Давлат педагогика институти миллий адабий ҳаракатчиликнинг маркази эди, «Ёш қаламкаш» номли тўғарагимиз мунтазам ишлаб турарди, ҳатто, кейинчалик серманзара жойларда ҳам тез-тез учрашиб, ижодий суҳбатлар қурадиган бўлиб қолган эдик. Шундай учрашувлардан бири – ўзимиз казиган «Бешёоч» кўли ўртасидаги кичик бир оролчада янграган шеърхонлик!.. Ўша окшом ўқилган шеър тонгга уланган эди, тонг нурларига... Лекин, бундай ижодий гурунга кўз тегдими, бахтга қарши, асал захарга айланди, «шахсга сиғиниш» панд берди. Қўп ўтмай Иккинчи жаҳон уруши бошланди. Мамлакат ичкарисида «Ҳамма нарса фронт учун!», «Фашист босқинчиларига ўлим!» деган ўтли шиорлар ҳар бир фуқаронинг виждон бурчи, кундалик ишига айланди. Қалам аҳли шиддатли уруш кунлари газета саҳифаларида босилган ватанпарварлик руҳидаги шеър ва мақолалари, эфир тўлқинларида янграган оташин нутқлари билан қонли

майдондаги азамат жангчиларга мададкор бўлиб турарди. Ўша йиллари Мирмуҳсин ва камина Ўзбекистон Радио-эшиттириш Комитетида муҳаррир, Туроб Тўла ва Ҳамид Фулом эса суҳандон бўлиб ишларди. Бир сўз билан айтганда ҳам сиёсий, ҳам бадий, мураккаб ва масъулиятли оғир юкни ҳамжиҳатлик билан кўтарганимизни ҳамон эслайман.

Иккинчи жаҳон уруши тугар-туғамас, Ҳамид Олимжон вафотидан кейин Ўзбекистон ёзувчиларига Ойбек домла раҳбарлик қила бошлади. Мен ўша йиллари Уюшмада адабий маслаҳатчи бўлиб ишлардим. Мирмуҳсин ҳам шундай вазифани бажарар, иш столимиз кичик бир хонада рўбарў эди. Эсласам, адабий ҳаракатчилик авжида, эндигина оёққа турган ёш соҳиби қаламлар маслаҳат олгани келиб-келиб турар, турли жанрлар бўйича семинарлар ўтказилар, ҳатто етакчи ёзувчиларнинг етук асарлари атрофида ҳам фикр алмашинарди, мунозаралар бўларди.

Йиллар, серташвиш, салмоқли йиллар тутқич бермай ўтди... 1948 йил бошида Москвада ёш ёзувчилар кенгаши чакирилди, Ўзбекистондан Мирмуҳсин, Саид Аҳмад, Шукрулло ва камина қатнашиш шарафига эга бўлдик. Кенгашнинг рус адаби Александр Фадеев очди, устоз ёзувчиларнинг нутқларини тингладик, сўнг адабий жанрлар бўйича тўғараклар ўз камровига ўзига хос қалам соҳибларини танлаб олди. Биз Мирмуҳсин билан бирга Александр Твардовский семинарида бўлдик ва илк шеърий асарларимиз Расул Ҳамзатов, Михаил Дудин, Сильва Капутикян, Иосиф Нонешвили ва бошқа сафдошларимиз иштирокида муҳокама қилинди ва фойдали маслаҳатлар олдик. Бундан кейин Мирмуҳсин билан ижодий сафарларда, китобхонлар билан учрашувларда бирга бўлдик, янги асарлар муҳокамаларида юзма-юз туриб, тортишдик, баҳслашдик, фикр алмашдик. Жумладан Ўзбекистон ёзувчилари уюшмасининг хайъати мажлисларидан бирида каминанинг янги достони «Баҳс» қаламкаш дўстлар муҳокамасига ҳавола этилганда Мирмуҳсин фаол қатнашиб, ўз маслаҳатларини берганини унутиш мумкинми?!. Шунингдек, мен ҳам унинг эл оғзига тушган «Уста Ғиёс» ва «Яшил қишлоқ» поэмалари ҳақида ўз вақтида фикримни айтганман.

Эсласам, кунлардан бир кун Мирмуҳсин менга «яна бир фарзанд кўрдим» деб, ҳали, мен «ўғилми, қизми?» дегунимча, қўлимга оҳори тўкилмаган бир китобни («Дегрез ўғли») тутқазди:

«Дўстим, улкан шоир Рамз Бобожонга самимий эсдалик, Мирмуҳсин. 14.08.1973 йил».

Дастхатни ўқидиму, дарҳол мен унга:

– Ўғил, – дедим ҳазиллашиб.

– Аввал ўқинг, – деди кулиб.

Ҳа, кези келганда ўқидим. Дарҳақиқат, 60-йилларда тилга олинган инсон ва коинот муаммоси 70-йилларда, жумладан, «Дегрез ўғли» романида ўз ўрнини топа бошлаганига гувоҳ бўлдим.

Таниқли адиб, захматкаш инсон Мирмуҳсиннинг шеърийят чархида чархланган қалами унинг катта прозада, яъни замонавий романи «Умид»дан то тарихий «Меъмор» романининг яратилишигача ўз маҳоратини намойиш этди, ҳам масъулиятли, ҳам шарафли синовдан ўтди. Аммо, ўйлайман, нахотки, умр шунчалик бевафо, вақт ундан баттар бўлса?! Мен, ахир, уни яқинда 60 ёшга тўлиши билан Ўзбекистон сохиби қаламлари номидан расмий тадбирда юксак минбардан табриклаб, энг яхши тилакларимни айтган эдим-ку...

Бундай тадбир, бундай тўй-маросимлар фақат мактов онлари, тантана соатларигина эмас, балки жиддий фикр ва мулоҳазаларга бой умр ва меҳнат сарҳисоби десам, эҳтимол, адашмаган бўламан. Модомики, шундай экан, ҳар ким ўзига-ўзи шундай савол бериши мумкин: «Хўш, сен шу ёшга кириб, нима қилдинг, зиммангдаги бурчни ўтадингми, эл бошига иш тушганда белинг қайишдими, еган нонингни оқладингми, ҳалол яшадингми, дўст олдида тилинг қисик эмасми, виждонинг покми, имонинг ўзингда, меҳринг кўзингдами?...» Ҳа, балли! Ўша унутилмас окшом Республика ёзувчилари номидан юбилярнинг елкасига тўй сарпосини ташлаганимдаги қарсақлар гулдуриси қулоғимда... Минг афсус! Энди, халқимиз тақдирини ўз қўлига олган мустақиллик кунларида Мирмуҳсин орамизда йўқ... Лекин, ундан қолган унутилмас сатрлар ҳамон янграйди:

Каршимда порлок хаёт,
Мен хаётни кучаман.
Сизга эй, янги авлод,
Гулим бор чаман-чаман...

Бахтга макон юртимда
Хеч билмадим аламни.
Дилда борки меҳрингиз,
Тебратаман қаламни.

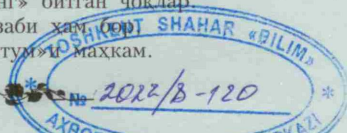
Дархақиқат, шундай! Такрор айтаман: сўзи тирик-
нинг ўзи тирик... Ётган жойи жаннатда бўлсин, қаламкаш
дўстимизнинг!

Зохиджон ОБИДОВ,
шоир

ЙИГИТДАЙ ШАХДАМ

«Вафо» атаб тўнғич китобни,
Садоқатдан бошлади наво.
Куйга солди замон хитобин,
Эл ҳам деди унга – Мархабо!
Фарғонанинг сўлим чиройи
Булбул қилиб сайратди торни.
Пушкин, Саъдий, Гёте, Навоий
Сайқаллади дилдаги борин.
Китобидан гуркираб бокди.
«Яшил қишлоқ»дан дилга шавқ оқди
Атир пуркар сатридан боғлар.
Ким билмайди Ўзбекистонда,
Куйди-пишди Уста Гиёсни?
Дил китиклар шеърий романда
Айтса, Зиёд, Адиба розни.
Илхомидан жонланиб Широқ,
Замонларга бошлади хаёл.
Дилга солиб турфа хил сабоқ,
Достонларда кўрсатди камол.
Қутлар эди кулол ўғлини
Шеъриятда шер Ғафур Ғулом.
Суйиб қолди қалби чўғлини,
Оташ нафас Уйғундай бобом.
Назми каби насри эъзозда,
Ёддан чиқмас «Тунги чақмоқлар».
«Умид»идан шавқ қанот ёзди,
«Сўқмоқдаги жанг» битган чоклар.
Шавқи қадар ғазаб ҳам бор,
Ҳажвиётда «муштум»и маҳкам.

Меҳнат билан топди эътибор
Эллигида йигитдай шахдам.
Чўккиларга чорлайди илхом
Кутар хали канча доvonлар,
Янги-янги китоб деб мудом,
Эшигин ланг очган жавонлар.

1971 йил

Одил ЁҚУБОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

ЮКСАК БАҲО

Мирмуҳсин ака ҳам назм, ҳам наср соҳасида баробар қалам тебратган. Ҳам назм, ҳам наср борасида баробар ижод қилиш адабиётимизда бобомерос бир анъана. Ҳазрати Навоийдан устоз Фафур Ғуломгача, Бобурдан Ойбек домлагача шундай қилишган.

Таниқли ёзувчимиз Мирмуҳсин ҳам яхши анъанани давом эттириб, ҳам насрни, ҳам поэзиямизни яхши асарлар билан бойитган адибларимиздандир. Шундай бўлса ҳам, каминаи камтарин носир сифатида Мирмуҳсиннинг насримиз бобидаги хизмати алоҳида таъкидлаб ўтишни истардим.

Мирмуҳсин ёзган йирик насрий асарларни бир эслайлик: «Дегрез ўғли», «Умид», «Меъмор», «Чотқол йўлбарси», «Илдизлар ва япроқлар» каби романлари, «Чодрали аёл», «Оқ мармар» каби киссалар... «Умид» романи Давлат мукофоти билан тақдирланди. Бу романлар туфайли адабиёмиз Арслон ва Умид, Қоражон ва Гулгун каби китобхонни ўзига ром этган жонли ва ҳаётӣ образлар билан ўзбек романчилигини бойитди. Мирмуҳсин яратган йирик насрий асарлар орасида «Меъмор» романи алоҳида ўрин тутади.

Маълумки, устоз Абдулла Қодирий асос солган ўзбек тарихӣ романчилиги кейинги йилда салмоқли муваффақиятларни қўлга киритди. Энг яхши тарихӣ романларимиз дунё миқёсига чиқди, бошқа қардош халқлар тилларига таржима қилинди, айримлари эса, ҳатто, хорижий мамлакатларда чоп этилди ва чоп этилмоқда.

Мирмуҳсин аканинг рухлари шод бўлсин.

НАЗАРМАТ,
шоир

МАНГУ МЕРОС

Мен эзгу ният тўғрисида ўйласам мен билан бир бинода кўп йиллар ёнма-ён ишлаб, ижодий ҳаётини бирга ўтказган улкан ижодкор дўстим Мирмуҳсинни эслайман. Мен 1947 йилда жанггоҳдан Тошкентга қайтиб, аввал «Қизил Ўзбекистон» («Ўзбекистон овози») сўнг «Тошкент ҳақиқати» газетасида ишладим. Шу йилларда «Шарқ юлдузи» ва «Муштум» журналида кўп йиллар бош муҳаррир бўлиб ишлаган улкан ижодкор дўстим Мирмуҳсин билан учрашиб турардим. Уни ўйласам эзгу хотираларим ёдимга келади.

Мирмуҳсин серғайрат, сербарака ижодкор эди. Мен ижодий маслаҳат билан унинг иш хонасига кирсам доим қўлда қалам, ёзув билан банд эканлигини кўрардим. У шеърят ва насрда йирик асарлар яратди. Унинг нашр этилган «Меъмор», «Темур Малик», «Умид», «Дегрез ўғли» ва бошқа йирик асарлари бунёдкор халқимизнинг маърифий мероси бўлиб қолди.

Мирмуҳсин билан ижодий учрашувларда бўлганимда юртимизда юксак ҳаёт мавж уриб турарди. Буюк иншоотлар қад кўтараётганини тилга олиб: «Уларни забардаст халқимиз бунёд этаётганлиги бу куннинг буюк тарихи эрур. Улар ҳақида бадиий асарлар яратиш биз ижодкорларнинг муқаддас бурчимиз», – дерди. Ҳамкасб, забардаст дўстимдан халқимизга улкан адабий мерос қолди. Бу мерос мангудир.

Максуд ҚОРИЕВ,
ёзувчи

БАҒРИКЕНГЛИК

1949 йилда газета муҳарририятига адабий ходим бўлиб келганимда Мирмуҳсин ака адабиёт бўлимида мудир бўлиб ишларди. Қадди-басти келишган, юзидан нур томиб турадиган хушбичим йигит эди.

Мен ўшанда тарғибот бўлимида ишласам ҳам, бадиий адабиётга жуда қизиқардим. Шу боис бўлса керак, суҳбатлашиш, маслаҳатлашиш иштиёкида Мирмуҳсин ака ҳузурига тез-тез кириб турардим. Шунда шоир ўзининг янги ёзган ашъорларини ўқиб берар, кейин бир пиёла чой устида суҳбатлашиб ўтирар эдик.

Тахририятга ишга келгунимга қадар ёзувчининг ўша кезлари эълон қилинган дostonлари, қиссалари, ҳикояларини ўқиганман, айниқса 1940-йилларда эълон қилинган замондошларимиз сиймосини акс эттирувчи «Уста Фиёс», «Яшил қишлоқ», «Қадрдонлар», «Широқ» асарлари қадимий Шарқ анъаналарига кўра дoston шаклида ёзилган эди.

Ўзим тарғибот бўлимида ишлайману, бир куни юрак ютиб, ҳаваскор шоир сифатида шеър битиб адабиёт бўлимига кирдим. Мирмуҳсин ака ёзувчи Раҳмат Файзий билан суҳбатлашиб ўтиришган экан. Салом-аликдан сўнг қўлимдаги шеър битилган варақни Мирмуҳсин аканинг қўлига бердим.

Шоир кўзойнаги остидан менга қараб:

— Ҳали сиз шеър ҳам ёзасизми? — деб қолди.

Қизариб кетдим.

Раҳмат Файзий:

— Ўзбекистонда ҳамма шоир, — деб қўйди мени қувватлагандай.

– Бир машқ қилиб кўрган эдим, билмадим шеър деса бўладими, йўқми, – дедим ийманиб.

– Бу ахир, кўшиқ-ку, ўзингиз «Тинчлик қўшиғи» деб сарлавҳасига ёзиб қўйибсиз-ку, – деди шоир.

Индамадим.

Кейин Раҳмат акага, «сиз ҳам эшитинг», деб овозини чиқариб ўзига хос оҳанг билан ўқиб берди.

– Нима қилиб тарғибот бўлимида ишлаб юрибсиз, – деди ҳазиллашиб.

Мирмуҳсин ака яна ҳазилга олиб:

– Ўзи шоир бўладиган йигит, акаси Маъруф ҳам кўшиқчи шоир, – деб қўйди Раҳмат Файзий.

Шоир Мирмуҳсин сермахсул ёзувчи эди. Кейинчалик унинг тарихий мавзуларда «Меъмор» (1974), «Темур Малик», «Турон маликаси» (1997) асарлари дунёга келди. Айниқса, «Умид» романи эл оғзига тушди, адабий жамоатчилик ўртасида кизгин баҳсларга сабаб бўлди. Ана шу романи учун у Республика Давлат мукофотига сазовор бўлган.

У йигирма йил «Шарқ юлдузи» журнаliga муҳаррирлик қилди, ўн йил «Муштум»да ишлади. Шу даврларда Мирмуҳсин ака билан дўстлигимиз, ижодий ҳамкорлигимиз яна ҳам мустаҳкамланди. Менинг ўша йиллари ёзган ҳикоя ва қиссаларим аксарият «Шарқ юлдузи»да эълон қилинди. Адиб билан ижодий ҳамкорлигимиз менга катта ҳаёт мактаби бўлган десам хато бўлмас. «Афросиёб гўзали», кейинчалик «Турналар баланд учади» қиссаларимни «Шарқ юлдузи»га олиб борганимда меҳнаткаш ва талабчан муҳаррирнинг менга бўлган меҳр-муруввати, ғамхўрлиги жуда-жуда сезилиб турарди. У дастлаб асарни қўлига қалам олиб синчковлик билан, ҳеч эринмай ўқиб чиқар, кейин ўз мулоҳаза-фикрларини тортинмай рўй-рост айтар, муаллифлар унинг ҳузуридан ҳеч кўнгли тўлмай чиқиб кетмасди.

Ёдимда, «Афросиёб гўзали» қиссамни ёзиб тугаллагандан сўнг «Шарқ юлдузи»га олиб бордим.

– Янги қиссангиз билан табриклайман, газетада бир парчасини ўқиган ҳам эдим, – деди адиб самимийлик билан.

Бир неча кундан кейин муҳаррир ҳузурига бордим.

– Қиссани ўқиб чикдим. Яхши. Аммо бир фикрим бор, қабул қилсангиз олинг, бўлмаса ўзингиз биласиз, – деди.

Индамай тураман, қандай мулоҳаза экан, деб.

Мухаррир ўйлаб турди-да:

– Қиссанинг охири негадир менга тугалланмагандек туюлди, – деди.

– Шундай кетаберсин, – дедим.

– Ўзингиз биласизу... Аммо...

Ҳақиқатдан ҳам муҳаррирнинг эътирози тўғри эди. Асарнинг сўнгги тамомланмаган, жумбоқлигича қолган эди. «Афросиёб гўзали» эълон қилингандан кейин таҳририятга кетма-кет хатлар кела бошлади. «Дилафрўзнинг тақдири нима бўлади?», «Рашид севганига уйланадими, йўқми?», «Қудалар Самарқандга келиб-кетишган эди-ку, буёғи нима бўлади?», «Дилсўзнинг тақдири-чи?»... Хуллас саволлар кўп эди.

Шундан кейин қиссанинг давомини ёздим. Унга «Турналар баланд учади» деб сарлавҳа қўйдим. Бир-икки йил ўтгач, иккала қисса алоҳида китоб этиб қайта нашр этилди.

Мирмуҳсин ака қаттиққўл муҳаррир, атоқли ёзувчи-шоир, журналист эди. Бутун умри меҳнату ижод билан ўтди.

У ўз даврининг етук, элга танилган адиби эди.

Жуманиёз ЖАББОРОВ,
Ўзбекистон халқ шоири

АДИБНИНГ ДУНЁСИ

Хар бир ёзувчи ўзига хос бир дунё бўлмаса, уни чи-
накам маънода ёзувчи деб бўлмайди. Мирмуҳсин ака ҳам
ўз феъл-атворининг, ижод қилиш услубининг, ифода-изҳор
йўналишининг, жанрий ранг-барангликка мойиллигининг
ўзига хослиги билан бошқа ижодкорлардан ажралиб ту-
рарди. Кўрган, эшитган, билган, хис этган воқеоту тарих-
ларининг бениҳоя кўплигидан, у киши ёзиб улгуролмасди,
вақт ўлчови ниҳоятда камлик қиларди. Бир томонда жуда
кўп шеър дoston, «Зиёд ва Адиба»дек катта ҳажмли асар
(дарвоқе, ўзбек тилидаги биринчи шеърый роман деб тан
олинган), бир томонда бир неча китобга жой бўладиган
қиссаю ҳикоят, бир томонда бир неча салмоқли романлар,
«Шарқ юлдузи», «Муштум», «Гулистон» каби довруғли
журналларнинг муҳаррири бўлишдек тинимсиз жамоатчи-
лик фаолияти – булар Мирмуҳсин ижодий дунёсининг
тўла бўлмаган манзараси, холос.

Ўтган асрнинг эллагинчи йилларида Мирмуҳсин ака
муҳаррирлик қилаётган «Шарқ юлдузи» журналида иш-
лар эканман, у киши Миср, Ҳиндистон, Афғонистон каби
мамлакатларга кўпи билан ўн кундан иборат сафарларга
боргани ёдимда. У пайтлар бундай сафарлар ноёб ҳодиса
хисобланарди. Қайтиб келганларидан сўнг борган юртла-
ридаги халқ ҳаётидан шунча кўп асарлар билан қайтар
эдики, ҳаммамиз ҳайрон бўлардик. Ё тавба, бунча гапни
қандай топдилар, бунча воқеа-сюжетни қандай «ҳазм» этиб
улгурди, ўша диёр одамларининг ҳаёти, ҳолати, урф-одати,
яшаш тарзини қандай дарҳол ўзлаштириб, яна асар шакли-
га сингдириб ёза билди! Бундай буюк меҳнатсеварликни
хар қандай ёзувчи ҳавас қилса арзийди.

Мана ҳозир, у кишининг тўрт жилдлик асарлар мажмуасини varaқлаб, бу гапнинг ҳақиқат эканлигига яна бир бор имон келтираман.

Мирмуҳсин асарлари номини санаб чиқишнинг ўзиям бир неча саҳифани эгаллайди. «Уста Ғиёс», «Яшил қишлоқ», «Широқ» каби достонлар, ўнлаб балладалар, мингга яқин шеър, «Жамила», «Чўри», «Оқ мармар», «Тунги чакмоқлар», «Искандария кўрфази», «Мўтиллал»... каби қиссалар, «Умид», «Дегрез ўғли», «Чиникиш», «Меъмор», «Чотқол йўлбарси», «Темур Малик» каби ўнлаб тарихий ва замонавий романлар... булар чиндан-да катта меҳнат маҳсули.

Бу гапларни айтишга ва санашга осон. Бу меҳнат замиридаги неча минг кеча-кундузлик фикрлар ва туйғулар замзамаси борлигини, қанча тафаккур ва тасаввур борлигини ақл ва юракдан ўтказган одамгина бунга англайди. Ҳаётдан оппоқ саҳифага олиб чиқиш, жонли одамларни ва уларнинг ўзаро муносабатлари, зиддиятлари, севгию изтиробларини ишончли лавҳаларда акс эттира билиш санъати – бу ёзувчилик.

Эсимда: Москвадан, Олий адабиёт курсидаги ўқувимиздан қайтиб, «Энди қандай ишнинг этагини тутсам?» – деб юрган кезларимда, 1953 йил куз кунларининг бирида «Шарқ юлдузи» журналининг ўша вақтдаги бош муҳаррири, адиб Мирмуҳсин ака мени журналнинг шеърият бўлими мудирлиги вазифасига таклиф этди. Бу – мен учун катта ишонч эди. Ҳазилми, Ёзувчилар уюшмаси биносининг бағрида жойлашган, не-не алломалар ишлаган доврўғли бир журналнинг масъул ходими бўлиш!

Мана шундай жамоада Мирмуҳсин аканинг ўзига хос таъсирли ўрни борлиги сезилиб турарди...

Шундай қилиб, 1953 йилдан 1962 йил сентябригача бўлган деярли ўн йилчалик вақтим ардоқли журналимиз бағрида кечди.

Қанчадан-қанча шеър у достонларнинг юзага чиқишида озми-кўпми хизматим сингди. Бу ерда мен Мирмуҳсин аканинг талабчан, айни замонда меҳрибон раҳбарлигини таъкидлаб ўтишни истар эдим. Талабчанликлари шундаки, ўзлари ижодиёт устида кучли тартиб-интизом билан мунтазам шуғулланганидек, ишда ҳам тартиб-интизомни қатъий талаб қилардилар.

Хафиз АБДУСАМАТОВ,
филология фанлари доктори, профессор

СЕРҚИРРА ВА СЕРМАҲСУЛ ИЖОДКОР

Табиатан серзавқ ва ўйчан, ўта меҳнаткаш бўлган Мирмуҳсин халқ назарига тушган, кўпчиликнинг меҳрини қозонган ижодкор эди. Ижодий меҳнатга муҳаббат болалиги кулолчилар кучоғида, яратиш ва ижод қилиш қўйнида кечган адибнинг қон-қонига сингиб кетган эди.

Мирмуҳсин катта ижодий мерос қолдирди. Бу меросни бир кўздан кечирайлик-чи. Ўндан ортик романлар, кўп достонлар, ўнга яқин қиссалар, юзлаб хикоялар, бир канча шеърӣй тўпламлар, қатор таржималар, хуллас юздан ортик асарлар кўзга ташланади. Агарда адибнинг барча асарларини тахласак, унинг бўйига етиб қолади, балки ошиб ҳам кетар. Бу муболаға эмас, чин ҳақиқат. Бу ҳазилакам меҳнат самараси эмас. Машаққатли ижоднинг унумли маҳсулидир.

Мен Мирмуҳсин асарлари билан ўрта мактабда ўкиб юрганда танишган эдим. Айниқса, унинг «Қамар» номли достони қалбимга каттиқ таъсир этган эди. Ўша вақтда бундай қизиқарли асарни тажрибали қаламкаш ёзган бўлса керак деб ўйлаб юардим. Кейин билсам унинг муаллифи 18 ёшли ўспирин экан. Буни билиб янада ҳайратга тушдим. Шу-шу бўлди-ю, Мирмуҳсин ижодига қизиқиб қолдим. Асарларини бирма-бир кўздан кечира бордим.

Камина Мирмуҳсиннинг самарали меҳнатига қойил қолиб, кунлардан бирида ундан сўрадим: «Дўстим, қанча-қанча ташкилий хизматлар билан бирга қандай қилиб бунчалар серунум ижод қиласиз?» десам, у шундай жавоб берган эди: «Кечаси-ю кундузи асарларимнинг воқеаларини, қаҳрамонларини ўйлаб юраман. Улар менга ҳеч

тинчлик бермайди. Ҳатто, мажлисларда, йиғинларда ҳам кўзим юз бераётган воқеаларга тикилиб турса ҳам, эсхушим қаҳрамонларим тақдирлари устида бўлади». Мен Мирмуҳсин ижодига, яратган бадий асарларига ҳавас билан қарайман ва унга қойил қоламан. Тўғри, адиб асарларининг савияси бир хил эмас. Лекин Мирмуҳсин иложи борица халқ ҳаёти, меҳнаткашларнинг оғир турмушини, уларнинг ички дард-аламларини очиб беришга астойдил ҳаракат қилган. Шу билан бирга у халқнинг фидокорона меҳнатини, унинг ватанпарварлигини завқ-шавқ билан ифодалаб берган. Унинг қайси бир асарини олманг, у халқнинг руҳи билан суғорилган. Шу сабабдан ҳам кўп асарларининг мағзи мустақиллик мафкурасига монанд тушиши мумкин. Бу ҳол эса, адибнинг асарларини бутунлай инкор этишга, фазилатларидан воз кечишга йўл қўймаса керак, деб ўйлайман.

Мирмуҳсиннинг адабиёт ривожига олиб кирган айрим янгиликларини миннатдорлик билан тилга олиш лозим, деб топаман. Адиб янги замон адабиётида биринчи бўлиб «Зиёд ва Адиба» номли шеърӣй романни яратиб берди. Бу асарнинг бадий савиясидан қатъи назар, шу жанрнинг кашшофи бўлиб адабиёт оламида қолди. Бу роман ёш қаламкашлар учун кўп жиҳатдан ибрат бўлиб, шеърӣй романнинг қандай ёзилишидан сабоқ беради.

Ўзбек халқининг тарихини, ундаги қаҳрамонлар образларини яратишда, ўтмишдаги чигалликларни ечишда ҳам Мирмуҳсиннинг хизматлари ҳурматга лойиқ. «Темур Малик» эпик полотноси тарихни баркамол тарзда гавдалантиришда ибрат бўладиган асардир. Асар ҳақидаги кўп китобхонларнинг ижобӣй фикрлари ҳанузгача қулоғим остида жаранглаб турибди. Камина Мирмуҳсиннинг замонавий мавзуга бағишланган асарларининг кўпидан лаззатланиб баҳра олганман. Бу фикрларимни муаллифга айтиб, унинг баҳридилини очганлигимдан мамнунман.

Бир ҳодиса ҳеч эсимдан чиқмайди. Москвада ўтказилган ёзувчилар Курултойида қатнашганимда бир қанча таниш делегатлар ҳузуримга келиб «Мирмуҳсин келдимиз, қани у?» деб сўрашди. Мен сабабини сўраганимда, «Умид» ро-

мани бизга жуда манзур тушди. У билан танишмоқчимиз, деб қолишди. Бу ҳодиса мени жуда хурсанд қилди. Биринчидан, каминанинг ижобий баҳоси уларнинг фикрига мос тушганлиги бўлса, иккинчидан, дўстимизнинг асари машхур бўлиб бораётганлиги ёқимли хол эди.

Камина Мирмуҳсиннинг мажлисларда, йиғинларда, юбилейларда сўзлаган нутқларидан кўп баҳраманд бўлганман. У ютуқларимиздан хурсанд бўлса, хатоларни, нуқсонларни куйиб-пишиб гапирарди. Ишонч билан айтиш мумкинки, Мирмуҳсин ўзбек адабиётини тараққий эттириш учун жон куйдириб катта меҳнат қилди.

Йўлдош СУЛАЙМОН,
шоир

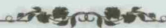
БЎЙИ БАРОБАР КИТОБ ЁЗГАН АДИБ

У ҳам шоир, ҳам ёзувчи. Шеърлари, дostonлари, шеър-ий романлари, ҳикоялари, қиссалари, романлари адабиётимиз хазинасига қўшилган бебаҳо жавохирлардир. Устоз Мирмуҳсиннинг асосий мавзуи, асосий қаҳрамонлари ҳозирги замон кишилари. Унинг сермазмун, сержило, тарихий воқеаларни қамаб олган романлари унга катта шуҳрат келтирди. Ўзбекистон халқ шоири, Давлат мукофоти совриндори Уйғун домла Мирмуҳсин ижодини юксак баҳолаб, ҳамма мухлислар фикрини шундай ифода этган эди: «Ўзбек адабиётининг энг кўзга кўринган сўз усталаридан бири бўлмиш Мирмуҳсин ижодини илдизи заминни, шохлари осмонни қучиб турган чинорга қиёс этгулик. Бу чинор дунёнинг барча минтақасидан кўриниб турибди. Унинг умри боқий».

Бугун бўйи баробар китоб ёзган заҳматкаш адиб адабиётга дастлаб шеър билан кириб келган эди. Табиийки, илк шеър — мухаббатдан туғилади. Жўшқин ҳаёт кулол ўғлининг қўлига қалам тутқазиб, ўз бахтини қуйлашга, Ватанга дил изҳорини айтишга даъват этганди:

Меҳрибон она каби бахт сари етакладинг,
Порлоқ келажакимни равшан кўриб олдиндан.
Бир кулол ўғли эдим... Юксал! — дединг қадрдон,
Юксалиш йўлларини кўрсатиб бердинг чиндан...

Мирмуҳсин ҳеч қачон бармоқ санаб уйида мизғиб шеър ёзадиган шоирлар тоифасига кирган эмас. Унинг сатрлари халқ ичида туғилиб, халқнинг мулкига айланди. 1939

йилда ҳам талабалик чоғларидаёқ халқ қурилиши деб эълон қилинган Каттақўрғон сув омборида иштирок этди. «Каттақўрғон сув омбори» газетасининг фаол мухбири бўлиш билан биргаликда қурилиш майдонларидан бирига бошчилик қилди. Ўзи ишчилар ҳаётини чуқур ўрганиб, уларнинг орзу-умидлари билан ҳамнафас иштирок этди.

Адибнинг биринчи китоби – «Вафо» унга катта шўхрат келтирди. Ёзилажак асарлари учун замин бўлди. Ўзбек адабиётида ишчининг ёрқин сиймосини яратиш жараёнида унинг қалами янада сайқал топди. Фафур Фуломнинг «Кўкан», Уйғуннинг «Жонтемир», Асқад Мухторнинг «Пўлат куювчи» поэмалари қатори Мирмуҳсиннинг «Уста Фиёс» достони ҳам жамоатчилик томонидан кизгин кутиб олинди. Унинг ўз тенгдошлари орасида поэмачиликни бошлаб бергани қайд этилди.

Шоирнинг ўзига хос «Яшил қишлоқ», «Широқ», «Набира» достонлари «Уста Фиёс»нинг мантикий давоми сифатида дунёга келди.

Ёзувчини она ердан ҳамиша куч олиб турувчи паҳлавонга қиёс қилишади. Агар унинг оёғи ердан узилса, дасти юлдузларга ета олмайди. Юлдузлар эса... олисда. Уларнинг нуридан фақат заминни севган Антейлар бахраманд бўлиши мумкин. Мирмуҳсин шундай ёзади: «Рудакий, Низомий, Навоий, Саъдий, Бобур, Достоевский, Шевченко, Гёте, Шиллер, Тагор, Иқбол асарларини мен бироз кеч ўргандим. Ўйлайманки, ўзини ҳурмат қиладиган ҳар бир ёзувчи бу даҳоларни умр бўйи ўрганмоғи лозим».

Табиийки, Мирмуҳсиннинг бой ҳаёти ва ижодий тажрибаси, билими катта майдон бўлишини тақозо этарди. Бу майдон наср майдони бўлиб чиқди. Унинг мушоҳадаси, кузатишлари ҳикоялар, қиссалар, романларга асос бўлди. Ёзувчи бугунги кунгача 200 дан ортиқ китобларини нашр эттирди. Унинг кўпгина асарлари ўнлаб халқлар тилларига таржима қилинган.

Мирмуҳсин ёзувчиликни касб эмас, тақдир деб биладиган ижодкорлардан. У халқ ташвиши билан яшовчи, покдомон ижодкоргина яхши асар ёза олишига қаттиқ ишонади. «Юраги кир қаламқашнинг ҳаммани ҳаяжонга солувчи

китоб ёзиб беришига ишониб бўлмайди. Бундай қаламкаш азада кўзига тупук суртиб йиғлаган хотинни эслатади», дейди у. Ҳақ гап. Ўзи ёнмаган ёзувчи бошқаларни қандай ёндира олсин!

Мирмуҳсин олам юрагига қулоқ тутиб, унинг дарди ва шодлиги билан яшаган. У «Муштум», «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларида бош муҳаррир вазифаларида ишлаганида ҳам ўзбек адабиётининг жонқуярларидан бири бўлди. Адабиёт майдонига кириб келаётган ёшларни сезгирлик билан илғаб, уларга хайрихоҳлик қилган.

Лазиз ҚАЮМОВ,
филология фанлари доктори, профессор

ЗАМОНДОШИМ

Ғафур Ғулом шеърларидан бирини Мирмуҳсинга бағишлаган эди. Устознинг бу авлод вакилларида умиди катта бўлган. Адабиётимизда Мирмуҳсин ва унинг тенгқурлари эгаллаган ўринни кўриб Ғафур Ғуломнинг яхши ниятлари амалга ошганидан хурсанд бўламиз.

Илк ижоди ҳақида адиб автобиографиясида бундай ёзган: «Ёшлигимда мактабимизга адиба Ойдиннинг келиши менда адабиётга бўлган ҳавасни янада оширган. Шеърларимни тинглаб, берган маслаҳатлари, кейинчалик адиба билан яна бир неча учрашувим менга қувват берди. Газета-журналлар редакциясига қатнашим ҳам катта мактаб бўлди. Бу ерда мен тажрибали шоирлар билан учрашдим, тенгқурларим Саид Аҳмад, Шукрулло, Рамз Бобожон ва бошқа қаламкаш дўстларим билан ҳамкорлик бошланди, чиллаки чиллакини кўриб чумак уради, деганларидек ўртаимизда қизгин ижодий мусобақалар бошланди».

Мирмуҳсин шеърияти «Вафо» (1945), «Фарғона» (1949), «Жонажон далалар» (1950), «Ватандошлар» (1959), «Ирмоқлар» (1961), «Қалб ва фалсафа» (1963) каби қатор тўпламларида, анчагина балладаларда, кўплаб поэмалар ва ҳатто, жанр эътибори билан ғоят нодир бўлган «Зиёд ва Адиба» шеърий романида ўз ифодасини топган. Мирмуҳсин поэзиясининг лирик қаҳрамони замондошимиз бўлиб, унинг маънавий қиёфаси, меҳнатга, ватанга, инсониятга, муҳаббатга бўлган муносабатлари Мирмуҳсин ижодининг бош мавзуини ташкил этади. Мирмуҳсин шеърларининг мавзу доираси кенг, унинг лирик қаҳрамони ҳаётдаги кўп ҳодисаларда иштирок этади. Ҳиссиётлар ҳаракати унинг шеърларида

яхши ифодаланади. Шеърятда тажрибаси анча ошгач, у поэма жанрига мурожаат қилди. Мирмуҳсиннинг «Уста Фиёс», «Дўнан» (1947), «Яшил қишлоқ», «Қадрдонлар» (1954) каби поэмалари ҳам адабиётимизни бойитди, ҳам обрўсини оширди. Хусусан, ўзбек деҳқонларининг мардонатор меҳнатларини улуғловчи «Уста Фиёс» поэмаси ўз даврида катта шуҳрат қозонган. Халқлар дўстлигининг яхши бадий ифодаси бўлган «Невара» достони адабиётимизнинг жиддий ижодий ютуғи бўлган. Инсон характерларини поэтик шаклда ифодалаш ниятида Мирмуҳсин 1957 йилда «Зиёд ва Адиба» номли шеърый романни ёзган. Бу оғир жанрни эгаллаш борасидаги қийинчиликларни муаллиф тўла бартараф эта олмаганлигини танқидчилар ўша вақтлардаёқ эътироф этишган эди. Шунга қарамай мазкур асар ўзбек адабиётида биринчи шеърый романдир.

Мирмуҳсин ҳозирги замон ўзбек адабиётининг сермахсул шоирларидан биригина эмас, балки кўпгина прозаик асарлар яратувчи сифатида ҳам элга танилган. Унинг «Жамила» (1957), «Ҳикоялар» (1959), «Созанда» (1963) каби китобларига кирган ҳикоялари фикримизнинг далилидир. Хусусан, «Жамила» ҳикояси ўзбек адабиётида яратилган аёл қахрамонлар галереясини бойитган. Замонавийлик — адабиётнинг қалби. Шунинг учун ҳам бу мавзу Мирмуҳсин ижодида марказий ўрин эгаллайди. Аммо замонавийлик фақат мавзуда намоён бўлмайди, ўтмишдаги воқеаларни тасвирлашда ҳам замонавий руҳ уларга берилган баҳода изҳор этилади. Шу маънода Мирмуҳсин замондошимиз кўзи билан тарихга назар солади ва ўтмишдаги ходисалардан бугун учун зарур бўлган хулосаларни келтириб чиқаради. Унинг «Оқ мармар» (1958), «Чўри» (1959), «Тунги чакмоқлар» (1964) повестлари ва шунингдек, «Широк» достонлари фикримизнинг далилидир. Мирмуҳсиннинг икки романи — «Чиникиш» ва «Умид» замонавий мавзуда ёзилган бўлиб, унда ахлоқий масалалар кўтарилган. Ҳар иккала китоб муаллифга китобхонлардан юзлаб хатлар келтиргани ёзувчининг айтмоқчи бўлган гапларининг ўқувчига етиб бурганидан далолат беради.

Мирмуҳсин ижоднинг яна икки бобида ғайрат қияпти. Булардан бири болалар адабиёти бўлиб, бу борада муаллифнинг бир қанча шеър ва хикоялари ёш авлодни тарбия этишга ҳисса қўшганлигини айтиб ўтиш керак. Иккинчиси ҳажвиёт бўлиб, Мирмуҳсиннинг қатор шеърлари салбий иллатли кишиларга таъсир қилсин деб ёзилган. Мирмуҳсин фақат шеър ва баллада, дoston ва шеърый роман, очерк ва публицистик мақола, қисса, хикоя ва романлар муаллифи, ҳажвиётчи сифатидагина эмас, балки йирик журналист сифатида ҳам адабиётимизга хизмат қилган. Шунинг учун ҳам у «Хизмат кўрсатган маданият ходими» фахрий унвонига мушарраф бўлди. У ўзбек матбуоти саҳифаларида шаклланган газетада адабиёт ва санъат бўлимини бошқарган, узок муддат «Муштум»нинг бош муҳаррири бўлган, кўпдан буён «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларида бош муҳаррир бўлиб хизмат қилаётган адибдир. Тинимсиз меҳнат, катта масъулият ва ўзига талабчанлик билан босиб ўтилган йўлнинг умумий кўриниши шуни кўрсатдики, адибимизнинг ижодий маҳорати йил сайин ошиб борди. Ишончимиз комилки, унинг навбатдаги асарлари ўзбек китобхонлари қалбидан жой олади. Замонамизнинг, адабиётимизнинг, халқимизнинг талаби ва истаги шу.

1971 йил

Жонрид АБДУЛЛАХОНОВ,
ёзувчи

МАШАҚҚАТЛИ ИЖОД

Инсон қалбининг соф ва мазмундор туйғулари, инсон такомили йўлидаги эзгу ниятлари, курашлари, буюк ғоялар сари интилишдаги ўзига хос кечинмаларини юксак бадиийлик билан таъриф-тавсифлашдай вазифа ҳам адиб учун ниҳоятда фахрлидир. Мен ана шундай адиблар қаторига қўплаб полотнолар яратган ва ҳаёт ҳақиқатини маҳорат билан акс эттириш билан ўз тенгқурлари ичида шарафли ўрин эгаллаган Мирмуҳсин акани қўшаман. XX аср ўзбек адабиётида энг кўп асар яратган ким деб сўралса, мен энг сермахсул ижодкор Мирмуҳсин ака дердим. Бир-бирига ўхшамаган, турли мавзуларда асарлар яратган, ўзи яшаб турган давр ҳаётини, замона нафасини рўй-рост қуйлаганлардан бири ҳам Мирмуҳсин акадир. Дарҳақиқат, у кўп қиррали адиб эди. Унинг қатор шеърӣй романлари, қиссалари, дoston ва балладаларини ўқиб охирига етолмайсиз, назаримда. Ҳикоя тўпламлари, насрий романлари, публицистик асарларини қўшганда икки юздан ошиб кетади улар.

Биринчи бор Мирмуҳсин аканинг ижоди билан 1947 йилда танишганман. Ўша маҳаллар шеърӣй дostonчилик авж олган эди. Замон руҳи, замондошларимиз ҳаётидаги янгича ўзгаришлар, фукаро дилидаги гапларни дадиллик билан кўтариб чиқишга мойиллик сезилаётгандай эди. Айниқса, меҳнат кишисининг образларини яратиш оддий ишчи ҳаёти муаммоларини рўй-рост чизиб беришга эътибор кучаяётганди ҳам. Қирқинчи йилларга қадар ёзилиб, нашр этилган Фафур Фуломнинг «Кўкан батрак», Ойбекнинг «Бахтигул ва Соғиндик», «Дилбар давр кизи», Ҳамид

Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон» дostonлари таъсирида аста-секин қалами чархланиб келаётган ёш авлодда ҳам шу жанрга қизиқиш кучаяётган маҳаллар эди.

Мирмуҳсин аканинг «Уста Ғиёс» дostonи ўзининг мазмундорлиги, жарангдорлиги билан алоҳида ажралиб турганлиги борасида шов-шувли таърифлар радио орқали ҳам, матбуотда ҳам такрор-такрор гапириларди. Шунинг учун кўплар қатори мен ҳам қайта-қайта ўша асарни ўқиш билан ёд ҳам олгандим. Шунингдек, «Қамар» дostonи ҳам, «Шералининг мардлиги», «Олов болалар» ҳикоялари, «Яшил қишлоқ», «Дўнан» дostonлари ҳам кейинчалик «Жамила», «Оқ мәрмар», «Тунги чакмоқлар», «Чўри» қиссалари бадий қамоли ва жонли образларга бойлиги билан диққатни тортар ҳамда чуқур ҳаёлларга чўмдирарди кишини. Мазкур асарларнинг марказида турган инсоннинг буюклиги, у бу ёруғ оламда энг етакчи куч эканлиги, унинг қудрати олдида қолган барча нарсалар ҳеч бўлиб, астойдил ҳаракат қилса, ҳар қандай курашлардан ғолиб чиқиши муқаррарлиги таърифланади.

Мирмуҳсин ака фақат таърифламасди, балки воқеаларни бадий ифодалаб, ҳақиқий рассомлардай рўй-рост чизиб беришга ҳаракат қиларди. Масалан, унинг эллигинчи йилларнинг охирларида ёзган «Тарачанди, Тарачанди» сарлавҳали шеърини фақат жарангдорлиги учун ўқилмасди, балки бизга ўша маҳалгача кўп жиҳатдан номаълум бўлган ҳинд халқининг ҳаёти, удумлари моҳирона таъриф топганлиги билан ҳам қизиқарли эди. Машҳур шеърда Тарачанди исмли раққосанинг тақдири, ёшлигидан раққосаликка меҳр қўйиб ҳинд халқи санъати ривожига ҳисса қўшиш иштиёқи билан яшаганлиги ва ниҳоят мақсадига эришиб ном қозонганлиги, элга шавқ-завқ баҳшида этганлиги туфайли эл аро кадрсизланиш ва кўплар уни менсимай одам қаторида кўрмаслиги каби иллатлар яққол кўз олдингизга келади. Бу шеърда бадий воситалардан унумли фойдаланган ҳолда аёл, фақат у аёл бўлганлиги учун камситилиш тасвирини кўрсак, «Мутилал» ҳикоясида эса ўн икки яшар боланинг тирикчилик илнжида ҳар қандай оғир меҳнатдан тап тортмай эртаю кеч изтироб чекиши, қашшоқлиги ту-

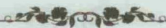

файли камситилишини ўқиймиз. Оғир машаққатлар чекади у. Шу йўлда кучли жароҳат ҳам топиб, ҳеч қандай ишга ярамай қолади. Шунда ҳам унга ҳеч кимса раҳм-шафқат қилмайди, дардига дармон бўлмайди. Кимсасиз, ночор қолган боланинг тақдири ҳам Тарачандиники сингари аянчлидир. У ҳикояни ҳам, бу ҳикояни ҳам ўқиган китобхоннинг қалбида кучли ачиниш уйғониб, узоқ нохуш хаёллар оғушига чўмамиз.

Мирмуҳсин ака ана шундай ҳаёт кечираётганлар қисматини одатий баён шаклида эмас, балки жўшқин эҳтирос ва ғоявий-бадий руҳ билан тавсифлайди. Сиз оддий ўқувчи сифатида кузатувчигина эмас, балки муаллиф тасвирлаган воқеалар ичига беихтиёр сингиб, қахрамонлари билан бирга юргандай, бирга мусибат чекаётгандай ҳис қиласиз ўзингизни. Бу жараён шубҳасиз истеъдодли адибнинг маҳоратидан далолат эди. Ҳикояларнинг яна бир ютуғи шундаки, ана шу воқеалар баҳонаси билан сиз ўзингизга нотаниш Ҳиндистон юрти, унинг табиати ва ҳатто, кўча-кўйлари билан батафсил таниша бошлайсиз.

«Серкатнов кўркам Ражпур кўчасидан Садар бозорига борувчилар ўртадаги вокзал кўпригидан ўтмай иложи йўқ. Бу баланд темир кўприкка қирқдан ортиқ зинапоя билан чиқилади. Сўнгги беш зинапоя қолганда ҳар қандай одамнинг ҳам ҳаллослаб қолиши турган гап. Кўприк остида қанчалар темир излар, вагонлар бор. Паҳлавон Рамга ўхшаб, бир қора паравоз вокзалда у ёк-бу ёкка ўтиб, пишқириб юрибди. Паравоз кўприк остига яқинлашганда ҳамма ёқни тутун қоплаб, қоронғилик ичида қуёш ҳам кўринмай қолади. Паравоз тутуни йўқолиб, бир муддат ҳаво мусаффо бўлганида Ёмуду дарёси бўйидаги қадимий қизил қалъа кунгураларини, Жомеъ масжиди минораларини, Лакшминорайи ибодатхонаси қуббаларини бемалол кўриш мумкин...»

Худди шу жумлаларни ўқиш билан умрингизда кўрмаган жойларингизни яққол ва жонли тасаввур қиласиз. Шу кичик парчадан ҳам маълумки, Мирмуҳсин аканинг тили жуда равон. Катталарга ҳам, мактаб ўқувчисига ҳам жуда тушунарли.

Мирмуҳсин ака инсон сифатида жуда адолатпарвар, тўғрисўз, қатъиятли ҳам эди. Ҳаққонийлик унинг дўсти, ноҳақлик ашаддий душмани эди. Озгина эгрилик сезса, энг яқин кишисини ҳам юзхотир қилмай айбини айтиб, ҳақ йўлни тутишга ундай бошларди. Шу хислати билан бировга ёкарди, бировга йўқ. Республика Давлат мукофотига сазовор бўлган «Умид» романида ҳам худди шу хислатлари шарафланган. Роман қахрамони Умид ҳаётда ҳам, фан соҳасида ҳам софдиллик учун курашади. Илмда, ихтирода ҳам юксак ҳалоллик бўлишининг тарафдори бўлади. «Хўжанд қалъаси» романида Темур Малик адолат йўлида жонини ҳам аямайди. Эрк ва мустақил ҳаёт учун куч-иродасини синовлардан ўтказди. У шу жараёнда курашиб, ҳалок бўлади, аммо ирода ғалаба қилади. Унинг бирдан-бир орзуси Хўжанд заминида одамлар эркин нафас олиб, осойишта ҳаёт кечириши керак. Ниҳоят ана шу орзуси ушалади.

Мирмуҳсин аканинг 1974 йили нашр қилинган «Меъмор» романида дунёда яхши ишлар билан бирга абадий барҳаёт қоладиган қахрамонликлар куйланса, «Чодрали аёл», «Чотқол йўлбарси», «Илон ўчи», «Чиникиш», «Илдизлар ва япроқлар» номли қатор романларида инсоннинг буюклигидан ғурурланиш туйғуси мароқ билан ўз таърифини топган. Қатъиятсизлик эса энг ёмон иллат эканлиги ва шундай инсондан эл нафратланиши мумкинлиги фалсафий талқинларда кўриниш беради. Чунки қатъиятсизда субут йўқ, субутсизда эса диёнат. Кишининг айтган сўзида турмаслиги жаҳолат билан тенг, иродасизлик билан эса келажакни қуриб бўлмайди!

Адабиётимизнинг вазифаси ҳам худди ана шундай иллатларга қарши курашишдир.

Мирмуҳсин аканинг шу кеча-кундуздаги адабиётимиз вазифалари ҳақидаги бир мақоласида қуйидагича фикр-мулоҳазалар бор: «Адабиётимиз сўлиш ва хазон билмас бўстондир, – дейди у, – буни ўтган аجدодларимиз айтганлар, унга эрмак, кўнгил хушлиги, ҳавас ва шунчаки ҳаёллар билан кириб, «иждод юки»ни зиммага олиб бўлмайди... Инсон ўз даврини, аввало, ўзи билгандай, адабиётни, яъни

ижод сирларини, машаққатли ижод йўлларини шу ишни қиладиганлар яхши билади».

Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Ўзбекистон Халқ маорифи аълочиси, илғор адабиётимиз жонкуярларидан бири бўлган Мирмуҳсин аканинг ўзи ҳам ҳеч шубҳасиз ана шундай «жомакор кийганлар»дан бири эди. Биз уни айнан шу қиёфасида эслаб юрамиз.

Омон МУХТОР,
Ўзбекистон Республикаси
санъат арбоби

МАРДЛИК ТУШУНЧАСИ

Устоз адиблардан Мирмуҳсин акани қачон илк дафъа учратганман, эслолмадим.

«Шарқ юлдузи» журналида кўп киши бош муҳаррир бўлган. Лекин қачон бу ҳақда сўз чиқса, менинг кўз олдимга Мирмуҳсин ака келади. Гўёки биргина Мирмуҳсин ака журналда бош муҳаррир бўлгандек! Уни Пушкин кўчасидаги тахририят тўрида жойлашган хонада ўтирган ҳолатда тасаввур қиламан.

Ўша йиллари «Шарқ юлдузи»да улуг адиблар билан бирга менга ўхшаш ёшларнинг қатор асарлари босилган. Дастлабки «Йиллар шамоли» романим нашрга тайёрланганида, масъул котиб Оқилжон Хусанов:

— Домла асарни ўқидилар. Бир учрасангиз, ёмон бўлмасди, — деди.

Сал қўриқиб, сал ҳаяжонланиб бош муҳаррирнинг ҳузурига кирдим.

Мирмуҳсин ака ўрнидан туриб кўришди. Асар билан мени табриклаган бўлди. Кейин бир-икки жузъий камчиликни тез тузатиб беришимни сўради. Бу муомала шу қадар содда ва одатий эдики, ҳайрон қолганман. Қўлим титраб ёзган илк катта асарим эди. Мабодо Мирмуҳсин ака қоқ ярмини «қайчиласа» ҳам «дод» демасдим. Лекин Мирмуҳсин ака, қўлига қалам олган одам борки, ҳурмат билан, тенг муомала қилишга одатланган инсон эди. У журналда имкон борича кўпроқ ижодкор асари билан қатнашишига ҳаракат қиларди. Бу тарбия, адашмасам, кейинчалик менга ва бўлим мудири Икром Отамуродовга «юккан». Журналда ишлаган пайтим шу тар-

бия доим хаёлимда турган. Умуман, Мирмуҳсин акани эслаб, таҳририятда у ишлаган пайтлардан қолган «руҳ»ни сақлашга ҳаракат қилганмиз. Ўз навбатида, у ҳам умри сўнгигача укаларим, деб бизни ардоқлаган.

Унинг феъл-атворида сабоқ оладиган бир неча хислатлар бор эди. Қайсидир масалада биров ноҳақ бўлса, Мирмуҳсин ака юзига очиқ айтар эди. Мажлисларда ҳам баъзан фикрини бир қоғозга аниқ ёзиб келиб, кескин гапирган пайтлари бор. Ўзи ҳақли бўлмаса, бўйнига оларди. Эсимда, бир йиғинда афтидан эҳтиросга берилиб, баъзан ёшлар ҳақида таънакор гапирди. Мен ўрнимдан туриб, одоб билан эътироз билдирдим. Мирмуҳсин ака бундан зиғирча хафа бўлиб менга нисбатан муносабатини ўзгартиргани йўқ... Керак бўлса, қаттиқ, дадил гапириш одатига зид, мабодо янги бирон нарсани гапиришни маслаҳат бермаса, ўзини тияр эди. Шу ўринда айтиш мумкинки, оилапарвар эдилар. Янгани шунчаки тиши оғриси ҳам, шахсан ўзим неча бор касалхоналарда етаклаб юганини кўрганман... Ёлғон сўзламас ва кимдир ёлғон сўзлаши, алдаши мумкинлигига ишонмас ҳам эди. Шундай латифанамо воқеани наср бўлимида ишлаган Машраб Бобоев ҳикоя қилган эди. Редакция ходимларидан бири ўн кун ишга келмайди. Мирмуҳсин ака хуноб бўлади, уни кидиртириб ҳам тополмайди. Ниҳоят ходим келади. Мирмуҳсин ака босиқлик билан:

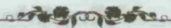
– Ҳа, нима гап? – деб сўрайди.

– Эй, Мирмуҳсин ака, холам ўлиб қолди, – дейди ходим азбаройи бир ваз тополмаганидан.

Мирмуҳсин ака паққос ишониб, уни дарҳол кечиргани устига, яна: «Биздан нима ёрдам керак? Ёмон бўлибдику!»– дейди.

Айрим кишиларда йиллар сайин туйғулар дағаллашиб кетади. Мирмуҳсин ака ножўя бир ишни кўрса, ножўя бир гапни эшитса, қизарар эди. Уят хиссини йўқотмаган эди.

Улуғ адибларимиздан Абдулла Қаҳҳор, адабиётда юксак бир даража бўлишини истаб албатта, Мирмуҳсин акага гоҳ ҳақли, гоҳ ноҳақ «хужум» қилиб, уни неча марта-лаб изтиробга солгани адабиёт даврасида маълум. Лекин

Мирмуҳсин ака бирон марта озорланиб, шикоят қилганини кўрмаганман. Абдулла акани тирик пайтида ҳам, кейин ҳам, бирдек «Устоз! Устоз!» деб юраб эди.

Унинг шеървати, айниқса, тарихий романлари адабиётда ўз ўрнига эга. Мирмуҳсин акани катта адиб ва танти, мард инсон, деб билиб қолавераман.

Носир ФОЗИЛОВ,
Ўзбекистон Республикаси
санъат арбоби

МИР АКА

Козок биродарларимизда бир яхши одат бор: киши улғайиб, элу юрт эътиборини қозонгандан сўнг уни хурматлаб, эъзозлаб, масалан, унинг исми Махкамбой бўлса – «Маке», Салимбой бўлса – «Саке» деб аташади. Худди Собит акани Саке, Мухтор оғани Мука дегани каби. Мана, Мирмухсин ака ҳам кўз очиб-юмгунча адабиётимизнинг оқсоқолларидан бири аталиб ўтирибди. Мен оғанинг элу юрт эъзозига, хурматига сазовор бўлганининг гувоҳи тарзида, табиатда козок биродарларимизга қалбан яқинлигини, уларнинг яқин дўсти эканини ҳисобга олиб, уни Мир ака деб атагим келди.

Мен Мир акани «Уста Фиёс»ни қачон ўқиган бўлсам, ўшандан бери биламан. Шунга ҳам 40 йилдан ошиб кетибди. Мир акани ўша пайтдан бери кузатаман. У кишининг мени хайрон қолдирадиган бир фазилати шундаки, бирон марта ҳам ишламай, бекор юрганини ёки бўлмаса баъзи ёзувчиларимиздай ўн ойлаб, олти ойлаб ижодий командировка олиб, асар ёзгани бирон жойга борганини эслай олмайман. У ижод қилишни ишдан ажратиб қараганини ҳам билмайман. Баъзан тенгкур ўртоқларимизнинг: «Асар ёзай десам, вақт йўқ», деган гапларини тез-тез эшитиб тураман. Мир аканинг оғзидан бунақа гапларни бирон марта бўлса ҳам эшитмаганман. У ишлаб юриб ёзишни маъқул кўради. Буни мен у кишидан ўрганса бўладиган фазилат деб ҳисоблайман.

Шу йиллар давомида Мир ака билан ака-ука бўлиб кетдик. Бизнинг ака-укалигимиз шунчаки эмас. Бу ака-укалик мутлақо ижобий жараён билан боғлиқ. Мен у киши-

нинг бир талай асарларини таҳрир қилганман. Олтмишинчи йилларда ишлаб юрган кезларимда унинг «Чўри», «Оқ мармар» қиссаларига муҳаррирлик қилдим. Кейинчалик «Шарқ юлдузи»да ишлаётганимда эса «Умид», «Дегрез ўғли», «Меъмор» романларига муҳаррир бўлдим.

Ўзингизга маълумки, Мир аканинг бу асарлари, ҳар хил мавзуда: дастлабки «Чўри», «Оқ мармар» қиссалари тарихий мавзуга бағишланган. «Умид» эса республикамиздаги селекциячи олимлар изланишларидан олиб ёзилган. «Дегрез ўғли» романида ишчилар синфи ҳаётининг манзаралари жонлантирилади. «Меъмор»да эса Мир ака, узоқ ўтмишимизни қаламга олади. Тарихий обидаларимиз ва уларнинг қандай қилиб бунёд этилганини завқ-шавқ билан хикоя қилади. Кўриниб турибдики, бу асарлар мутлақо бир-бирини такрорламайди. Мавзулари турли-туман. Биз адабиётшуносликда «диапазони кенг» деган иборани тез-тез учратамиз. Диапазони кенг ёзувчи деб Мир акага ўхшаган ёзувчиларни айтсалар керак-да!

Бир неча йиллар мобайнида Мир ака билан бирга ишлаш насиб бўлди. У киши ниҳоятда талабчан, ишда тартиб-интизом бўлишини, аниқликни, ростгўйликни, ишчанликни, умум иши учун жон фидоликни яхши кўради. Вақти келганда уришишни ҳам, ишни дўндириб қўйганда, ходимларнинг бошини силашни ҳам жойига қўядиган ажойиб бир инсон.

«Шарқ юлдузи» журналида Мир аканинг чорак аср умри ўтди, десак янглишмаймиз. Бу катта гап. Бунга чидаган одам чидайди, умум ишини ўз ишидек билган одамгина бардош қилади.

Журналимизни ўзбек адабиётининг ойнаси дейишади. Шу чорак аср мобайнида ўзбек адабиётининг ютуқларига ҳам, нуксонларига ҳам Мир ака гувоҳ.

1981 йил

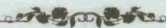
Маъруф ЖАЛИЛ,
шоир

ҚАРЗДОРЛИК ҲИССИ

1970-йилларда газеталарда мақолаларим босилиб турар эди. Корхоналарга бориб, илғорлар билан учрашиб, улардан ибратли ишлари тўғрисида ёзиб келар эдим. «Муштум» журнаliga ишга кирганимдан кейин ўз устимда ишлашни, сўзга либос кийдиришни ўргандим. Илгари мақола ёзганда «фалон фоиз бажарилди», «мунча мажбурият олинди», деб маълумотларни қалаштириб ташлардик. «Муштум» журнаliда бу усул ўтмас экан. Бу ерда маълумотдан воқеа тўқиш, манзара чизиш, жонлантириш орқали фикр айтиш керак экан.

Масалан, «қишлоқда электр чироғи йўқ» ёки «водопровод ёмон ишлайди», «ичимлик суви йўқ». Шундан мақола чиқариш керак. Маълумотдан фойдаланиб, қисқа ҳикоя тўқилади. «Муштум» — ҳажвий журнал. Шунинг учун танқид куруқ гап бўлмаслиги, қишлоқдаги камчилик киноя, пичинг билан ифодаланиши лозим.

Менда эса ҳажвга мойиллик йўқ. Лекин «Муштум»да ишлаганимдан кейин вазифамни бажаришим зарур. Мирмуҳсин ака — бош муҳаррир, менга ишонч билдириб ишга олган. Ишончни оқлашим керак, андиша масъулияти дилимда турар эди. Шу андиша билан вилоятлардан келган хатлар асосида мақолалар тўқирдим. Лекин қилган ишимдан кўнглим тўлмасди. Бу гапни камтарлик юзасидан айтаётганим йўқ. Боя айтганимдек, менда ҳажв туйғуси камроқ эди. «Муштум» мени жойим эмас» деб бошқа газета-журналга ўтишни ўйладим. Чунки бош муҳаррирни ҳам, ўзимни ҳам алдаб, бу ерда ишлашга муносиб бўлган бир одам ўрнини банд қилиб турибман, деб ўйлардим.

Шу кунларда отамнинг касали оғирлашгани хакида хабар келди. Мирмуҳсин акага воқеани айтдим. Домла хамдардлик билдириб, қараб турди-да: «Йўлга пулингиз борми?» деди. Мен раҳмат айтиб чиқаётган эдим... «Мана буни олинг, керак бўлади», дедилар. Кейин: «ёрдам сўраб ариза ташлаб кетинг», деди.

Ўшанда отам қазо қилди. Жанозанинг учинчи куни отамнинг дўстлари хайрлаша туриб, «газетада таъзия чикибди, барака топ болам, отанг сен билан фахрланиб юрар эди» дейишганда, Мирмуҳсин аканинг одамгарчилиги ҳақида ўйладим. Бу менга янада масъулият юклади.

Мухаммад АЛИ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

ЕТУКЛИК

Халқимиз бирон-бир адиб ҳақида гапирганда: «Бу — бўйи баробар китоб ёзган» деб таъриф беради. Мирмуҳсин ҳақида ҳам халқимиз ана шундай дея олади. Адибнинг шеърлари, дostonлари, хикоялари, қиссалари, романлари ўқувчиларнинг севиб ўқийдиган асарларига айлангандир.

Китобни, дoston ёки романни, қиссани шаҳарга ё қишлоққа қиёслагим келади. Бу шаҳарда турли одамлар истиқомат қилишади. Ёзувчининг ҳаёлотига кучи билан барпо этилган бундай «шаҳар» китобни ўқиб чиқишингиз билан сизники бўлиб қолади. Бу шаҳарнинг ўз ҳаёти, ўз тарихи, қувонч ва изтироблари, чаман боғи, баъзан қаровсиз кўчалари, буюк кишилари, турфа одамлари бор. Бошқача айтганда, уларни бадиий аҳоли ҳам деймиз. Ёзувчи Мирмуҳсин ҳам ана шундай обод ва мухташам шаҳарлар қурган ва бу шаҳарларни ўқувчиларга тақдим қилиб хушнуд эта олган адибдир. Унинг шаҳарларида ажойиб қалбли кишилар — тарихимизнинг заҳматкаш меъморлари, замонамизнинг етук олимлари, пахтакорлари, инженерлари, яқин ва ўрта шарқдаги зиёга мухтож бўлган, эркак ташна инсонлар яшайдилар, эртасига умид бoғлайдилар. «Умид», «Дегрез ўғли», «Меъмор», «Чотқол йўлбарси», «Илдизлар ва япроқлар», «Зиёд ва Адиба» каби романлар, «Уста Ғиёс», «Широқ», «Невара», «Дўнан» каби дostonлар, «Оқ мармар», «Чўри», «Искандария кўрфази», «Тунги чакмоқлар», «Чодрали аёл» каби қиссалар, кўпгина хикоялар, айниқса, шарқ халқлари ҳаётидан олиб ёзилганлари, ана шундай асарлардир. Ёзувчи яратган «бадиий аҳоли» ҳамиша ёруғ идеаллар учун курашади, ҳақиқатнинг тантана қилиши учун

ўзидаги бор шижоатни бахшида эта олади, керак бўлса жонини ҳам аямайди. Улардан бири – Уста Фиёс. Жуда ҳам ҳаётий чиққан бу образ шеърятимиздаги мағзи тўқ образлардан бирidir. Мен Уста Фиёсга ўхшаган кишиларни кўп учратганман, бундай фидокор кишилар халқимизнинг асосини ташкил этади. Халқнинг типик вакили таъсирлангани учун ҳам ушбу дoston хали-хануз диққат-эътиборда бўлиб келмокда. Бу шоирнинг кўзи ўткирлигидан, ҳаётга фаол аралаша билишидан бир далолатдир.

Умуман адибнинг фаоллиги ҳақида гапирадиган бўлсак, Мирмуҳсин ҳақида жуда илиқ гапларни айтишимиз керак. Мирмуҳсин ҳаётимиздаги энг фаол, ҳозиржавоб ёзувчиларимиздан бири бўлган. Пахтакорларнинг зафарими, олимларнинг кашфиёти – барчасига ҳам адиб калбидан акс садо қайтади: ё бир шеър туғилади, ё ҳикоя.

Академик-шоир Ғафур Ғулом ўзининг Мирмуҳсин ҳақидаги бир мақоласида, – мақола «Суянгудай тоғларим бор» деб аталади – адабиётимизнинг Мирмуҳсин мансуб бўлган иккинчи бўғини ҳақида фахр билан бундай деб ёзган эди: «Суянгудай тоғларим бор, деб қувонаман. Давоми бор, деб қалбимга тасалли бераман. Шу соғлом ижодий плеяданинг (яъни, иккинчи бўғиннинг – М.А.) пўлат занжирдай мустаҳкам силсиласида шоир Мирмуҳсин туради. Бу шоир адабиётда туғилгандан буён ўз муборак касбига ихлоси билан, ҳақиқийлиги билан, қаноати билан ажралиб туради».

Отахон шоирнинг айтган ушбу фикрларига қўшилмай илож йўқ. Дарҳақиқат, Мирмуҳсин ўз муборак касбига ихлос қўйган, адабиётимизни бойитадиган асарлар яратган.

Ўткир ҲОШИМОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

ЯХШИ НОМ

Мирмуҳсин ака шеърятда ҳам, насрда ҳам баракали ижод қилди. Унинг шеър ва дostonлари, ҳикоя ва романлари кўплаб китобхонларга етиб борди. Адиб анчайин мураккаб паллада адабиётга кириб келди ва шундай кезларда асарлар яратди.

Шўро замонида ҳар қандай қаламкашдан талаб қилинадиган шарт бор эди. Асар, у шеърӣ йўналишда бўладими, насрми, барибир, унда албатта шўро сиёсатининг қудрати акс этиши шарт. Ҳақиқӣ асар колхознинг «олтин» қўлли «оқ олтин ижодкорлари», ер тагидан кўмир қазиб чиқараётган кончилар, катта сув омборлари бунёд этаётган қурувчилар ҳақида бўлиши керак. Асарнинг марказида касб-ҳунар эмас, инсон туради-ку, деган одам балoга қолиши аниқ эди.

Мирмуҳсин ака ҳам шундай — ёзилмаган қоидага бўйсунишга мажбур бўлди. Бошқа ижодкорлар каби домланинг асарлари орасида ҳам шундайлари бор.

Бироқ Мирмуҳсин аканинг бир қанча ҳикоялари, шеърлари ва назаримда энг яхши асарларидан бири — «Меъмор» романида айнан Инсон акс этган. Инсоннинг буюклиги ва тубанлиги, муҳаббат ва нафрати, гўзаллиги ва бедаволиги кўрсатилган. Аслида адабиётнинг бош вазифаси ҳам шу.

Мен Мирмуҳсин ака билан ишлаган эмасман. Бироқ у киши «Шарқ юлдузи» журнаlinesи бошқараётган паллада бу нашрда талай гўзал асарлар босилганини ва улар халқнинг маънавий бойлигига айланганини биламан. Ўзимнинг ҳам бир қатор асарларим айнан Мирмуҳсин ака бош муҳаррир бўлган йиллари шу журналда босилган. У киши билан

ишлаган дўстларим ва шогирдларимдан Мирмуҳсин ака
яхши раҳбар, талабчан ва меҳрли устоз бўлганини кўп бор
эшитганман.

Яхшидан яхши ном қолади. Мирмуҳсин аканинг охира-
ти обод бўлсин.

Раззоқ АБДУРАШИД,
шоир

ОНА ЮРТНИ СЕВГИЛ

Радио тўлқинлари келтирган совуқ хабар – Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин вафот этганлиги хабари кўпчилик китобхонлар қатори мени ҳам маъюслантирди.

Тўғри, ўлим ҳақ! Тўғри, Мирмуҳсин ака, бундок караганда, ёш кетмади: ували-жували бўлди, куёв, келин кўрди. Энг асосийси, у етмиш йилга яқин бир даврада баракали ижод қилиб, ўзидан бир олам асар қолдирди. Айтиш мумкин, у жуда ибратли, сермазмун умр кечирди. Бу – ҳақ гап! Илло, инсоннинг ўлими, барибир оғир мусибатдир. Айниқса, уни кўрган-билганларга, дўст-ёрларига, жигарлари, издошларига бу мусибатнинг юки кўпроқ тушар экан.

Шу мусибат сабаб Мирмуҳсин акани илк эшитгандан то кейинги йилларга қадар унинг номи билан боғлиқ барча хотира ва таассуротларни хаёлимдан қайта кечирдим.

1971–1975 йилларда – Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасида шеърят бўйича адабий маслаҳатчи вазифасида ишлаган кезларимда Мирмуҳсин ака билан яқиндан ҳамкорлик қилиш шарафига муяссар бўлган эдим. Шарафига, деганим, балки кимгадир қизик эшитилиши мумкин. Бу гапни кўнгил учун эмас, у кишини сидқидилдан ҳурмат қилганим учун айтаётирман. Биз, яъни менинг тенгқурларим адабиётимизнинг оқсоқолларидан сўнг Мирмуҳсин ака мансуб авлодни устоз сифатида ҳурмат қилардик. Бу авлодга Рамз Бобожон, Шухрат, Шукрулло, Ҳамид Фулом, Туроб Тўла, Асқад Мухтор каби забардаст адиблар кирар эдиларки, ўша йиллардаёқ улар адабиётда ўз салмоқли сўзларини

айтиб улгурган, гўзал-гўзал шеърлардан тортиб, ёзувчи Шухратнинг таъбири билан айтганда, «ёстикдай» романларни ёзиб қўйган эдилар. Қолаверса, улар бизга энг яқин авлод ҳисобланишар эди... Ўша кезлари Мирмуҳсин ака «Шарқ юлдузи» журналининг масъул муҳаррири, шу билан бирга Поэзия кенгаши раиси вазифасини ҳам бажарар эди. Шу кенгашда котиб бўлганим сабабли ижодий ишларни бевосита у киши бошчилигида юритардим.

Шу йилларда, аввало, иш юзасидан у киши билан кўп мулоқот қилганман; минбарда, ижодий суҳбатларда, янги асарлар муҳокамаларида, ҳатто, тушки тамадди паллаларида кўриб-қузатганман ва шунга иқрор бўлганманки, Мирмуҳсин ака муомалада ўта маданиятли, гарчи сипо кўринса-да, камтар, содда табиатли, меҳнатсевар одам эди.

Гапнинг аввалига кўчсак, шоир Мирмуҳсин номини ўқувчи кезларимда «Ўқиш китоби»дан кўрганман. Йиллар ўтиб нафақат у кишини кўриш, ҳатто, бирга ишлаш бахтига ҳам муяссар бўлдим.

Ёзувчилар уюшмасида ишлаган кезларим қизғин паллалар эди. Адабий маслаҳат бўлимида кўпчилик ишлардик, иш ҳам етарли, завқли-шавқли кунлар эди. Ҳурматли адиб Ҳаким Назир (Ҳаким ака дердик) ҳам биз билан ишлар эди. Мен, Жонрид Абдуллахонов, Сайёр, Эркин Носиров, Муҳсин Олимовлар бир хонада ўтирардик. Бевосита бошлиғимиз уюшманинг Котибларидан бири, устоз шоир Рамз Бобожон эдилар. Сайёр билан Эркин Носировлар, Аллоҳ раҳмат қилсин, ўтиб кетишди. Рамз ака, Ҳаким акалар, минг шукрки, борлар, умрлари бундан ҳам зиёда бўлсин!

Ўша кезлар уюшмада тез-тез ҳар хил йиғинлар – шеърхонлик кечалари, янги асарлар муҳокамаси, бирор ёзувчи ё арбоб билан учрашувлар бўлиб турарди. Буларнинг деярли ҳаммасида Мирмуҳсин ака фаол қатнашарди. Айниқса, янги қўлёзма асарлар муҳокамасига тайёргарлик жиддий бўларди. Муҳокама ахлининг барча фикр-муҳокамаларини диққат билан эшитар ва йиғинга яқун сифатида мазкур асар муаллифига қимматли маслаҳатлар берар, асар қайта ишланиб нашрга тайёр бўлгач, унинг журналда босилишига ҳам ўзи бош-кош бўларди.

Эсимда, шундай йиғинларнинг бирида шоир дўстимиз Ж. Камолнинг она ҳақида ёзилган поэмаси муҳокама бўлди. Поэма фарзандлик меҳри, армон билан ёзилган, ҳароратли асар эди. Кенгаш котиби сифатида бу муҳокамани тайёрлар эканман, мазкур асарни қайта-қайта ўқигандим, она мавзуси кўнглимга яқин бўлгани учунми, ҳар қалай, асар мени тўлқинлантирган, муҳокамада шу таассуротларимни айтмоқчи эдим. Буни қарангки, муҳокама бошланиб, асар хусусида гап кетиши билан айрим лавҳалар эсимга тушди, чоғи, алланечук бўлиб кўнглим тўлиб кетаверди.

Хуллас, бир қизиқ, ўзим ҳам англамаган ҳолатга туша бошладим.

– Сиз, қани нима дейсиз? – Мирмуҳсин ака менга юзланган сонияда ўпкам роса шишган, тилим сўзга айланмас, энтикардим, холос!

Мирмуҳсин ака аввалига аҳволимни пайқамади, пайкагандан кейин эса, кўзида хавотир пайдо бўлди.

– Майли, майли, – деди шошиб, – қўя қолинг...

Навбатни бошқа одамга берди.

Муҳокама тугагач, нима бўлди, тузукмисиз, деб сўраб-суриштирди. Мен хижолатомуз:

– Билмадим, ҳаяжонландим шекилли, – деб қўя қолдим. Демокчиманки, у раҳбар сифатида талабчан, шу билан бирга эътиборли ҳам эди.

* * *

Ёзувчи Мирмуҳсин узоқ йиллик сербарака ижод йўлини босиб ўтди. Унинг илк шеърларидан бири «Полизда» деб аталиб, «Асарлар»да қайд этилишича, 1936 йилда, яъни ўн беш ёшида ёзилган. Унда дала, полиз оқшомининг манзаралари чизилади. Бу ўзига хос самимий шеърни шоир:

Ширин-шакар қовунлар унган,
Барчасидан тотгинг келади.
Қўшиқ куйлаб то азонгача
Шу полизда ётгинг келади. –

каби серзавқ сатрлар билан якунлайди.

Шу илк шеърнинг ўзиёқ, бўладиган бола бошидан маълум деганларидек, Мирмуҳсиннинг катта иқтидоридан дарак беради. Шоир шу йиллардан бошлаб умрининг охирига қадар завқ-шавқ ила тинимсиз ижод қилди. Бу ижод, бу меҳнат бесамар кетмади, шоирдан жуда улкан ижодий мерос қолди – ўнлаб шеърый китоблар, баллада, поэмалар, «Зиёд ва Адиба» деган шеърый роман, ҳикоялар, киссалар таржималар... Биргина йирик романларининг ўзи ўндан ортиқ.

Хўш бу асарларнинг қаҳрамонлари ким, нималардан баҳс этади, бадийий имкониятлари қай даражада, деган савол туғилади.

Бу ва бунга ўхшаш саволлар атрофида Мирмуҳсин ижодини тўла-тўқис ўрганиш ва таҳлил қилиш бизнинг мақсадимиз эмас. Бир кичик хотирада бу ишни уддалаб бўлмайди ҳам. Бу вазифани илм кишиларига очик қолдирамиз, биз эса, бу ижод саҳифаларининг ўз хотира ва ҳиссиётларимиз билан боғлиқ айрим жиҳатларига тўхталамиз.

Аввало, шуни қайд этиш керакки, Мирмуҳсин ўз замонининг кишиси, фуқароси, шу давр талаб ва ғояларига у содиқ. Ўша воқеликларда яшайди, уларга ишонади ва ўз халқи бахт-саодатини ўша воқеликларда кўради. Мирмуҳсин ижодининг етакчи омили ана шу ишончдан келиб чиқади, десак янглишмаймиз.

Бу жамият кенг оммага, хусусан, меҳнат аҳлига ишлаш ва ўқиш имкониятларини яратиб берганини у ўз отаси каби хунаرمандлар тақдирида кўради.

Илм, тараққиёт эшиги ҳамма учун кенг очилганининг улкан самараларига ўзи гувоҳ. У аста-секин ана шу янгича ҳаёт куйчисига айланди. Янгича турмуш, бахтли, эркин инсон (улар ҳам ўзларини шундай билишган), шу инсоннинг келажаги, меҳр-муҳаббати, бунёдкор меҳнати, янгича дунёқараши, орзу ва рухияти Мирмуҳсин ака асарларининг етакчи мавзуси бўлиб қолди.

Мирмуҳсин, аввало, шоир, шоир бўлганда ҳам, сермахсул, сержило шоир! Унинг насрий асарлари бир дунё бўлса, шеърияти ҳам алоҳида бир дунё! Шоир қўлига

қалам олгандан бошлаб, то умрининг охирига қадар халқ ҳаётида, руҳида ўзгариш ясаган бирор-бир воқеа ё ҳодиса йўқки, унинг назаридан четда қолган бўлсин.

Бир сўз билан айтганда, у ўз шеъриятини Ватан, халқ меҳри билан йўғирди, шу Ватан, шу халқ хизматига сифарбар этди.

Бу шеърят қаҳрамонлари – шоирнинг замондошлари – ишчилар, деҳқонлар, зиёлилар, ёшлар... Ҳаётсеварлик, бунёдкорлик, дўст-хамкорлик, меҳр-оқибат уларнинг муштарак жиҳатларидир.

Шоирнинг лирик қаҳрамони ана шу мавжуд кишиларнинг бадий умуллашмаси бўлиб, уларнинг орзу-ниятлари, меҳнат ва муҳаббатларини ўзида мужассамлаштиради.

Ҳар бир ижодкорнинг, шу жумладан, сиз-у бизнинг ҳам ўзимизга яраша режа ва ақидаларимиз бўлади. Бу режа ва ақидалар моҳиятида эл-юртга, ўзлигимизга садоқат ҳислари ётади. Уларни эртанги яхши кунларга, тўғрилиқ, ҳақгўйликка хизмат қилдиришни олий мақсад деб биламиз. Бунга шубҳа йўқ! Илло, гап фақат мақсад ва ақидаларга эга бўлишда эмас, балки уларни изчиллик билан амалга оширишда ҳам...

Гап шу мақсад ва ақидаларни кейин унутиб қўймасликда, улардан адашмасликда, арзимаган манфаат, хою-ҳаваслар учун улардан кечмасликда, уларга хиёнат қилмасликда, бошқача айтганда, гап ўзлигига собитликда, сидқу садоқатда!

Мирмуҳсин бу жиҳатдан ҳам ибратомуз умр кечирди, илк шеъридан тортиб, умрининг охирига қадар ўз ғояларига – Она юрт, озод Ватан, бунёдкор инсонни улуғлаш принципларига содиқ қолди.

Мирмуҳсиннинг лирик қаҳрамони жуда ҳаётӣй, халқимиз каби оқил, куюнчак, шу билан бирга, содда, софдил, ҳазил-мутойибага ўч, меҳнатсевар!

Яхшилик, эзгуликни қўллаш билан бирга барча ёмонликлар – ёлғончилик, қаллоблиқ, ялқовлик, ўғрилиқ каби иллатларга нисбатан муросасиз. Улар назарида бу иллатлар «жамият қонига тушган вирус!». Улар ақидасига кўра, барча нарса поклик ҳам, нопоклик ҳам бошдан – ибтидодан! Уларча, агар тоғдан тушган жилға тиниқ бўлса, дунё

хам тиник! Агар жилга лойқа бўлса, дарё ҳам лойқа! Дарё лойқаландими, ундан чиқадиган ариқлар ҳам лойқа бўлар экан! Жамиятни поклаш учун, яъни соғломлаштириш учун унинг ҳамма томиридаги ялқовлик, қаллоблик каби барча «вирус»ларни йўқотиш керак, дейдилар.

Бу қаҳрамонлар ўта миллий чизгилар, бўёқларга бой, барчаси жонли, реал, яъни мавжуд кишиларки, эртанги кун, тараққиёт учун куюнишлари, ўз юртлари, ўз ҳаёт тарзларини севишлари ва қадрлашлари, бу ҳаётдан қора қидирувчиларга бефарқ эмасликлари («Қора кўзойнак») шундай сезилиб туради.

Ўша даврдаги янгича турмуш тарзи кишилар онгини ўзгартирди, эртанги кун ва фаровон ҳаётга эришиш мақсади теварагида бирлаштирди, янги-янги марраларни эгаллашга сафарбар қилди. Оқибатда кечаги «чапани» Дўнан бугун тракторчи, кечаги косаси оқармаган уста Фиёс бугун – фермер, Умрзоқ эса, янги ер очувчилар фаоли, ўз даврининг илғор, онгли кишиларига айландилар. Бу жихатдан «Дўнан» поэмаси эътиборга лойиқдир.

Бу асар 1948 йилда ёзилган бўлиб, унда «елкаси ҳали ерга тегмаган», «Кафти кенг, суяклари бузуқ», унга «тенг келадиган» ҳали туғилмаган, «қоши қуруқ...», «дўпписи яримта» беданабоз йигит, яъни Дўнан чапанининг ҳаёти тасвирланади.

Оёғида баланд пошна этик,
Елкасида янги чопони!
Белбоғида дандонсоп пичоқ,
Унинг номи – Дўнан чапани!

Муаллиф дostonнинг бошидаёқ қаҳрамони билан шу тарзда таништиради. «Бир куни шу чапани йигит бошига муҳаббат савдоси тушади, «пахса девор» каби кўкраги бу савдодан «юпка» тортади, «ҳеч ким эголмаган» норғул қаддини муҳаббат эгади, дунёнинг бошқа ҳою-ҳаваслари унга татимай қолади. Қиз ҳам аксига олиб, совчиларга терс жавоб беради:

...Савил қолсин, нимасига тегай,
Беданасигами, чопонига?
Нима бўпти... битта чойхоначи,
Ким тегарди у чапанига!»

Бу жавоб йигитнинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб кетади, «Шунақа дептими, Зеби?» — дейди таажжуб ва дард билан.

Бундай чаккасини қашлади,
Мана, муҳаббатнинг азоби!
Нахот шундай дейди,
Нахот шундай деса,
Нахот шуни айтолса Зеби?

Шу орада уруш бўлиб ўтади... Дўнан ҳам кўпчилик қатори жанг-жадал жабҳаларида товланиб, ўзгариб қайтади. Аммо кўнглида ҳамон ўша Зеби!

Жангдан қайтгач тракторга минди,
Энди эрмак эмас бедана.
Жангари туллақлар-у «тезотарлар»
Дўнанвойга бўлди бегона.

Нихоят, Зебининг ўзи унда яна умид уйғотади, икки ёш охир-окибат ковушадилар.

Бундай караганда, оддийгина, кунда учрайдиган воқеалар каби содда сюжет. Аммо Мирмуҳсин шу содда сюжет — икки ёшнинг муҳаббати, тақдири орқали давр руҳини ёритади, ўзбекона иффат, муомала маданияти каби маънавий қадриятларимизни бадиий ифодалайди. Шу билан бирга, жуда табиий, миллий ёрқин образлар яратади. Дўнан дўпписи яримта, белига устма-уст қийиқлар боғлаб юрадиган, дандонсоп пичоқ тақадиган чапани йигитларнинг вакили бўлса, Зеби меҳнатсевар, ҳаё-андишали, шу билан бирга, шаддод, ўз гурури, шаънига доғ туширмайдиган, иффатли ўзбек қизларининг бадиий тимсолидир.

Хуллас бу асарда ҳаётий лавҳаларни, янгича тақдирларни, шарм-иболи, пардали, серандиша гап-сўзларни, муносабат-

ларни, ўта ҳаётий, миллий бўёқлар ва чизгиларни кўрасиз. Кўрасиз-у, арзимаган эллик йиллар нари-берисида муомала маданияти, одоб мезонлари нақадар ўзгариб кетганини, ўзбекона шарм-ҳаё ўз ўрнини бетгачопарлик, беандишалик кабиларга бўшатиб бераётганини англаб ҳам ҳайратга, ҳам ташвишга тушасиз.

Тўғри, ҳаёт доим ўсиш, ўзгаришда, аммо ўзлигимизнинг таркибий қисми бўлмиш муомала маданиятимиз ҳам бузилмаслиги, аксинча ҳаёт билан бирга ўсиши, рангланиши керак! Ана шундагина биз ўз илдиэларимиздан ажралиб қолмаймиз. Бу дostonдан чиқадиган яна бир зарурий ҳуло-са шуки, ҳаёт ва муҳаббат кишилар онгини ўзгартирувчи ва тарбияловчи бош омилдир.

Ерга яқинлик, тупроққа меҳр Мирмуҳсин қонида бор эди, десак янглишмаймиз. Унинг отаси Мирҳожии ака машҳур кулол бўлган, бола-чақасини шу ҳунар орқасидан боққан. Табиий, Мирмуҳсин болалик, ўсмирлик чоғларида отасининг дастгоҳи атрофидан кетмаган, кулолчиликка мос тупроқ ташиб, лой қориб бергандир. Қўйинг-чи, оддий лойдан мўъжизакор инсон қўли нималар бунёд этишга қодирлигини у эрта анлаган. Яратиш, ижод сеҳри унинг кўнглига тупроқ орқали тушган бўлса ҳеч ажаб эмас. Балки шундан унинг тупроққа меҳри, ерга яқинлиги бўлақчадир. Бу меҳр унинг «Тупроқ» деган шеъридан кўзга яққол ташланади.

Мен турибман бир сиқим тупроғинг қўлда, эй Ёр,
Эй, азалий она – Ер, кўзга суртай тупроғинг.
Боқаман, қўнғир бу ер, юрак доим сени дер,
Сенинг билан бахтимиз, воят оғир фироғинг! –

каби ҳароратли сатрлар билан бошлаган шоир тупроқнинг ҳаёт манбаи эканлигидан, буюклигидан, мўъжизакорлигидан ҳайратга тушади, «Ҳикматинг буюк сенинг, – дейди, – оёқ остида бежон ётасан-у, мавжудотларга жон ато этасан. Бўйинг оддий, тупроғи-ю, илло, хушбўй гуллар, райҳонлар сенда ўсади, гарчи туркинг қўнғиру қорамтир бўлса-да, оқ пахта, оппоқ сут сенинг маҳсулинг. Таъмингни йўқ, дей-

диганлар хато қилади. Таъминг асалдан ҳам ширин! Сен Ерсан, шу билан боқийсан, буюксан», – дейди шоир ва шеърни қуйидаги сатрлар билан якунлайди:

Эй она – Ер, бир сиқим тупроғинг бор қўлимда,
Кўзга суртаман уни, у бекиёс, бебаҳо!
Уни жондан сақлайман, кўркмагайман ўлимдан,
У бор экан тирикман, у – ҳаёт, ҳаёт – бақо!

Она Ерга, тупрокка бўлган меҳр «Жаннатда туриб шаҳримни соғиндим», «Бу ернинг осмони кенг...», «Чинор», «Яна бағишлардим...», «Кўклам», «Ватан ҳақида» каби қатор шеърларида ўсиб, сайкал топиб боради.

Мирмуҳсин акага хос фазилатлардан бири шуки, у жуда меҳнатсевар инсон эди. Шундан бўлса керак, фурсатнинг, ҳатто, ҳар сониянинг қадрига етарди, ундан унумли фойдаланиш ҳаракатида бўларди. Бир бинода ишлаган кезларда бунга кўп бор гувоҳ бўлганман, иш кабинетидан ҳуда-беҳудага чиқа бермас, мук тушиб кўлёзма асарларни ўқир, ходимларни ҳам бўлар-бўлмасга чақира бермас, бирор зарурат чикиб қолса, кўзойнагини кўтарганча қўшни хоналарга ўтиб қолар, йўлакдаги хангматалабларни шундай кезлар четлаб ўтишга ҳаракат қиларди. Ана шу, вақт масаласидаги заршунослиги унинг ижодида ҳам акс этган. «Вақт ўғриси» шеърида эшикма-эшик изғиб юрадиган, «фурсатинг бор-йўқлигидан» қатъи назар, «хонага бостириб кириб, «юмшоқ креслога» «чўяндек чўкиб» гап сотадиган, «Вақт ўғриси – бахт ўғриси» бўлмиш «бекорчихўжалар» ҳақида сўз боради.

Кўпдан бу шеър билан қалб ёнарди,
Портламасдан турарди кўпдан!

Эшматвой яна кириб келадию, унинг портлаши – ёзилишига сабабчи бўлади.

Умр деган нарсa берилган бир бор,
Вақт оқар сувки, қайтмайди асло! –

дейди бу таширфдан оғринган лирик қаҳрамон. Эшмат ўйламайди! Устига-устак у ёлғиз эмас, Эшматлар кўп... Чидашдан ўзга чора ҳам йўқ! Баъзида эса сабр косаси тўлиб кетади. Ана шундай «баъзи»ларнинг меваси бўлиб, ушбу шеър ёзилади.

Вақтимиз ўғриларин лунжига зора,
Битта таёқ бўлиб тушса шу шеърим! –

деб орзу қилади лирик қаҳрамон.

«Ҳақгўйлик» шеърида эса, поклик, тўғрилиқ ҳақида гап боради.

Ҳаёт бу – яхшилик ва ёмонлик, поклик ва нопоклик, тўғрилиқ ва қаллоблик, ростгўйлик ва ёлғончиликдан иборат қарама-қарши икки куч, икки қутбнинг кураши экани, бу кураш инсон умрининг мазмуни эканлигини муаллиф бир қатор шеърларида теран таҳлил этади. Шу билан бирга, инсон табиатнинг ўта сирли бир хилқат эканига ҳам ўқувчи эътиборини тортади. Бу жиҳатдан «Ер айланади», «Зарра ҳақиқат», «Табиат қонуни ҳақида» каби қатор шеърлари диққатга сазовор.

Мен кичик бир зарраман,
Оламдан йўқолмайман!

* * *

Бир куни Ёзувчилар уюшмаси ҳовлисида уч-тўрт киши тушлик қилиб ўтирардик, Мирмуҳсин ака ҳам келиб, даврага қўшилдилар. Овқатдан сўнг, чой баҳонасида бир муддат у ёқ-бу ёқдан суҳбатлашиб ўтириб қолдик. Бу кезларда «Умид» романи эълон қилинган, адабий давраларда анча-мунча шов-шувга сабаб бўлган, бир сира янги асарлар қаторида Давлат мукофотига тавсия этилган, совриндорлар эрта-индин эълон қилиниши керак эди.

Иш кўпайиб кетиб толиқтирганми, билмадим, бошқа бирор сабабданми, ҳар қалай, Мирмуҳсин ака анча ҳорғин кўринар, кўп ўқигандан бўлса керак кўзи қизаринқираган, паришонроқ бир ҳолатда ўтирарди.

Ҳаким ака (гап оқсоқол ёзувчимиз Ҳаким Назир ҳакида боряпти) шу суҳбат асосида кўнгил сўраган бўлдилар:

– Яхши кунларга ҳам яқин қолди, Мирмуҳсинжон, ажаб эмас, улоқни олиб кетсангиз! – деб мукофотга ишора қилдилар.

Мирмуҳсин ака андак хушёр тортган бўлиб, юзига қизариш югурди, кўзойнагини артиб, қайта тақаркан, секингина:

– Қайдам... – деб қўйди.

– Ноумид бўлманг, Худо деяверинг, – дедилар Ҳаким ака самимий, – ол қулим, деса, ҳеч гап эмас!

Дарҳақиқат, астойдил сўраган экан, Мирмуҳсин ака ҳам ўша йили бошқа ҳамкасблари қаторида «Умид» романи учун Республика Давлат мукофотига сазовор бўлди. Бу мукофот «Умид» ўша йилларда ёзилган сара асарлардан бири эканлигининг эътирофи эди.

Хулоса қилиб айтганда, Мирмуҳсин ибратли умр кечирди, у кўп оғир-енгил замонларни кўрди, қатағон йилларидан ўтди. Шундан бўлса керак, у нурни, ёруғликни севди, умри бўйи эзгуликни улуғлади.

«Севгил она юртни то ўлгунингча!» деган эди бир шеърида шоир. Бугун айтиш мумкинки, у чиндан-да Она юрти, Она халқини сидқидилдан севди, унга ўз асарлари билан хизмат қилди ва сўнгги нафасига қадар бу севгига содиқ бўлди.

2008 йил

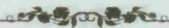

Хайдар МУҲАММАД,
шоир

ДИЛИМДАГИ НУР

Мен Мирмуҳсин акани эсимни таниб, китоб ўқиш кўлимдан келадиган вақтдан бери катта шоир сифатида таниганман. Ундан ташқари, ўқувчилик чоғларимизда уйимиз уларнинг хонадонларига якин эди. Ишчилар шаҳарчасидан трамвай йўли бўйлаб юрилганда бир бекат оралиғида, яъни, «Известия» бекатида эди. У ерда Ҳамид Олимжон, Зулфия, Мамарасул Бобоев, Султон Акбарий, Назир Сафаров каби машҳур адиблар турарди. Мен бу кўчаларга машҳур адибларни кўриб қоламан деган умидда бориб келардим. Кўриб қолсам, менга байрам бўларди. Мен газетада эълон қилинадиган Ёш ёзувчилар семинарига қизиққан ўртоқларни таклиф қилишганида бориб қатнашиб келардим. Мирмуҳсин ака билан кўл бериб кўришганим эсимда. Ҳаяжонланиб кетганимдан «рахмат» деганман. «Нимага рахмат деяпсан?» – деб сўради Мирмуҳсин ака ўзига хос кулиб. Нима дейишни билмай, «кўришганимга» деганман. Ундан кейин кўп вақт якин келолмай юрганман. Ўзим бироз тортинчоқлигим туфайли катта устозлар билан тезда кўришиб кетолмас эдим.

Бир йили бир туркум шеърларимни Мирмуҳсин ака муҳаррирлик қиладиган «Гулистон» журнаliga қолдириб келдим. Орадан бир-икки ойча вақт ўтгандан сўнг почта орқали катта конверт келди. Унинг ичини очсам «Гулистон» журнаlining менинг шеърларим чиққан сони ва ичида хат ҳам бор эди. Хатда менинг шеърларим босилганлиги билан табриклаб ёзилган ширин сўзлар. Тагида Мирмуҳсин аканинг имзоси.

Мен бу хатдан беҳад хурсанд бўлдим. Бу худди армияда хизмат қилиб юрганимда Ёзувчилар уюшмасига бир туркум шеърлар юборганимда шоир Шухратнинг шеърларимга ижобий фикрлар билдириб юборган хатидай қувончли бўлди. Нега деганда, мен ўзим тенги анча машҳур қаламкаш дўстларимдан, Мирмуҳсин ака ниҳоятда қаттиққўл, унча-мунча асар ёкмайдиган ёзувчи деб эшитардим. Лекин мендек баҳоли қудрат ижод қилиб юрган, амалсиз, унвонсиз қаламкашга бундай эътибор катта мукофотдай эди. Гарчанд менга матбуот орқали адиблардан Миртемир «Окйўл» берган, Туроб Тўла қўшиқ ва драмаларимга ижобий фикрлар билдирган, Саид Аҳмад китобимга сўзбоши ёзган, Пўлат Мўмин Ёзувчилар уюшмасига киришни тавсия этган, адабиётшунос олимлар Иззат Султон, Салоҳиддин Мамажонов, Ҳафиз Абдусаматовлар мақолаларида кўп марта қувватлашгани менга фахр туйғусини берган бўлса, Мирмуҳсиннинг кутилмагандаги хати гўё иқтидоримга гувоҳномадай бўлиб туюлган. Бу ширин хотира ҳамон дилимга қандайдир нур бағишлаб туради.

Хусниддин ШАРИПОВ,
Ўзбекистон халқ шоири

ОЛИС ВА ХОЛИС НИГОХ

1948 йилнинг ёзи қариб бораётган пайтлар эди, чамамда. Вилоят раҳбарлари, хусусан, Нуриддин Акрамович Муҳиддинов ташаббуси билан бўлса керак, Наманганга уч шоир – Рамз Бобожон, Асқад Мухтор ва Мирмуҳсин меҳмон бўлиб келишди. Ҳозирги «Наманган» меҳмонхонасининг ўрнида бир қаватли Сиёсий-оқартув уйи бўларди. У маҳаллар мажлисга «ҳайда-ҳайда»лар орқали унчалик урф бўлмаган эса-да, адабиётга қизиқиш катта экан, мажлис зали белгиланган вақтда ёшлар билан тўлиб-тошиб кетди.

Ёзувчилар уюшмасининг жамоатчилик асосидаги маҳаллий бўлими котиби Азиз Турсун йиғилишни очик деб эълон қилгач, унинг қувонч тўла сўзларидан илҳомланибми, меҳмонлар суҳбатни янада баланд пардаларга кўтаришди. Ўша йиллари ижодда ғоявийлик масаласи ҳамма нарсадан устун турарди. Шеъриятдаги шахсий ҳасратлар худди шоир кўпчилик олдида тортинмай ечинаётгандай таассурот тундирарди. Маҳорат масаласига келсак, урушда қўлга киритилган ғалаба хануз бош мавзу ҳисобланиб, ватан, тинчлик ҳақидаги қасидавий асарларга талаб катта эди-ку, лекин айни вақтда шеърят, аввало, латиф нарса экани, унга латофатни халқона, ўткир, сербўёқ тилгина бахш этиши мумкинлиги ҳақида сўзловчилар ҳам оз эмасди. Амалда бу мақсадга фақат воқеабанд шеър орқали етилажагини тарғиб қиларди улар. Адабиётга кирибок, замонавий мавзу ва демократик юкни ўз елкасига дадил олган акаларимизнинг шеър, дostonлари давр қўйган ўша янги талабларга тўла-тўқис жавоб берарди. Энг муҳими, бу йўналиш ўзининг

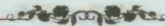
бизга ўхшаш беҳисоб ёш мухлисларига эга эди. Ўша кунги мажлис бу соҳадаги фикр, тажриба ва натижаларни ўртоқлашув майдони бўлди дейиш мумкин.

Менинг кўз олдимга ҳалиям мажлис олдидан бир неча фаоллар ташқарига чиққанимиз, чинорларнинг қуюқ сояси қучган йўлка, йўлкада эса вилоят раҳбарияти тарафидан биз томонга ўзаро суҳбатлашиб, охиста тушиб келаётган уч хурматли меҳмоннинг қиёфаси келади. Асқад Мухтор ва Рамз Бобожоннинг кийимлари одми, лекин охори тўкилмаган, пойтахтона. Ўртада келаётган Мирмуҳсин аканинг эғнида қора-кўкиш мовут ёмғирпўш-плаш, бошида эса ўшанга монанд нафис шляпа. Бунинг эсда қолишига сабаб шуки, шаҳримиз вилоят маркази бўлса-да, ҳали-хануз, ҳатто, амалдорлар орасида шляпа кийиш расм бўлмаган, эҳтимол, бунақа нарсa у пайт дўконларда сотилмаса ҳам керак эди.

Салом-алик билан ўтган ўнлаб йиллар мобайнида Мирмуҳсин акани бирон марта ҳам ногўкис кийимда кўрган эмасман. Бу, менимча, аввало, келинойимиз Мунаввар опанинг меҳрибон ва ҳушёрлигига боғлиқ бўлса, иккинчидан, Мирмуҳсин аканинг нозик таъби ва атрофдагиларга нақд ҳурматидан дарак бериб турарди.

Бир йил ўтгач, Тошкентга келдим, кишлоқ хўжалик институтига кирдим. Дарсдан бўш вақтларим эса, кўпроқ Ёзувчилар уюшмасида, семинар машғулотларида ва таниқли ижодкорлар билан учрашувларда ўтарди, нашриёт ва таҳририятга қатнардим. Урушдан кейинги йилларда халқ ўзи емай-ичмай, мамлакатни қайта тиклашга ғоят катта эътибор бергани каби, элга танилиб қолган шоир ва ёзувчилар ўзларига издош қаламкашларнинг янги авлодини адабиётга олиб кириш, уларни суяб, рағбатлантиришни «халқ олдидаги бурчим» деб билишарди. Мирмуҳсин ака ижодимни жиддий кузатиб борган бўлса керакки, бир эмас, икки марта оқ йўл тилаб, журнал саҳифаларида шеърларимни бостирган эди. Ана шундай ака-укалик ўқишим тугаб, орамиз узоқлашгандан кейин ҳам давом этди.

Мирмуҳсин ака билан адабиёт қозонида ярим асрча бирга қайнаган бўлсак-да, у киши бошқарган ташкилот ходими сифатида бир йилгина ишлаганман, холос.

Мен машина билан «калла уриштириб» олганимдан кейин, 1969 йил ёзида, саломатликни асраш баҳонаси билан «Шарқ юлдузи»дан бўшаб кетдим. Орадан икки йил ўтгач, журналга Мирмуҳсин ака муҳаррир бўлиб келди.

Журналда Ойбек замонидан қолган бир анъана бўлиб, ходимларга ижод учун шароит яратиш бериш доим диққат марказида турарди. Мирмуҳсин ака ҳам бу анъананинг давомчиларидан бўлиши табиий. Масалан, ёш шоир Шукур Курбон университетни битириб, «Шарқ юлдузи»га жойлашгач, бош муҳарриримиз идорада ҳам, уюшмада ҳам, уйдаги ижодхонасида ҳам иши бошидан ошиб-тошиб ётганига қарамай, унга Ёзувчилар уюшмасининг ёнгинасида бўшаётган уйларнинг биридан жой олиб бериш учун шаҳар ижрокўми билан анчагина жиддий баҳс олиб борди. Бу масала ижобий ҳал бўлганидан кейин эса, ёш шоирнинг олис вилоятларнинг бирида истиқомат қилаётган оиласини Тошкентга кўчириб келиш ва бу оилада илик, ижодий муҳит яратиш муаммосини ечиш учун раҳнамолик қилди устоз...

Бундай мисоллар оз эмас. Лекин, менимча, улар ҳақида ўша воқеалар қаҳрамонларининг ўзлари хикоя қилиб берганлари маъқулроқ.

Фарход МУСАЖОНОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

ЗУККО ВА ЗИЙРАК

Мирмуҳсин аканинг ижодига баҳо бериш мен учун густохлик бўлур эди. Бу ишни қойил қиладиган мутахассислар, адабиётшунослар бор. Қолаверса, Мирмуҳсиннинг ўзбек адабиётига қўшган ҳиссаси шундоқ ҳам жамоатчиликка маълум.

Бас, шундай экан, мен Мирмуҳсиннинг ижодий эмас, қандай одам эканлиги, хулқ-атвори ҳақида мухтасар тўхталиб ўтмоқчиман. Машҳур адибларнинг, санъаткорларнинг ҳаётига оид лавҳалар, уларнинг хулқ-атвори, қилмиш-қидирмишлари ҳаммани доим қизиқтириб келган.

Мен ул зотнинг қўл остида бир оз ишлаганман. «Шарқ юлдузи» журналида. Бинобарин, у киши ҳақида маълум тасаввурга эгаман. Шунинг сиз азиз китобхонлар билан ўртоқлашмоқчиман. Табиийки бу менинг шахсий фикрим, мулоҳазаларим бўлади.

Мирмуҳсин ўрта бўйдан тикроқ, қадди-қомати келишган, истараси иссиқ, оқ-сарикдан келган хушрўй киши эди. Мен уни биринчи бор йигитлик чоғида — 30–32 ёшларда эканида кўргандим. У ўзгармади, озмади, қорин қўйиб юбормади, умрининг охиригача бўй-басти бир хил, қиличдек бўлиб юрди.

«Оқ суяк» деган сўз шўролар даврида ёмон маънода, ҳатто, ҳақоратдек ишлатиларди. Ваҳоланки, илгарилари коммунистик мафкура ҳукмронлик қилган замондан аввал бу сўз эъзозли эди. Зиёли, билимдон, зоти тоза одамлар оқ суяк аталарди.

Мирмуҳсин шундай яхши маънодаги оқ суяклардан эди. Зукко ва зийрак, ғайратли ва меҳнатқаш, ўз эътиқодига

садоқатли инсон эди. Ҳовлиқишни, кеккайишни ёқтирмасди. Ҳар бир ишни эҳтиёткорлик билан пухта ўйлаб, режа асосида қиларди.

Озода ва ораста, дид билан кийинарди, нимаики киймасин ўзига ярашарди. Уни бирор марта ёқаси кир ёки дазмолланмаган кўйлақда, тахи бузилган, нижимланган шимда, чанг босган пойафзалда кўрмаганман. У ёқавайрон, пала-партиш, соқоли ўсган киёфада юрадиганлардан хазар қиларди.

Мирмуҳсин тартиб-интизомни яхши кўрадиган раҳбар эди ва биринчи навбатда ўзи риоя қиларди интизомга. Шу боис бошқалардан ҳам интизомни бузмасликни талаб қиларди.

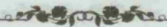
Бироқ ҳаддан зиёд қаттиққўллик қиладиган золим ҳам эмасди. Унинг учун интизом буюрган ишни вақтида ва сифатли қилиб бажариш эди. Шунини эпламасангиз жаҳли чиқарди, лекин ҳеч қачон сўкинмасди, қўл остидаги ходимларни ҳақорат қилмасди, жаҳли чикса гуноҳкорни куюниб қойирди.

Унинг сўқинишини тасаввур қилиш қийин эди, одоб, яхши хулқ қон-қонига сингиб кетганди. Аммо ландовур, бўшанг, қулсифат кимсалардан эмасди. Ўзини ҳимоя қилишга қодир эди.

Санъаткорлар, ёзувчилар ўртасида рақобат бўлиши табиий ҳол. Сабаби ҳар бир ижодкорнинг ўз танлаган жанри ва услуби бўлади ва уни бошқаларникидан афзал билади. Тортишув, келишмовчилик, кўпинча, ана шундан келиб чиқади.

Мирмуҳсиннинг ҳам рақиблари бор эди (қайси ёзувчида рақиб йўқ). Ана ўшалар билан баҳсда Мирмуҳсин асло бўш келмасди. Уста воиз, тебранмас «жангчи» эди.

Кези келганда Мирмуҳсиннинг ижодига оид битта фикрни айтиб кетай. Адиб асарларининг тили ниҳоятда бой эди. Шунинг учун гаплашганда ҳам соф адабий тилда сўзлашарди. Тили бийрон эди, оғзини тўлдириб, ўзига ҳос бир оҳангда гаплашарди. Сўзлашишида ҳеч қачон бировга тақлид қилмасди.

Унинг нафақат қадди-қомати, кийиниши, балки рафтори ҳам чиройли эди, шахдам одимларди, хамиша тетик эди. Кулганида бутун чехраси ёришиб, порлаб кетарди гўё.

Диди нозик, кўнгилчан инсон бўлгани учун аччиғини чиқариш осон эди. Худоё тавба, аччиғланиши ҳам чиройли эди, кип-қизариб кетарди. Хуноби ошиб «бу қандай адолатсизлик, бедодлик» қабилида куюниб хитоб қиларди. Юкорида айтиб ўтганимдек, ҳар қандай санъаткорнинг ва адибнинг рақиби бўлади. Қизиғи шундаки, ёзувчининг қобилияти қанча зўр бўлса рақиби шунча кўп бўлади. Мирмуҳсиннинг ҳам табиийки рақиблари бўлган. Шунга қарамай Мирмуҳсин ҳаётдан мамнун бўлиб яшади. Мен уни қачон кўрмай бахтиёр, тетик, ғайратли бўлган. Оғир кунларда ҳам тушкунликка тушмаган. Ҳар ҳолда менга шундай туюларди.

У умрининг охиригача ўз ҳаётидан мамнун бўлиб яшадди. Ҳа, дардга чалиниб мункиллаб қолганида ҳам нолимади, ношукурчилик қилмади. Мен унинг телевидение орқали берган сўнги интервьюсини кўргандим. Ўшанда адиб «мен сал кам бир аср умр кўрдим» деди мамнуният билан.

Мен билган Мирмуҳсин ана шундай ажойиб инсон эди. Аллоҳга шукрона қилиб яшаган ул зоти шарифнинг жойини шойистаи жаннат қилсин!

Санъат МАХМУДОВА

БАХТЛИ КЕКСАЛИК

Мунаввархоним фариштали аёл. Кенг пешонаси, оппоқ юзидан нур таралиб туради, кўзлари мулойим бокади. Келинлик пайтидаги назокати сақланиб қолган. У уйда ҳам дид билан кийинади, сочларини силлиқ тараб, чиройли турмаклаб қўяди. Болалари ёш пайтида ҳам, тандирда нон ёпиб, ўчоқда овқат пишираётганда ҳам ишлари тугагач, ўзларига бир қараб оладиган одатлари бор экан.

– Аёл бир кунда ақалли бир соат ўзига вақт ажратиши керак, – дейди Мунаввархоним.

Ғапимиз дарров қовушади.

– Қирқ тўртинчи йил кузида тўйимиз бўлган, – Мирмухсин ака одатига қўра қизаринқираб, хиёл жилмайганча ҳикоя қилади. – Устоз Ғафур Ғулом, Шайхзода ва дўстларим Саид Аҳмад, Шукрулло иштирок этишган. Ўшанда институтни битириб, радиода ишлаётган эдим. Қаламкаш сифатида бироз танилиб қолгандим. Лекин Мунаввархон келгач, росмана шоир, ёзувчи бўлиб кетдим. Қадамлари хуш келиб, тез вақт ичида «Вафо» номли шеърлар тўпламини нашрга топширдим. Қалам ҳақиға тўйда олиб беролмаган шоҳи қўйлакни ҳадя қилдим. Кейин бирин-кетин қиссалар, достонлар, романлар ёзишга киришдим. Фарзандларимиз туғилди. Мунаввархоним менга бир умр тинч ижодий шароит яратиб, рўзғорнинг баланд-пастини ўз зиммаларига олиб яшадилар. Оиламизда доим яхши муҳит бўлишига ҳаракат қилдилар. Соғ бўлсинлар бахтимга!

Мунаввархонимга қарайман. Бу гаплардан юзлари яна ҳам яшнаб, мақтовдан ўзларини бироз ноқулай сезиб, қимтиниб ўтирадилар. Мен эса Мирмухсин аканинг бу

кискагина дил изхорида қанчалар катта қувонч ва машаққатлар яширинлигини ҳис қиламан.

– Ёзувчига хотин бўлиш осон эмасдир-а, Мунаввархоним? – дейман. Чунки нина билан қудук қазиш баъзан ҳар қандай иродали кишини ҳам инжик қилиб юборади-да.

Мунаввархон бироз ўйланиб вазминлик билан хиёл жилмайган кўйи сўз бошларкан, унинг бу ҳолатини, оғир-босиқлигини кузатиб, ҳар қандай шароитда ҳам бу аёлнинг сабр-бардоши, мулоҳазали ва фидойи бўлганлигини ҳис қиламан. Ва араб халқининг «Ҳар қандай улкан эрнинг ортида хотини бор», деган нақлини эслайман.

– Гапнинг очиги, Мирмуҳсин акамнинг ижодкор эканликлари билан фахрланаман ҳамма вақт. У кишини тушунишга ҳаракат қилганман. Ёзишлари керак, ўзларини қийнаётган дард қоғозга тушиши керак, деган фикрда бўлганман. Ижодга киришсалар болаларимни жим олиб ўтирардим. Меҳмондорчиликларга ҳам боравермасдим. Гоҳо асарлари муҳокамасидан дилхира бўлиб келган пайтлари бўлган. Ўшанда: «Дадаси, қизингиз бугун тўртта «беш» олибди. Ҳа айтмоқчи, машинкадан чиққан янги қиссангизни яхшилаб ўқиб, имло хатоларини тўғирлаб қўйдим. Менга жудаям ёқди. Бугун сизга норин тайёрладим», – деб атрофларида парвона бўлардим, кўнгилларини кўтаришга уринардим.

Кейин... Суюнчи беринг аяси, деб босмадан чиққан янги китобларини кўтариб кириб келган кунлари икковимиз учун ҳам байрам бўлиб кетарди. Халқ ёзувчиси унвони ёки Давлат мукофотини олганларида ўзимда йўқ қувондим. Кейин... Яна янгидан ижод машаққати бошланарди. Ана шунақа...

Ҳа, бу уйда нима кўп, китоблар кўп. Тўрт хоналик уйнинг ҳаммасида китоб жавонлари бор ва улар билим хазинаси билан тўлиқ. Мирмуҳсиннинг Ўзбекистонда, қўшни республикаларда, Москвада, чет элларда нашр этилган юздан ортиқ китоблари. Жаҳон ва рус ёзувчилари, устозлар ва ёшларнинг асарлари. Тарихий китоблар. Агар Мирмуҳсин ака бошчилигида нашр этилган журналларни ҳам тўпласа борми, бу уйларга сифмас.

Вақтни тежаб бирон дақиқани бекор ўтказмаслик, тинмай изланиш, ишлаш, айниқса, Мунаввархонимнинг меҳрибонлиги эвазига Мирмуҳсин ака ижодга ҳам, хизматга ҳам, мажлисга ҳам вақтида улгурарди. Мирмуҳсин аканинг тезкор ва аниқ, пухта ишлаши жуда кўпларнинг хавасини келтирган...

Уйнинг тўрида ёзувчининг оталари Мирҳожии отанинг ва оналари Хувайдо аянинг суратлари.

– Дадам кўли гул кулол эдилар, – дейди Мирмуҳсин ака суратга қараб. – Шу ҳунар орқасидан кун кечирардик. Чархда лойдан турли идишлар ясаб, ҳовлимиздаги хумдонда пиширардилар. Мен ҳам қарашардим. Мунаввархоним келин бўлиб тушгач, енг шимариб, чойнак-пиёлаларга гул чиза бошладилар. Ота-онам, айниқса, онам раҳматлик келинларини кўп мактардилар, дуо қилардилар. Қайнона-келиннинг чурқ этиб овозлари чикқан эмас.

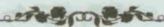
Мунаввархонимнинг яна бир фазилатларини кашф этгандай бўламан. Қайнона-қайнотанинг дуосини олган, эрини ризо қилгани учун ҳам мана шу кунларга етиб, қўша қариб, фарзандлар орзу-хавасини кўриб юриптилар-да, деган фикрга келаман.

Мирмуҳсин ака хикоясини давом эттиради:

– Менга дадамнинг ҳунаридан кўра кечқурунлари сандал атрофида ўкиб берган китоблари кўпроқ таъсир қилган. Дадамнинг китоблари кўп эди. «Алиф Лайло», «Або Муслим», «Иброҳим Адҳам», «Рустами дoston» кабиларни қироат билан ўқиганларида мен ҳаёлан ўша асарлардаги воқеалар ичида юрардим. Дадам, кўпинча, жангномаларни ўқишни севардилар.

Кейин Чақичмондаги ҳовлимиз ака-укалару болачақаларга торлик қилиб қолиб, биз ер сотиб олдик ва уй қуришга киришдик. Уй қуриш биз ўйлаганчалик осон эмас экан, айниқса, қалам ҳақи билан пул топиб уй қуриш...

– Биринчи фарзандимиз туғилганда, – дейди Мирмуҳсин ака ифтихор билан, – Ғафур Ғуломга борганмиз. Қиз кўрдик, устоз исмини кўйиб беринг, деганман. Ғафур ака: «Менинг катта бувим бўлгувчи эди. Жуда ақлли, доно, исми Хулкар эди. Қизингга Хулкар деб исм қўяқол», де-

дилар. Хўп дедим. Қизимиз гўзал, соғлом бўлиб улғайди, адабиётшунос олима бўлиб етишди. Қўлғезмалар институтида ишлайди. Буни қарангки, ўша Хулқар қизимиз Фафур Гуломнинг сингиллари бўлмиш Рахбар опа оиласига келин бўлиб тушди. Ҳозир унинг ўзи набира кўрди. Биз эса эвара! Исми – Рустамжон!

– Эвара жуда ширин бўлса керак-а?

– Жудаям, уч кун кўрмасак соғиниб қоламиз... Дилсўз қизимиз эса – косметолог-шифокор. Улуғбек ўғлимиз – муҳандис, келинимиз Гузида ўқитувчи, Адиба қизимиз – болалар шифокори, Гулюз – журналист, набиралар кўп.

– Мунаввархоним, қизларингиз ҳам уй-рўзғор тутишда, муомалада сизга ўхшаганларми?

– Шуқур, ҳаммасиям тиниб-тинчиб, ували-жували бўлиб ўтиришибди. Бир куни Адиба қизим талабалик пайтидаёқ турмушга бергандик-да, улгурмаяпман, деб арз қилиб келиб қолди. Катта рўзғор, ўқиши бир ёқда дегандай. Шунда мен унга: «Эрта билан ҳар кунгидан бир соат олдин тур, кечкурун бир соат кеч ёт, ҳаммасига улгурасан», дедим. Айтганимни қилди. Кейин ҳеч нолимади, куёвларим, қудаларим ҳам яхши. Ҳаммаси тушунган, ўқимишли...

Бахтли кексалик деб, худди мана шуни айтишса керак. Муҳаммад алайҳиссалом ҳадиси шарифларида: «Ўз оиласига меҳрибон, фарзандлар тарбияси учун қайғурадиган одам Аллоҳ таолонинг наздида маҳбуб ва мақбул инсондир», дейилган. Демак, булар маҳбуб ва мақбул инсонлардир. Айни вақтда ёзувчи Мирмуҳсин асарлари билан халқимиз эъзозига сазовор бўлган ижодкордир. Бу эъзознинг тенг ярми Мунаввархонимга тааллуқлидир, десам арзийди.

Мен бу табарруқ хонадондан хайр-хўшлашиб, кўнглим ёришиб чиқаман. Қуёш чарақлаб, ҳаво ниҳоятда ёқимли бўлиб кетибди. Яхшиларнинг суҳбатида бўлсанг, дунё гўзал кўринар экан, дейман.

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ,
адабиётшунос олим

КАМТАР ИЖОД КЎЛАМИ

Таниқли адиб, захматкаш ижодкор Мирмуҳсин ҳаёт бўлганида бугун 85 ёшга тўлар эди. У адабиётимизга сидқидилдан хизмат қилган, лирик шеърлар, тарихий ва замонавий мавзуда дostonлар, балладалар, хикоялар, қиссалар, романлар ёзган ижодкор эди. Биринчи ўзбек шеърый романи – «Зиёд ва Адиба» ҳам унинг қаламига мансуб. Тўғри, адиб яратган кўпгина асарларда, айниқса, шеърларида мураккаб тузумнинг таъсирини, замонасозликни кўриш мумкин. Бугунги кунда бу тарихий ҳодисага тушуниб қараш лозим. Зеро, ҳар қандай ижодкор ўз даврининг умумий йўналишидан, асосий воқеалар руҳидан четда яшаши, унда қандайдир даражада иштирок этмаслиги мумкин эмас.

Бу тиниб-тинчимас адибнинг устозлардан бахти кулган эди. Шеърлари ҳақида академик шоиримиз Ғафур Ғулом, «Уста Ғиёс» достони ҳақида Ойбек, Мақсуд Шайхзода, Шароф Рашидов, Александр Фадеев, Озод Шарофиддиновлар самимий фикрлар билдиргани, дostonни адабиётимизнинг ютуғи деб баҳолагани маълум. Унда ўзбек деҳқонининг ташвишларга тўла ҳаёти, дангалчилиги, олийжаноблиги содда ва табиий бўёқларда самимий чизилганлиги ҳақида кўп гапирилган.

Адиб ўтган асрнинг 60-йилларида насрда ҳам изланиб, бир қатор ҳажвий хикоялар яратди. Унинг хорижий мавзудаги «Араб хикоялари» туркуми тилга тушди. Устоз адиб Абдулла Қаҳҳор ана шу туркумга кирган «Йўқолган жавоҳир», «Искандария кўрфази» хикояларини: «Буларни асар деса бўлади, бу ерда ҳаёт бор, қалб бор, катта дард,

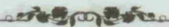
одам боласининг ташвишига чукур ҳамдардлик бор» деб таърифлаган.

Мирмуҳсиннинг шундан кейин яратган «Жамила», «Тунги чакмоқлар», «Чўри», «Оқ мармар» каби қиссаларига хос изланишлар, одатий одамларнинг қалбини, қисматини меҳр билан тасвирлаш фазилатлари ижобий натижалар билан яқунланди, улар «Умид», «Меъмор», «Дегрез ўғли», «Темур Малик» каби йирик романларнинг яратилишига йўл очиб берди. Бу асарлар ҳақида кўп мақолалар, китоблар ёзилди, илмий тадқиқотлар олиб борилди. Шунинг учун уларнинг таҳлилига тўхталиб ўтирмасдан, Мирмуҳсин ака ижодига хос асосий жиҳатларни тилга олиш билан чекланамиз.

Юқорида эслатилганидек, адиб оддий одамлар, меҳнаткашлар ҳаётини тасвирлашни, уларнинг қалбини, умр йўлидаги ташвиш ва қувончларини кўрсатишни ижоди учун асосий мезон қилиб олди. Масалан «Умид» романида оддий аспирант, пахтачилик илмида яхши ниятлар билан тадқиқот олиб бораётган содда, беғубор йигитнинг қувонч ва ташвишларга тўла ҳаётини ҳаққоний гавдалантириш орқали шу соҳага умрини бағишлаган фидойи олимларни, Чўтир хола каби маънавий дунёси юксак меҳнаткаш инсонларни, шунингдек, арзон шуҳрат, бойлик орттиришга хирс қўйган Салимхон Обидий сингари айрим сохта зиёлилар қиёфасини, кирдикорларини очиб берди. Қаҳрамонларга хос кечинмалар, қалб изтироблари, зиддиятлар маҳорат билан акс эттирилгани ва меҳр билан чизилгани боис, бу роман ўқувчилар орасида қўлма-қўл ўқилгани маълум.

Адибга қатта шуҳрат келтирган «Меъмор» романида ҳам йирик тарихий шахслар, саркардалар эмас, оддий меҳнаткаш, меъмор-муҳандис образи яратилган. Ҳаётини муҳташам бинолар қуришга бағишлаган ва кўп йиллик ҳалол меҳнатлари, изланишлари муносиб қадрланмаган меъмор Нажмиддин образи талқини чукур мазмундорлиги билан ҳам китобхон дилига яқин қаҳрамонга айланди.

Умуман, тарихий мавзу — халқимизнинг ўтмишидаги жасорати ва матонатини улуғлаш адиб ижодида катта ўрин тутди. Бу борада ҳам у ўз ижодий ақидасига содиқ қолди.

Масалан, эхтирос билан ёзилган «Широқ» достонида адиб оддий чўпон Широқнинг Ватан озодлиги йўлида кўрсатган фидойилигини ватанпарварлик ҳисларига йўғрилган куйидаги жанговар мисралар орқали гавдалантиради:

Наҳот шаклар ожиз – аёлманд!

Наҳот шаклар сўйилувчи қўй.

Наҳот шаклар доим ейди панд!

Наҳот ғафлат ичра қолди уй!

Ҳар бир аблах, ҳар бир газанда

Чўпон шакни қилади ғирот!

Ахир бу жон бор экан танда,

Кимга ёқар қуллик – ҳақорат!

Мен элимни қул кўргунимча,

Чириганим маъқул тупроқда!

Мана шу юксак оташин ғоя Мирмуҳсин яратган барча тарихий асарларнинг мағзига сингиб кетган. Ана шундай меҳр ва самимият билан чизилган оддий одамлар қисматига «Дегрез ўғли», «Чотқол бўриси» романларида ҳам дуч келамиз. Унинг қаҳрамонлари улкан, улугвор ишларни бажарсалар-да, камтар, оддий инсонлар сифатида қолаверадилар. Шунинг учун ҳам бу асарлар ўқувчи қалбига йўл топа олди. Бу фикрнинг яна бир исботи: адиб вафотидан бироз олдин кўп нусхада нашр этилган «Меъмор» романини ҳозир китоб дўконларидан топиш қийин. Адиб асарларининг умрбоқийлигини шу мисолнинг ўзи ҳам яққол кўрсатади, деб айта оламиз.

Мирмуҳсин ака адабий ҳаётда фаол иштирок этди. У узок йиллар «Шарқ юлдузи», «Муштум» журналларида муҳаррирлик қилиб, адабиётимизда яратилган энг яхши асарларни элга тарғиб қилишдек шарафли ишга ҳам муносиб ҳисса қўшди.

Мен Мирмуҳсин акадек талабчан, қаттиққўл, айни замонда меҳр-оқибат кўрсатишни ҳам ўзига шиор қилиб олган муҳаррир билан ишлаганим билан фахрланаман. У ижод аҳлига бағрикенглик билан қарашни, айниқса, вилоятлардаги шоир, ёзувчиларни рағбатлантириш лозимлигини

хар доим таъкидлаб турарди. У киши муҳаррирлик қилган пайтларда «Шарқ юлдузи» журнали ўзига хос мактабга айланган эди. Жуда кўп истеъдодли адиблар айнан шу журналда шаклланган, «адабиёт дарсхонаси»дан йўлланма олиб, ижод оламига кириб келганини мамнуният билан тилга олиш лозим. Бугунги кунда фаол ижод этаётган заҳматкаш адиблар Мирмуҳсин акага шогирд бўлганлик билан фахрланиб юрадилар.

Камтарин ижодкор Мирмуҳсин ака хотираси, адиб яратган асарлар ўқувчилар орасида, адабиёт мухлислари қалбида узоқ яшашига шубҳа йўқ.

Умарали НОРМАТОВ,
филология фанлари доктори, профессор

«БИР КУЛОЛ ЎҒЛИ ЭДИМ...»

Хурматли китобхон, ёдингизда бўлса Гафур Фулом Мирмуҳсинга атаб «Кулол ва заргар» деган шеър ёзган эди. Унда адибнинг эл-юрт олдидаги бурчи ҳақида сўз боради, улуг устоз шогирдларини ҳамиша халқ билан ҳамнафас, ижодда ҳалол, ростгўй бўлишга ундайди. Мирмуҳсин устозга жавобан ёзган «Қалб ва қалам» шеърида шоир сўзи – ҳамма вақт юрт учун мукаддас бурч эканини айтади.

Мирмуҳсин кўпчилик тенгдошлари каби адабий ижодни ҳам прозада, ҳам поэзияда баробарига бошлаган. У ҳар икки соҳада тўхтовсиз қалам тебратди. Шундай бўлса-да, 60-йилларга қадар унда шеъриятга майл устунроқ эди. Ўша йиллари у, асосан, шоир сифатида танилди; кўплаб шеърлар, ўндан ортиқ поэма, жумладан, «Уста Фиёс» поэмаси, «Зиёд ва Адиба» шеърий романини ёзди. 50-йилларнинг ўрталари 60-йилларга келиб унинг насрий ижоди олдинги ўринга ўта бошлади – у прозаик сифатида танила борди, беш роман, ўнта янги қисса, кўплаб хикоялар ва ҳажвиялари мана шу йилларда майдонга келди. Бунинг маълум сабаби бор. Гарчи адиб шеъриятда ҳам баракали ижод этаётган, рус шоири Шипачев сўзлари билан айтганда, «ҳамон шеъриятнинг олтин қаламини тарк этмай келаётган, унинг қалами остидан аввалгидек гўзал сатрлар қуйилиб турган бўлса-да, шеъриятнинг, поэтик тафаккурининг ўзида прозага мойиллик сезилиб туради».

Шоир шеъриятига, поэтик тафаккурига хос хислатлар – прозаик деталлар, заминга яқинлик, соддалик, аввало,

унинг шахсияти, у туғилиб ўсган оилавий муҳит билан алоқадор.

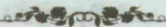
Порлоқ келажагимни
Равшан кўриб олдиндан.
Бир кулол ўғли эдим...

дейди шоир бир шеърида.

У табиатан камтар, заҳматкаш одам эди. Кулол оила-сида дунёга келган. Ғафур Ғулом айтмоқчи, умр бўйи бир чангал лойдан кўз узмай ўтган меҳнаткаш отанинг фарзанди; бинобарин, кошинпазлик, кулолчилик касби, шу касб эгаларига хос одмилик, хоксорлик, меҳнатсеварлик унинг учун ота мерос. Тақдир унинг кўлига қалам тутқазди, табиат унга ажойиб истеъдод инъом этди. Ота касби кулолликни эмас, бадий ижод йўлини танлади. Шу йўлдан бориб етук шоир, прозаик, муҳаррир бўлиб етишди. Лекин кулол ота қонидан ўтган ўша эзгу хислатларни – одмилик, камтарлик, меҳнатсеварликни тўлалигича сақлаб қолди.

Шоир табиатига хос шу хислатлар, аввало, унинг шеъриятида, шеъриятининг мавзу материали. Услуби – ифода тарзида равшан намоён бўла борди. Биринчи галда уни оддий одамлар турмуши, меҳнати, жасорати кизиқтиради. Оддий заҳматкаш одамлар турмушини бўяб-безамай – табиий гўзаллиги, дағаллиги билан шеъриятга олиб киради. Унинг эл оғзига тушган дostonларидаги қаҳрамонлар – Дўнан ҳам, Уста Ғиёс ҳам, ҳаттоки, афсонавий Широқ ҳам ўта содда, хоксор, одми одамлар. Шоир шу соддалик замиридаги улуғворлик, гўзаллик, қаҳрамонликни очиш пайида бўлади. Айни пайтда у услубда ҳам соддаликка интилади, шоир сўзлари, унинг ўзи эътироф этганидек, «баъзан ёқавайрон, баъзан бошяланг». Яна у «Дўмбирамнинг пардалари содда, қоникмаса дўстларим ҳақли», дейди. Шу эътирофнинг ўзида ҳам самимият, камтарлик зухур этиб туради.

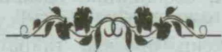
Заминга яқинлик, софдиллик, одмилик Мирмуҳсиннинг насрий асарларига ҳам ўзига хос хусусият бахш этади. Маълумки, Мирмуҳсин прозада ғайрат билан ишга ки-

ришган 50-йилларнинг ўрталарида мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий ҳаётида жиддий ўзгаришлар юз берди. «Араб ҳикоялари» Мирмуҳсин ижодида алоҳида ўрин тутади, ўз даврида адабий танқидчиликда таъкидланганидек, мазкур туркум ўзбек ҳикоячилигида муҳим ҳодиса бўлди. Уларда Мирмуҳсиннинг насрий асарларига хос гуманистик пафос, оддий заҳматкаш кишилар тақдири билан астойдил кизиқиш, уларга ҳамдардлик туйғуси жуда ёрқин кўринди. Мирмуҳсин 60-йилларда анча вақт республика сатирик журнали «Муштум»га муҳаррирлик қилди. Мана шу йиллари адиб истеъдодининг бошқа бир қирраси — ҳажвчилик фаолияти хийла жонланди. Мирмуҳсин авваллари ҳам бир неча ҳажвий асарлар ёзган эди, шеъриятида юмористик лавҳалар учраб турарди. «Муштум» муҳити эса ундаги ҳажвий истеъдоднинг кенгрок намоён бўлишига йўл очди. Мирмуҳсин ҳажвий асарларида ҳам оддий, қўли қадок, «тўпори» кишилар нигоҳи билан ҳодисага ёндашади. Унинг кулгуси ҳам айнан шу тўпори одамлар кулгуси каби ўта содда, халқчил кулги. Унинг ифода тарзи ҳам содда, самимий.

Мирмуҳсин қисса жанрида баракали қалам тебратди. Адиб қиссалари мавзу жиҳатдан ҳам, уларда ифодаланган воқеалар даври жиҳатдан ҳам ранг-баранг. «Жамила»да замондошлари ҳаёти акс эттирилса, «Оқ мармар», «Чўри» қиссалари Хоразмнинг уқубатли ўтмишидан баҳс этади. «Искандария кўрфази», «Мўтилла», «Гурбатдаги одам» воқеалари хорижий шарқ мамлакатларида бўлиб ўтади.

Қайси давр ҳақида, қандай мавзуда ёзилган бўлишидан қатъи назар, Мирмуҳсин қиссалари ҳам худди шеърлари, дostonлари, ҳикоялари сингари оддий, камсуқум кишилар тақдири билан астойдил кизиқиш, уларнинг дард-ташвишларига чин дилдан ҳамдардлик туйғуси билан суғорилган.

Мирмуҳсиннинг отаси –
Мирмуслим ота ва онаси – Хувайдо она.

Ўспирин Мирмуҳсин онаси билан.

Мирмухсин турмуш ўртоғи
Мунавварахон билан.

Устозлар сабоқлари.

Янги асар муҳокамасида.

Адабиётимизнинг забардаст вакиллари.

Мирмуҳсин ака (ўртада)
«Муштум» журнали жамоаси билан.

Дўстлар даврасида.

Мухлислар билан учрашув.

Дастхат кувончи.

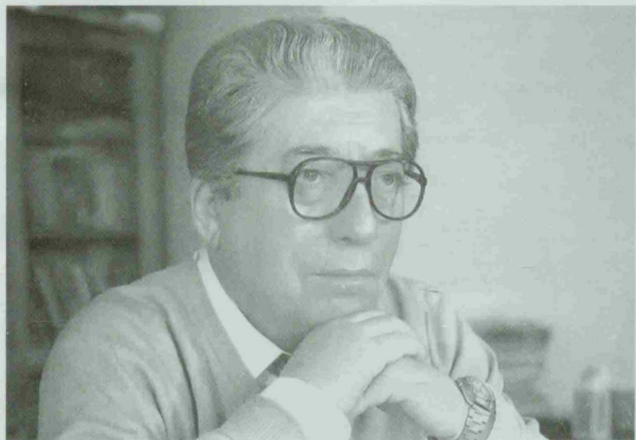
Яхши асар баҳси.

Адабиёт дўстлик билан кучли.

Ижод оғушида.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин.

Янги асар завки.

Шукроналик.

Омонулла МАДАЕВ,
адабиётшунос олим

«СЎЗИ БИТТА ЙИГИТ»

Йигирманчи аср ўзбек адабиётида яратилган бир неча романларда устоз ва шогирдликнинг ўзига хос маданияти акс этган. Ойбекнинг «Навоий», Одил Ёкубовнинг «Улуғбек хазинаси», Пиримкул Қодировнинг «Юлдузли тунлар», бошқирд ёзувчиси Ахёр Ҳакимовнинг «Карвон» романида ёш йигитнинг илм, ҳунар, касб ўрганиши ва устознинг ўз шогирдига бўлган самимий муносабати миллий кадриятлар асосида кўрсатилган. Бадиий адабиёт, сўз санъати, инсонда нафосат туйғусини тарбиялайдиган, инсон маънавиятини камолотга етаклайдиган кудратли қуролидир. Ойбекнинг «Навоий» романида Султонмурод кимёгар ҳузурига фан сирларини ўрганиш учун боради ва олимнинг беписанд қабулига сабр билан бўйин эгади. Бу усул Абдулаҳад алломанинг шогирд бўлиш истагида келганларга муомала қилиш одати эди.

Ўзбек халқ ёзувчиси Мирмуҳсиннинг «Меъмор» романидаги «Устоз ва шогирд» деб номланган 4-боб энг муваффақиятли чиққан боблардан бири ҳисобланади. Аввало бобга Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибат-ул ҳақоик» асаридаги «Билик бирла билинур саодат йўли» мисраси эпиграф қилиб олинганини айтиб ўтиш керак. Мазкур боб бахтга эришиш билим билангина амалга ошишига бағишланади. Саодатли ҳаётга эришиш йўли билим экани бадиий тасвирланади.

Уста Нусрат ўғлини Ҳиротга, Нажмиддин Бухорийдан меъморлик санъати ва ҳунарини ўрганиш учун олиб келади. Бўлажак устозни рози қилиш учун мисқоллаб йиғилган бир халта тилла тангалар ҳам эсидан чиқмайди. Фақат

Нажмиддин ўғлини шогирдликка қабул қилса бас. Маънавиятнинг асосларидан бири бадиий адабиётдир. Шунинг учун сўз тарозусига тортилаётган вақтда унинг бир палласига олтин қўйганлар. Инсоннинг инсонийлик мезони унинг сўзга муносабати билан ҳам ўлчанган. Сўз тингловчилар сўз айтувчилар, сўз айтувчилар сўз тингловчилар олдида ниҳоятда катта талаблар қўйиб сўз айтганлар, сўз тингланганлар. Аммо меъмор Нажмиддиннинг шогирд танлаши алоҳида ўйлаб топилган имтиҳонлар мажмуасидан иборат эди. Бу усул йиллар давомида тажрибадан ўтган ва устанинг комил ишончига кўра ўзини оқлаган. Устоз ўзига топширилган халтадаги тиллани шу заҳоти эгасига қайтаради ва эртаси куни келишлигини айтади. Зулфиқор имтиҳон топширгани келганида ундан ўзи тахмин қилганидек риёзиётдан ёки ҳандасадан савол берилмайди. Ундан «Менга бирор ғазал ўқиб беролмайсизми?» – деб сўрашади. Бу савол ёзувчи Мирмуҳсиннинг бадиий кашфиётларидан бири бўлиб, йигирма биринчи аср фарзандида таажжуб уйғотиши табиий. Чунки айрим кишиларнинг тасаввурида бирор касб эгалари, асосан, ўз соҳаларини билишлари керак деган тасаввур бор. Айниқса, меъморнинг бўлажак шогирддан ғазал ўқиб беришни сўраши бир қарашда мантиқсизроқ кўринади. Ваҳоланки, ғазал ёдлаш, уни шарҳлаш, мусиқа чалиш, нутқда бадиий асарлардан иктибослар келтириш ўзбек миллати вакиллариининг қадрияти ҳисобланган. Ўтмишни чуқур ўрганган Мирмуҳсин, «Меъмор» романида бу одатимизни намуна қилиб кўрсатган. Жумладан, ўзбекистонлик таниқли олимлар Саъди Сирожиддинов, Иброҳим Ҳамробоев, Авлиё Муҳаммадиев бири математик, бири биолог бўлишига қарамай фақат ўзбек адабиётинигина эмас, жаҳон адабиёти намуналарини ҳам мукамал билишган.

Зулфиқор савол берилган заҳоти Ҳофиз Шерозийнинг «Ғариб» радифли ғазалини ёддан айтиб беради. Шундан сўнг туркийда Лутфий қаламига мансуб «Эй жафочи» сўзлари билан бошланадиган ғазал ўқилади. Шу билан имтиҳоннинг биринчи қисми тугайди. Мумтоз давр устозларининг иккинчи диққат марказида шогирднинг ҳуснихати туради. Ўтмишдаги мураббийлар йигирманчи аср психоло-

гия фани ютуқларидан хабардор бўлмаганлар. Уларнинг ҳар бир тадбири тажрибага асосланган. Хусусан ҳуснихат ҳам амалда шахснинг табиатини, руҳий аҳволини, иродасини ифодаловчи омил эканлигини билганлар. Шунинг учун Нажмиддин Бухорий шогирд Зулфиқордан Ҳофизи Шерозий ва унинг «Мунтахаби девони»ни ёзишни сўрайди. Бир қарашда бу вазифа ҳам у қадар мураккаб эмасди. Бироқ менинг ўқитувчилик тажрибамдан шуни кўрдимки, ўқувчи ёзган битта гапни ўқишимиз биланок, ундаги кўп хусусиятларни билиш мумкин бўлади. Зулфиқор ўз ҳуснихати билан ҳам устозда қониқиш туйғусини ҳосил қила олади. Фақат синовнинг биринчи талаблари якунида шундай дейилган:

– Офарин, Офарин! – деди кекса меъмор Зулфиқорнинг ўйчан, мулоҳазакор кўзларига тикилиб, айтинг-чи, бўтам, Мусаллони кўрдингизми? Унинг меъмори ким?

Бу саволга шогирд қуйидагича жавоб берди:

– Кўрдим устод. Мен бу бекиёс уч мадрасани кўриш орзусида эдим. У амали устод қавомдир. Ўйигитнинг бево-сита эгалланадиган ҳунарига тааллуқли берилган саволга жавобдаги эҳтирос, самимийлик, гўзал санъат асаридан ҳайратланиш фазилати устозга маъқул бўлади ва ундан кечқурун, кош қорайганда ўйига келишни илтимос қилади. Демак, шогирдликка ўтиш имтиҳони ҳали тугалланмаган. Китобхон романдаги шу мазмунни ифодаловчи мисраларни ўқир экан, «энди нима бўлади?» – деган савол унга тинч-лик бермайди. Нима учун кечқурун, нима учун бўлғуси шогирд устаникида тунаши керак?

Уста ўз шогирди олдиға яна қандай муаммоларни қўйиши мумкин? Бу саволлар бизни романни бош кўтармай ўқишга мажбур қилади. Китобхон, ёзувчи, Нажмиддин уста, Зулфиқор ўртасида ўзига хос кескин руҳий вазият вужудга келади. Мирмуҳсин ромanning поэтикаси ҳақида фикр юритганда, айнан ана шундай лавҳаларга кўпроқ таяниш лозимлигини тавсия қиламиз.

Кечқурун этиги, тўнини, бир даста китобу дафтарларини қўлтиқлаб келган Зулфиқорни устоз овқатлантириб «бир чуқур совуқ ертўлага» олиб тушади. Хонага сепилган сув-нинг баъзи ерлари музлаган эди. Хонанинг бир бурчагида

меъморлик асбоблари тўплаб қўйилган. Устоз Зулфиқорга мана шу ерда тунашни айтади. Агар совқотиб қолса, махсус арғамчини тортиш тайинланади. Арғамчининг бир учига қўнғироқ илинган бўлиб, ёрдамга чақириш имкони ҳам бор эди. Ана энди ёзувчи кенг, аммо ўта совуқ хонада Зулфиқорнинг руҳий азобларини тасвирлашга ўтади. Ёш йигитнинг хаёлидан турли шубҳалар, ваҳимали лавҳалар ўтади. У ўзини жосус сифатида қамалган махбус деб тасаввур қилади. Қўп ўтмай хонадаги совуқ ҳаво унга тинчлик бермайди. Исиниш учун китобларнинг устига чиқиб ўтирмақчи бўлади. Аммо китобни оёқ ости қилиб бўлмаслигини яхши билади ва бу шахдидан қайтади. Арғамчини тортмақчи бўлади. Аммо меъмордан андиша қилади. Бурчакдаги асбоблар устига чопонини ёпиб ётмақчи бўлади. Аммо совуқ барибир унга ҳужум қилаверади. Бир томондан шарм, бир томондан қўрқув, ваҳима унга тинчлик бермайди. Энди унинг атрофида бир мурда бош кўтариб тикилиб турганга ўхшайди. Тахминан беш саҳифалик тун тасвири китобхонни мутлақ ўзига жалб қилади. «Энди нима бўлади?» деган савол сатрларга кўз югуртиришга ундайди. Айни пайтда, «Бу томошанинг кимга кераги бор?» — деган савол ҳам тинчлик бермайди. Зулфиқорнинг сабрлилиги, бир сония ҳам тинч турмай, ҳам жисмоний, ҳам ақлий чора ахтариши, бизда унга нисбатан ҳурмат туйғуларини уйғотади. Китобхон ертўладаги музхонада Зулфиқор билан азобланади. Туннинг тезроқ тугашини интиқлик билан кутади. Меъмор Нажмиддин Бухорий тадбиркорлигига таҳсин ўқийди. Зулфиқорнинг тўнкани думалатиб исиниши усулини топаганига ҳам қойил қолади. Йигитнинг оёқлари исиганда, бурчакда бош кўтарган «мурда» йўқолганидан енгил нафас ола бошлайди. Адиб бу лавҳа ниҳоясини шундай тасвирлаган: «Ҳаракат қилмоқ керак. Ҳаракат — иссиқлик, иссиқлик ҳаёт демак. Ҳаракату, тадбиру, ғайрат — иқбол... Бу, ёш Зулфиқорнинг ўз фалсафаси эди. Хуллас, имтиҳон тунида йигитчанинг бутун ёш ҳаёти кўз олдидан лавҳама-лавҳа ўтади. Ўртада бир неча марта арғамчининг олдига ҳам келади. Аммо уни тортишга юраги бетламайди. Фақат тун тугагандан сўнг уста Нажмиддиннинг мақсади аён

бўлади. Аслида устознинг ўзи ҳам кўнғирок чалинишини кутиб тунни бедор ўтказган эди. Имтиҳоннинг моҳияти эса бўлажак шогирднинг сабрини, йиллар давомида меъморлик санъатини эгаллашдаги матонатини синовдан ўтказиш эди. Ана шунда бизнинг ёдимизга эпитаф келади. Мирмуҳсин мумтоз адабиётимизнинг билағони сифатида «Билик бир-ла билинур саодат йўли», – дейилганда, «билик» сўзини фақат билим эмас, сабр, матонат, укув, ирода маъноси билан изохламокчи бўлганларини англаб етамиз. Бўлажак мутахассис босиб ўтадиган саодатга етакловчи йўлнинг мураккаб экани аён бўлади. Уста Нажмиддин тадбири воситасида адибимиз илм йўлини танлаган инсон ҳаёт имтиҳонларига бардош бериши лозимлигини таъкидлагандек бўладилар. Йигирманчи аср ўзбек адабиёти намояндаларининг ижод намуналари айнан бугунги кун ёшлари учун ҳаёт мактаби вазифасини бажариши шубҳасиз.

Мен Мирмуҳсин домла билан уларнинг ҳаётлик пайтларида яқин алоқада бўлган эмасман. Бу даврда кенг китобхонлар оммасидаги оддий бир мухлис эдим, холос. Менга, айниқса, адибнинг «Умид», «Дегрез ўғли», «Хўжанд қалъаси», «Меъмор» каби романлари маъқул бўлган. Олтимиш йиллик юбилей тантаналарида қатнашганман. Бу инсон, аввало, ўта ёш кўринар эди. Олтимиш ёшдаги адибга узоғи билан қирқ-қирқ беш ёш бериш мумкин эди. Эсимда, сўзга чиққанлар «ҳамиша ёшсиз!» деб айтишганида, «Йигитнинг сўзи битта бўлади», деб жавоб берган эдилар. Таниқли адибимиз менинг тасаввуримда ҳали-ҳамон «Сўзи битта йигит»дек гавдаланадилар. Охиратлари обод бўлсин.

2015 йил

Хафиза ХАЙИТМЕТОВА,
журналист

БИР ИНСОНИЙ УМР

Ўзбекистон халқ ёзувчиси, каттаю кичик учун бирдек азиз ва ардоқли бўлган Мирмуҳсин хақида хотира ёзиб беринг дейишганда, тўғриси, иккиланиб қолдим. Бу инсонни билган, у билан ишлаган не-не адиблар олдида мен кимман? Оддийгина журналист. Аммо... ҳа, ҳамма гап ана шу аммо-да!

Мен Мирмуҳсин домланинг сўнгги сўзларини ва киёфаларини тасвирга туширишга муваффақ бўлган журналистман.

Азиз китобхон, бугун сизга тақдим этаётганим, адиб билан бўлган мулоқот Ўзбекистон телевидениесининг «Ёшлар» телерадиоканалида, аввало, «Бир инсоний умр» номли икки қисмли, сўнгрок «Умр дафтари» номли уч қисмли видеофильмда берилган. Мирмуҳсиннинг суҳбатини, дил сўзларини эшитиб, томоша қилган мухлислардан жуда кўп мактублар олганман, аммо мактубларга ўзлари жавоб бера олмадилар.

— Адамларнинг сўзларини ёзиб олиб, савобли иш қилдингиз, Ҳафизахон опа, — деди қизлари Гулюз учрашганимда.

Хаёт деганлари шудир, балки. Ўзбекистон телевидениесининг олтин фондида уч қисмли видеофильм қолди.

Ҳозир оҳанрабо тасмасига муҳрланган суҳбатни ҳавола этаман.

— Ассалому алайкум, Мирмуҳсин ака...

— Ваалайкум ассалом. Келинг, синглим Ҳафизахон.

Хуш кўрдик.

— Сиз билан суҳбатлашгани келдик.

— Жуда яхши-да... Мен 1921 йилнинг май ойида Тошкент шахрида туғилганман. Болалигим Эски шахарнинг Сақичмон деган маҳалласида ўтган.

— Сақичмон? — дейман сўзни бўлиб, — қизиқ экан номи...

Мирмуҳсин домла бироз хаёл суриб қолди-да, таърихдан сўз очди.

— Сақичмон... бу Соқчи Имом деган сўздан олинган бўлиб, халқнинг тилида кейинчалик «сақичмон» бўлиб кетган. Яъни, Соқчи Имом. Бундан 300 йиллар илгари Тошкентимиз атрофида баланд қўрғонлар бўлган. Чет эл босқинчилари кириб шаҳарни вайрон қилмасин деб Тошкент атрофига қўрғонлар қуришган. Ана шу қўрғонларнинг бирида менинг катта бувам соқчи бўлиб турган эканлар. Бизнинг авлодларимиз қулоллардан бўлган. Катта буваларим ҳам, Мирсаид бувам ҳам қулолчилик билан шуғулланганлар. Додам ҳам шу ҳунарни қилганлар. Мен уларнинг даврасида катта бўлдим.

— Лекин сиз ёзувчи бўлдингиз...

— Тўғри. Аммо... буваларим ҳам адабиётга ҳавас қўйган кишилар эди. Кечқурунлари ишдан кейин йиғилишиб китоблар ўқишарди. Айниқса, «Алиф Лайло», «Рустаму дoston» каби катта китобларни оҳангига келтириб ўқишарди. Уйнинг ўртасида манқалдоқ бўларди. Шу манқалдоқда олов ёқилиб турарди. Чеккасида чойнақлар. Чойларни дамлаб, ўқишга берилиб кетишарди. Битта одам ўқирди, бошқалари эшитарди. Маълум бобни ўқиб бўлгач, энг қизиқ жойига келганда давомини эртага ўқиймиз, деб худди ҳозирги сериаллардагига ўхшаб китобни ёпишарди-да, ўртасига хатчўп ташлаб қўйишарди. Давоми нима бўларкан, деб ўшанда адабиётга меҳр уйғонган. Қаҳрамонлар ҳақида ўқишганда, қани энди мен ҳам тезроқ улғайсаму, шунақа китоблар ёзсам, деб ҳавас қилганман. Инсон бир нарсани астойдил хоҳласа, орзуси ушлар экан.

— Илк тўпламингиз қандай номланган?

— Биринчи китобим шеърлар тўпламидан иборат. Асосан лирик шеърларим жамланган. Ўзим ўша пайтларда ёшман... муҳаббат ёшидаман... Гарчи оғир йиллар бўлса-

да, муҳаббат тугён урарди. Шунинг учун илк китобимни «Вафо» деб номлаганман. Яъни, муҳаббатга чин дилдан вафодорман деганман-да.

Адиб илк тўплами ҳақида сўз юритар экан, кўзлари чакнаб кетгандай бўлди. Худди ўша оловли ёшлиги кўз олдидан қайта ўтгандай бўлди назаримда. Ҳа мен бу китобни ўқиганман. Бу тўпламда «Мунавварга» деган бағишлов ҳам бор. Мунаввара номи унинг ҳаётига ва шеърларига бир вақтда кириб келди ва унинг ёнида бир умрга қолди.

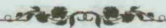
Ижодкорнинг биринчи тўплами бежиз «Вафо» деб номланмаган. Мирмуҳсиннинг ҳаёти ва ижодини Мунаввара опасиз тасаввур қилолмаймиз. Бу икки инсоннинг ҳаёти йиллар ўтиб, чиндан ҳам вафо, садоқат тимсолига айланди.

– Мунаввархонни яхши кўриб қолиб, кўп юрганман унинг орқасидан. Ёмғирларда, шамолларда қолиб унинг кўчадан ўтишини кутардим. Мунаввар Шайхонтоҳур маҳалласида яшарди. У билан педагогика институтида танишганмиз. Шу ерда учрашиб қолиб, бир-биримизни ёқтирганмиз. Яхши кўриб уйланганман шу қизга. Севиб, севилиб... Аллоҳга шукр, бахтли яшадик. Бир ўғил, тўрт қизим бор.

Қўлимда тутиб турган асо менга қанчалик қувват берса, тўрт қизим забардаст, бақувват асодир. Суянган тоғларимдир. Кўп мамлакатларда инсонлар пул йиғар экан, тилла йиғар экан, кексаликда керак бўлади деб. Коримга, кунимга ярайди деб. Биз ўзбеклар эса фарзанд ўстирамыз. Тарбиясига эътибор берамыз. Қанча кўп болаларимиз бўлса, шунча хурсанд бўламиз. Чиндан ҳам болаларимиз – тоғларимиз.

Мана қизим Хулкархон, Дилсўз, Адиба, Гулюз... буларга раҳмат, онасини ҳам оқ ювиб, оқ тарашди. Охирги кунигача азизу мукаррам қилиб сийлашди. Мени ҳам авайлаб, оғзимга ёққанини бериб парваришляпти. Булардан бир умр миннатдорман. Ота-онасига қилган яхшиликлари фарзандларидан қайтсин.

– Шу кунларда нима билан бандсиз? Нималар ёзасиз?

– «Асрлар бешиги» деган янги роман ёзяман. Эндиги ниятим, агар соғлигим яхши бўлиб турса, ўзимнинг авлодларим, аждодларим ҳақида битиклар ёзиш. Мемуар яратиш. Чунки менинг авлодларим ҳам қаламга олса арзийдиган одамлар бўлишган. Буваларим, ота-онам ҳақларида насиб қилса, эсдалик ёзаман.

Севимли адиб билан шу кун и узоқ суҳбатлашдик. Тасвирга олиш жараёни тўхтагани билан суҳбатимиз тугамасди. Улар «Турон маликаси» романининг бош қаҳрамони – Хоразм шохининг қизи малика Шохсанам ҳақида тўлқинланиб сўзладилар. Спитамен, Жалолиддин Мангубердиларни миллий қаҳрамон даражасига кўтарган жасорати, мардлиги ҳақида сўз очдилар. Дунёда эзгулик, меҳр-мурувватдан ортиқ нарс а йўқлиги ҳақида гапириб, бизга ҳам ана шу мавзуларда кўпроқ кўрсатувлар тайёрлаш истагини билдирдилар.

Ха, ижодкор халқи ҳеч қачон тинмас экан. У умрининг сўнгги нафасигача ниманидир яратиш, нималаргадир улгуриш нияти билан яшар экан.

Мен ардоқли адибнинг айрим шеърий сатрларини ён дафтарчамга ёзиб олгандим:

Мен зарра, йўқолмайман, томирларда чопгайман,
Мисраларим қон-томир, юртимнинг боғларида.
Бу томирлар узилмас, бири-бирига пайванд
У доим тирик турар элим кучокларида.

Ёки:

Агар минг йил умр ваъда қилсалар,
Десаларки, дунё тургунча борсан.
Нечун юз йил бўлишлик сарсон,
Бизга бир инсоний умр кифоя...

Донолар ёзадилар: «Бахтиёрлик уч нарсада мужассамдир: саломатликда, ҳалол топилган бойликда, хотиржамликда».

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин киши ҳавас қиладиган умр кечирдилар. Ижодда ҳам, оилада ҳам нурли из қолдирдилар. Дўсту ёр, шогирдлар топдилар.

Адибнинг бахти ана шунда!

ОЛМОС,
адиба

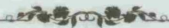
ЖЎШҚИНЛИК ТИМСОЛИ

Дадам шогирдларига ғамхўр устоз эдилар. Уларнинг озгинагина муваффақиятидан хурсанд бўлардилар, кўнглини кўтариб эҳтиётлик билан, камситмай, ижодидаги камчиликлар, ютуқларини кўрсатиб берганларини кўп кўрганман. Шу боис дадамнинг танқидларидан хайиқмай шогирдлари уйимизга басма-бас кириб келишаварарди. Кўпгина шогирдлари газета-журналларда ишлайдиган йигитлар бўлишарди. Улар, кўпинча, шеър ёздириб олишга ёки ёзиб қўйилган шеърни олиб кетишга келишарди.

«Шеър ёзиб беринг» деб қистаб келган, ёзилиш жараёнини кўриб турган шогирдларига бирор қийинроқ сўзга «қофия топ» деб, фикрларини жамлаш вақтида шеър ёзишга ҳалал бермасин деб, ўзи билан ўзини овора қилиб қўяр эдилар, шекилли. Яна бир ёш истеъдодни шеър пайдо бўлаётганда «мен айтиб тураман, сен ёзиб ол» деб банд қилиб қўярдилар. Шу вақтда ўйлашимча, шеър-ку ўзи мияда тайёр бўлган бўлса керак, фақат баъзи факт, туртки керакки, ҳаёлда жамланиб қоғозга тушаётганида шоир изланишига ҳалал берилмаса бўлди, бу ҳолатни кўриш, кузатишнинг ўзи албатта шеърни ёзиб олаётган шогирдига катта мактаб бўлган.

Мен, дадам шеър ёзаётганларида бундай ҳолатларни кўп кузатганман. Бундай шеър ёзиш шоирдан нақадар катта истеъдодни, тарихий ва жаҳоний билимларни талаб қилишини ҳар бир ижодкор яхши билади.

Дадам билан ҳамнафас бўлган, шеър ёзилиш вақтидаги ҳолатларини кузатиб турган шогирдлари Саид Аҳмад ака, Хамид ака, Асқад ака, Рамз ака, Туроб ака, Пўлат ака,

Мирмуҳсин акалар ва яна аллақанча ёш шоир-ёзувчилар бизникига келган, мен билмаган ва кўрмаган воқеаларни айтиб бериши мумкин.

Мирмуҳсин ака Педагогика институтида ўқиб юрган вақтлариданоқ дадамга ихлос қўйиб Кадиобод маҳалласидаги уйимизга келиб юрар эканлар. Сўнг радиода муҳаррир бўлиб ишлаганларида дадамини чақириб шеърларини, ҳикояларини тўғрима-тўғри эфирда ўқитганларини Мирмуҳсин ака менга айтиб берган эдилар. Ўша вақтларда радио тасмалар камёб бўлиб, материал ўчирилиб бошқатдан ишлатилар экан. Шу сабаб ноёб овозлар сақланиб қолмаганига афсус қилган эдилар.

40-йилларга келиб, Мирмуҳсин ака шоир сифатида ўқувчиларга танилиб, «Вафо», «Ирмоқлар» ва кўпгина шеърлар, «Уста Ғиёс» поэмасини эълон қилади. «Уста Ғиёс» поэмаси катта муваффақият қозониб эл оғзига тушди. Мирмуҳсин ака бу поэма муваффақиятидан руҳланиб, тарихий «Широқ», «Авесто» ва яна бир қанча поэма ва ўзбек адабиётида биринчилардан бўлиб «Зиёд ва Адиба» шеърый романини ёзади.

Энди Мирмуҳсин ўзини насрда синаб «Жамила», «Ок мармар» қиссалари билан ўқувчилар диққатини олди.

Мирмуҳсин ака уйимизга кўп келар эдилар. Мунаввар опам (рафиқалари) билан байрамларда аям, дадамини кўргани меҳмонга келишар эди. Мирмуҳсин ака бўйчан, қуюқ сочлари жингалак, кўркам йигит, Мунаввар опам қоматлари келишган, чиройли кийимлари ярашадиган нозиктаъб жувон эдилар. Улар бир-бирларига монанд, кўрганларнинг кўзи қувнайдиган жуфт бўлишган. Мунаввар опам айтишларича, тўнғич қизлари туғилганда исмини дадам Хулқар деб қўйиб берган эканлар.

* * *

Мирмуҳсин ака бирор янги асар ёзсалар, албатта, дадамининг фикрларини билиш учун ўқишга олиб келар эдилар.

Мен янги асарларни ўқишга ўчлигимдан Мирмуҳсин аканинг баъзи ҳикояларини ҳали матбуотда чиқмасдан,

дадам мақтаганларига кизиқиб, беркитиб бўлса-да ўқиб чиқардим.

Мен САГУда ўқиб юрганимда Мирмуҳсин аканинг «Араб ҳикоялари» машҳур бўлиб кетди. Ҳикоялар чет эл сафарида қайтганларидан сўнг ёзилиб, у ердан олинган таассуротларга бой эди. Шу боис ёшлар ўртасида катта кизиқиш, баҳслар ҳам бўлди. Шунда (санаси эсимда йўқ) Ёзувчилар уюшмасида Мирмуҳсин ака билан учрашув бўлди. Биз талабалар ёзувчига арабларнинг турмуш тарзи, давлат тузуми ҳақида берган бир талай саволларимизга қониқарли жавоб олганимиздан хурсанд бўлган эдик.

Мирмуҳсин аканинг «Умид» романлари пахтачилик муаммоларига бағишланганлиги, эътибор топгани ва ўқувчилар кизиқиб ўқигани, унинг қаҳрамонлари ҳақиқий меҳнаткашлар бўлгани республикада пахтачилик энг мўътабар соҳалигидандир.

Дадам шогирдларининг ижодий юксалишларини ҳар доим кузатиб турганлар. Уларга йўл-йўриқ кўрсатиб, жуда кўп мақолалар ҳам ёзганлар.

«Суянгудай тоғларим бор» деган мақолалари тағига «Мирмуҳсин ҳақида» деб ёзиб қўйганлар. Бу мақолада шундай ажойиб фикрлар бор: «Баъзи-баъзида ҳамма кишиларга хос озгина тушқунлик, ўз ижод якунидан норозилик, умр ўтиб кетаётганидан афсус сингари туйғулар ваҳм солса, шу укаларимнинг соғу саломат ижод қилиб турганликлари билан ўзимга далда бераман. Суянган тоғларим бор, деб қувонаман. Давоми бор, деб қалбимга тасалли бераман. Шу соғлом плеяданинг пўлат занжиридай мустаҳкам силсиласида шоир Мирмуҳсин туради.

Бу шоир адабиётда туғилганидан буён ўз муборак касбига ихлоси билан, қаноати билан ажралиб туради...

Ўзинг шоир ё адиб бўлишинг мумкин, аммо бир гуруҳ шоир, адибларнинг ижод саройида саройбон бўлиб туришинг ғоят мушкул ва масъулиятли вазифадир. Мирмуҳсин «Шарқ юлдузи» журналида роппа-роса ўн йил редактор бўлиб турди», дейдилар.

Мирмуҳсин ака дадам ўтмасларидан «Муштум» журнаliga 1963 йил муҳаррир қилиб тайинланиб, 1967 йилгача ва

яна «Шарқ юлдузи» (1972–1981), «Гулистон» (1982–1994) журналларининг бош муҳаррири бўлиб ишладилар. Дадамнинг Мирмуҳсин ака ижодларига берган баҳолари жуда катта эди. У киши ўзларидан кичик шоир, адибларнинг асарларига бундай катта баҳо бермаганлар.

Мирмуҳсин ака дадам ўтганларидан кейин ҳам оиламиздан хабардор бўлиб турардилар. Менга ҳам устозлик қилиб кўпгина ҳажвий ҳикояларимни «Муштум» журналида чоп эттирганлар. Мен Сирдарё вилоятидалигимда «Муштум» журналининг штатсиз муҳбири бўлиб ишлаганман. Шунда Мирмуҳсин ака жуда меҳрибон раҳбар эканликларининг шохиди бўлганман. Мирмуҳсин ака Ўзбекистон халқ ёзувчиси ва Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, жуда сермахсул адиб эдилар. Уларнинг юзлаб шеърлари, киссалари, поэмалари, романлари эълон қилиниб, кўпгина орден, медаллар билан мукофотланганлар.

Мирмуҳсин ака комил фарзандларнинг отаси, севикли ёр, вафоли дўст, катта қалбли инсон, ҳақиқий ижодкор, ҳаётининг сўнгигача Ватанини муҳаббат билан қуйлаган жўшқин шоир эдилар...

Мирмуҳсин акамни таърифлашга дадамнинг уларга атаб ёзган «Кулол ва заргар» шеърларидан келтираман:

Сенинг ёзганларинг улуғ кунларинг
Катта тарихидан бир варақ бўлсин.
Бағирлар қуёшга тўлиқ кунларнинг
Қалбидай рост бўлсин, яркирок бўлсин.

Дадамнинг Мирмуҳсин акамдан умидлари катта эди. Улар дадам орзу қилган меҳнаткаш ўзбек халқи ҳақида рост ва ҳўб ёзиб авлодларга тақдим этиб, абадиётга бош қўйиб кетган бахтли адиблардан эдилар. Охиратлари обод, рухлари шод бўлсин.

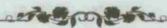
Азиз АБДУРАЗЗОҚ,
шоир

АКАМДАЙ ЭДИ

Мирмуҳсин ака яхши қариган чоллардан эди. Мен у киши билан ёш қирчиллама йигит эканида танишганман. Ўша вақтларда Мирмуҳсин ака «Шарқ юлдузи» журна-лига муҳаррирлик қилар эди. Нима бўлдию бир доира-да, яъни Ёзувчилар уюшмаси жойлашган бинода ёнма-ён ишлашга тўғри келиб қолди. Ўша вақтда, 1952 йилда мени Ёзувчилар уюшмасига адабий маслаҳатчи лавозимига таклиф қилишди. Мен жон-жон деб кўндим. «Шарқ юлдузи» таҳририяти ҳам ўша бинода эди. Мен кабагал бир йигитча пахталик телогрейкада ишга бориб-келиб юрдим. Ўша кунлари «Шарқ юлдузи»нинг 1951 йил ўн иккинчи сонидида бир туркум шеърларим эълон қилинган эди. Бир куни Мирмуҳсин ака мени кабинетга чақириб олди.

— Азизжон, — деди у киши. — Журналда босилган шеърларингизга яхши гонорар қўйдим. Унда Ойбек домланинг достони ҳам босилган. Мен у кишининг ҳар бир сатрига етти сўмдан, сизникига ўн тўрт сўмдан баҳо қўйдим. Чунки Ойбек домла пулга мухтож эмас. Сиз пулни олинг-да, яхшилаб кийиниб олинг.

Мен ҳаддан зиёд хурсанд бўлдим. Қалам ҳақини олиб, битта костюм, битта кўйлак, битта ёмғирпўш, бир жуфт ботинка, битта шляпа олдим. Бизнинг ака-укалигимиз ўша кундан бошланган эди. Кейинчалик мени Адабиётчилар уйига мудир этиб тайинлашди. Тасарруфимда катта мажлислар зали, кутубхона, у ердаги жиҳозлар ва яна аллани-ма балолар бор эди. У ерда кўп ишламасимдан бир куни Мирмуҳсин ака мени кабинетга чорлаб, насихат қилди:

– Азизжон, сиз ёшсиз, – деди у киши. – Қўп нарсани билмайсиз. Масалан, ҳар ўн беш кунда банк қоғозларига қўл қўясиз. Бу ердаги фирромлар нотўғри пул ёзиб, сизни каматиб юбориши мумкин. Ёш умрингиз хазон бўлмасинда, у ердан ариза бериб бўшанг. Мен ўзим сизни ишга оламан.

Мен Мирмуҳсин аканинг айтганини қилдим. У ердан бўшаб, «Шарқ юлдузи»да ишлай бошладим. Бунақа ғамхўрликларни у киши менга қўп марта кўрсатган.

Москвада ўқиб юрган кезларим эди. Мирмуҳсин ака Переделкино кишлоғидаги Ижод уйида эмиш деган гапни эшитиб, зиёрат қилгани бордим. У киши мени очик юз билан кутиб олиб, каттагина дастурхон ёзди. Дастурхонда мен учун тансиқ таомлар – хонаки патирлар, кази ва яна бошқа нарсалар бор эди. Мени меҳмон қилар экан, айниқса, патирни мақтар эди:

– Буни ойим ёпганлар. Олинг, енг, – деб қистар эди. Кетар чоғимда қўлимга пул берди.

– Азизжон, сиз студентсиз, кам-кўстингизга ишлатарсиз, – деди. – Ахир студентлик азобини биз ҳам кўрганмиз.

Мен пулни қабул қилишдан бош тортдим. Лекин қўярда қўймай чўнтагимга солиб қўйди. Мана шунақа акаларимдан эди у киши.

Шунча гапни ёздим у Мирмуҳсин аканинг ижоди ҳақида бир нарса демадим. Бу табиий. Мен у кишининг шахси ҳақида сўз юритишни асосий вазифа қилиб олдим. Ижоди ҳақида мулоҳаза юритиш адабиётшуносларнинг иши.

Мана шунақа ижодкорлардан эди Мирмуҳсин ака, у кишини йўқотиш билан мен ўз акамни йўқотгандай бўлдим. Ётган жойлари нурли бўлсин! Омин йа роббил оламин!..

Зоҳир АЪЛАМ,
ёзувчи

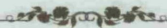
ХАЛҚИМИЗНИНГ СЕВИМЛИ ЁЗУВЧИСИ

Мирмуҳсин ака билан мен «Шарқ юлдузи»да тўққиз йил бирга ишлаганман. Фахрланаманки, ана шу даврда «Шарқ юлдузи» ўзбек тилидаги энг кўп нусхада чоп этиладиган журналлар қаторида эди. Бошқа миллатларнинг қалин журналлари адади масаласида «Шарқ юлдузи»нинг яқинига йўлолмасдилар. Солиштириш учун олтмиш миллион аҳолиси бўлган Украинанинг қалин журнали йигирма минг нусхада эканлигини, «Шарқ юлдузи» эса икки юз ўттиз минглик нусхага эга бўлганлигини айтиш кифоя қилса керак деб ўйлайман. Ва бу каби кўп минг нусхадаги журналлар фақат Москвада бор эди. Ва буни мақтов деб қабул қилинса, фақатгина ўша пайтдаги Мирмуҳсин ака бошлиқ журнал ходимларига эмас, асосан, халқимизга қаратилганлигини таъкидламоқчиман. 70–80-йилларда ўзбек тилидаги ўқувчилар ана шу даражада китобхон, журналхон, газетхон эди. Ва бу тиражга журнал Мирмуҳсин ака даврида етишган эди.

Мирмуҳсиннинг ёзувчилик санъати ҳақида гапириб ўтирмайман. Унинг «Халқ ёзувчиси» деган унвони бор. Кўчага чикиб биринчи учраган одамдан «Сиз Мирмуҳсин деган ёзувчини биласизми?» деб сўрасангиз, «Ха, эшитганмиз» деган жавобни олишингиз тайин.

Мен Мирмуҳсин акани бошқа бир хислати учун алоҳида хурматлардим.

Мирмуҳсин домла жамики тенгдош ва ўзидан ёш «казоказолардан» фарқли ўларок, болаларини ўзбекча ўқитганди, набиралари билан бошқа «халқ ёзувчиларидан» фарқли равишда ўзбекча суҳбатлашарди.

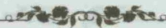

Яна бир нарсага ойдинлик киритмокни истардим: боласини хар ким ўзи истаган тилида ўқитишга ҳаққи бор. Бирок, миллат ўзининг ўлимга маҳкум этилган тилини тирилтиришга, унга давлат мақоми бериш учун курашаётган пайтда хар кимнинг ҳам ихтиёри ўзида бўлолмайди. Эътибор беринг, ошкоралик даври эди, ҳеч ким мансабини тортиб олмасди, айрим «халқ ёзувчилари» ўз оналарининг, ўз оталарининг тилларига ўз ихтиёрлари билан қарши чиққандилар. Мирмуҳсин ака уларнинг сафида эмас эди.

2005 йил сентябрь ойида мен Ғаллаоролдаги «Маржонсув» сихатгоҳида даволандим. Ҳамхонам самарқандлик Омонов деган қария, муолажалардан бўш пайтида мук тушиб Мирмуҳсин аканинг «Меъмор» романини бир ҳафтача ўқиди. Орасида у хўрсинар, ҳаприкиб кетар, кўзига ёш олар ва ҳаяжонланиб асарни мактарди. Афтидан у бошқаларга ҳам мактаган шекилли, икки-уч одам китобни қачон бўшатасиз, деб тикилинч қилишарди. Хаёлимга, агар ушбу асар лотин алифбосида босилса, кейинги авлодлар ҳам севиб ўқишарди, деган фикр келганди.

Мирмуҳсин чин маънода ўз халқининг сеvimли ёзувчиси эди.

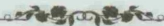
Ўқтам МИРЗАЁР

ТОЛМАС ҚАЛАМ СОҲИБИ

Мирмуҳсин деганда уни таниганларнинг кўз ўнгида, аввало, гардишли катта кўзойнакли, сочларига ошпоқ киров кўнган, хамиша тик, улкан ўзбек ёзувчиси гавдаланади. Ёзувчининг кизиқарли мавзулардаги жуда кўп асарларини ўқиганмиз. Аммо унинг журналистик фаолияти ҳақида кам ёзилган. Мирмуҳсин китобхонларни шошириб қўядиган тезкор, ҳозиржавоб адиб бўлиши билан бир қаторда нихоятда талабчан, вазиятни тез англайдиган журналист бўлган.

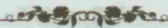
Мирмуҳсин Мирсаидов илк бор қўлига қалам олиб таҳририятлар эшигини қоққанида бугун у билан бир жамоада ишлашаётган ёш журналист укалар хали бу ёруғ дунёга келмаган эдилар. Умри бино бўлибдики, Мирмуҳсин қалам билан ҳамфикр, сирдош.

Унинг журналистик фаолияти ҳақида гап кетгудай бўлса, «Эх-хе, қачонги бош муҳаррир» дейишади. Аслида у бош муҳаррирлик лавозимига тайинлангунича ҳам талайгина ҳаёт йўлини босиб ўтган, оқ-қорани таниб олган эди. «1939 йилнинг ёзи эди, – деб эслайди домла. – Тошкент Давлат дорилмуаллиминида таҳсил олар эдик. Менинг чекимга Каттақўрғон сув омбори қурилишида иштирок этиш тушди. У ерга борганимизда илк бор Шароф Рашидов билан танишганман. У киши ҳам мен сингари сув омбори қурилишига Самарканд Давлат дорилфунунидан сафарбар этилган эканлар. Асқад Мухтор билан ҳам ўша ерда танишганмиз. Биз Каттақўрғон атрофидаги қишлоқлардан бирига жойлашиб олгач, «Каттақўрғон ҳовузи» деган газетани ташкил қилиб, унинг мунтазам чиқиб туришини таъминладик. Шароф Рашидов – бош муҳаррир, бизлар газе-

танинг мухбирлари вазифасини бажарардик. Буни қаранг, у киши билан то умрларининг охиригача ҳамкорлик қилиб келдик. Ўша пайтдаги вазият, шароит ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Очиғи ҳаммамиз ишга муккамиздан кетиб, оч қолганимизни ҳам унутиб қўярдик. Шундай пайтларда қўлга тушган егуликларни наридан-бери тановул қилиб олгач, яна эртанги кун режаси билан машғул бўлиб кетардик. Эҳтимол, фаолиятимиздаги тезкорлик ўша пайтдан қолгандир. Ҳар ҳолда, муҳарриримиз биздан шуни талаб қиларди. Бизнинг ишимизда қилолмадим, уддасидан чиқа олмаяпман, деган сўз бўлмаган. Иш худди ҳарбийчасига ташкил қилинган эди. Каттакўрғонда унча кўп ишламаган бўлсам ҳам яхшигина тажриба ортирдим. Газетачилик ишига кўнглим тушиб қолди. Сўнг Ўзбекистон радиосида бир муддат ишлаб, Бекобод шаҳрига, уруш туфайли қурилиш тезлашган металлургия заводига йўлланма олдим. У ерда таниқли шоир Амин Умарий билан бирга борганмиз. Балки, Амин аканинг ҳаётдан эртароқ кўз юмиб кетишига ҳам у ердаги шароитнинг оғирлиги сабаб бўлгандир. Бекободнинг об-ҳавоси ҳаммага маълум. Изғирин, зах ертўлаларда аранг жон сақлаб, заводнинг «Металл учун» деган газетасини ташкил қилганмиз. Газетани эндигина йўлга қўйганимизда Амин Умарий оғир касалга чалиниб қолди. Иситмаси баланд, ҳеч қандай дори-дармон қор қилмай қўйди.

– Мирмуҳсин ака, бу ёғи ўзингизга қоладиган бўлди, аҳвол чатоқ, бир амаллаб мени шаҳарга етказсангиз бўлди, – дедилар Амин ака ҳолсизликдан ихраб. Шаҳарга етиб келганимизча ҳам у киши жуда қийналдилар. Вақт-соати етган экан, кўп ўтмай оламдан ўтди. «Металл учун» газетаси ҳозир ҳам икки тилда, кўп минг нусхада чоп этиляпти. Ҳар замонда ўша кунларни эслаб қоламан, хизматимиз бекор кетмаган. Мамлакатда уруш алангаси дахшатли тус олиб турган пайтда биз фронт ортида, металлургия заводида бўлишимиз ҳам зарур экан. Газетанинг сафарбарлик кучини ўшанда ҳис этганман. Ахир фронтга етказилаётган ёрдам бир муддат ҳам узилиб қолиши керак эмасди-да! Одамларнинг кўнглини кўтариш, эртанги кунга умид билан қарашга чоғлаш мафқуранинг вазифасига киради. Мана

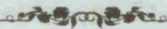

шундай масъулиятни ҳис этишнинг ўзи камлик қилади. Бунинг учун, аввало, улар билан бирга бўлиш, ҳамфикр, ҳаммаслак бўлиш керак. Уларнинг кўнглидаги гапни топиб ёзиш қанчалик самара беришини ўша ерда амалда синаганман. Бекободда ишлар юришиб кетгач, яна пойтахтга, радиожурналист бўлиб ишлаш учун қайтиб келдим. Бу ерда энди муқим ижод билан шуғулланиш учун анча шароит бор эди, адабиёт бўлимида урушнинг охиригача ишладим. Радио ишининг ҳам ўзига яраша масъулияти бор. Бир ёқда ижод машаққати, бир ёқда вазифа масъулияти, қолаверса урушнинг таъсири одамни ҳар қандай машаққатни сабот билан енгитишга ўргатиб қўяр экан. Иккинчи жаҳон уруши ғалаба билан якунлангач, одамларимизнинг кайфияти кўтарилиб, ижтимоий ҳаётимиз тикланиш сари юз тутди. Матбуотимизнинг зиммасига яна улуввор вазифалар юклатилди.

Давр шитобида қалами чархланган Мирмуҳсин шундай кезде яна ўзини ана шу мафкура фронтига чоғлади. Республикаимизнинг отахон рўзномаларидан биридаги жўшқин фаолияти унинг ёзувчилик соҳасидаги қатъий йўналишини белгилаб берди. Ўша журналистиканинг вазифаси, унинг турмушда тутган ўрни бекиёс даражада устун эди. Ана шундай мафкура майдонида қалам суришнинг ҳам ўзгача гашти бор эди», деб эслайди у.

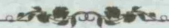
Матбуот жабҳасида суяги қотган қалам сохибининг фикри-зикри доим ҳаёт билан чамбарчас боғланган бўлади. Ҳаёт эса тажрибали журналистни яна матбуот қучоғига қайтарди. «Шарқ юлдузи» журналининг бош муҳаррири этиб тайинланганида Мирмуҳсин кўпни кўрган, элга танилган журналист-адиб сифатида иш бошлади. Жуда кўп йиллар у республикаимизнинг кўзга кўринган «Муштум», «Гулистон» каби журналларига икки дафъа раҳбарлик қилган.

Эсимда, «Гулистон» журналига ишга таклиф қилишганида маслакдош дўстларимдан бири, яхшилаб ўйлаб кўр, Мирмуҳсин билан бирга ишлаш қийин дейишади, жуда инжиқ одам эмиш, деб қолди. Юрак ютиб таҳририят бўсағасидан ҳатлаганимда эса домла хушчақчақлик билан қарши олдилар. «Хўш, бирга ишламоқчимисиз, қийналиб

қолмайсизми, яхшилаб ўйлаб кўрдингизми, тартиб-интизом бизда жуда каттиқ», – дедилар олдиндан огоҳлантириб. Ўзбекистон матбуоти тарихида Мирмуҳсиндай узоқ муддат раҳбарлик қилган, даврнинг барча шиддатларига дош бера олган қалам соҳиби кам бўлса керак. «Матбуотнинг битта олтин қондаси бор, – дейди у ўзаро суҳбатлашиб қолганимизда. – Журналист келажакни бошқалардан олдинроқ кўра билиши, даврнинг оқимини кузата билиши, одамларнинг тилида ва дилида нима гаплар кечаётганини англай олиши лозимдир. Тезкорлик ҳамиша эҳтиёткорлик билан уйғун юришига аҳамият берган киши ютади. Матбуот ишида лангарчўпни тенг тутмаган қалам соҳибининг ҳоли вой бўлади. Ахир журналист фақат ўз қарашларининг ифодачиси эмас, балки омманинг ҳам таянчидир. Ўйламай қилинган иш, ёритилган мақоланинг таъсири омма онгини заҳарлаши мумкин, жамоатчиликнинг фикри матбуотнинг савиясига боғлиқ. Шундай экан, ойнома саҳифаларида чоп этилган ҳар бир мақола ёки очерк ва ёки бошқа журналистик жанрларнинг илдизи, аввало, ҳаёт оғушида бўлишига аҳамиятни қаратиш, матбуотнинг сафарбарлик кучидан тўғри фойдаланиш ўринли бўлади».

Мирмуҳсиннинг ишдаги талабчанлиги мана шундай қарашлар асосига қурилгандир. Унинг журналистик фаолиятидаги иккинчи бир хислати меъёрдир. Журналга ишга қабул қилинган ижодий ходимларнинг ким, қаердан бўлишининг аҳамияти жуда катта. Аввалдан мана шу меъёр сақланиб келинган. Албатта, республикамизнинг турли вилоятларидан вакил сифатида бирор-бир ижодий ходим таҳририятда хизмат қилиши керак. Бу усулнинг самараси шундаки, деб изох беради бош муҳаррир, ҳар бир ходим ўз вилоятининг вакили сифатида ўша ернинг ҳавосини жамоага олиб келади. Журналист гўё бол ташувчи асалари, унинг боли ҳам, заҳари ҳам ўзи билан. Мирмуҳсин ўзи билан бирга ишлаётган ходимларга ҳадеб ташаббускор бўлинглар, ундай қилинглар, бундай қилинглар деб кўрсатмалар беравермасди. Ташаббус табиий равишда, ходимларнинг ўзларидан чиқишини кутарди. Уларнинг фик-

рини кескин ўзгартириб юбориш, илҳомлантириш, бирор-бир ишга чоғлаш ҳадисини олган раҳбардир.

Унинг бош муҳаррир сифатидаги ташаббускорлиги ҳам алоҳида аҳамият касб этган. Домланинг асосий эътибори кўпроқ вилоятларда ижод қилаётган қалам аҳллари фаолиятига қаратиларди. Олайлик, андижонлик Ҳалима Қорабоева анча вақтдан буён матбуот саҳифаларида кўринмай қолса дарров мактуб йўллаб хол-аҳвол сўрадилар ёки журнал ходимларига Хатирчига мактуб ёзиб, у ердаги ижодкорлар фаолиятидан хабардор бўлишни тайинлардилар.

Ҳозирча барча етакчи нашрларда фаолият кўрсатаётган тажрибали журналистларнинг аксарияти бир пайтлар Мирмуҳсин билан ишлашган, пировардида яхшигина қалам эгаси бўлиб, элга танилган инсонлардир. Домла ўз фаолияти давомида юзлаб журналист-ёзувчилар билан бирга ишлаган бўлса ҳам фалончи менинг шогирдим, деб мактанмаганлар, «инсофни ёшларнинг ўзларига берсин, биз қўлдан келган пайтда уларнинг оғирини енгил қилишга, кўмак беришга тайёرمىз», дердилар суҳбатимиз асносида.

1991 йил

Икром ОТАМУРОД,
шоир

ЯХШИЛИК

Бу шунчаки таассурот эмас, ўйланган воқеа ҳам эмас. Балки ҳаётимда Мирмуҳсин домладан кўрган яхшилигим сабабидан айтилаётган кўнгул ройиши.

1975 йилнинг июнь ойи эди. Ўқишни тугатиб «комус»да ўқиб юрган кезларим. Шунда «Шарқ юлдузи» журналида жой бор экан деб эшитдим. Журналга бордим. Пушкин кўчасидаги бинонинг 2-қаватида эди. 3-қаватида Ёзувчилар уюшмаси жойлашган. Ўқиш вақтида иш ўрганиш учун журналга келганим боис тортинмасдан бордим. Мирмуҳсин домла қабулига кирдим. У пайтда Мирмуҳсин домла насрда фаол ёзаётган эди. Шунинг учун киёфаларида ёзув кайфияти сезилиб турарди. Самимий қабул қилдилар. Мулоқотимни айтдим. Домла менга синчиклаб қарадилар-да, савол бердилар:

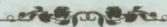
– Журналда ишлашни сизга кимдир маслаҳат бердими ёки ўз хоҳишингиз билан келдингизми?

– Ўз хоҳишим билан, – дедим.

– Бўлмаса сизни ишга оламиз, – дедилар табассум қилиб.

Бу савол-жавобнинг маъносини кейин англадим. Мирмуҳсин домла ҳеч бир ходимнинг бировлар соясида юришини истамас экан.

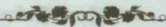
Ишга киришдим. Бироқ, бахтга қарши соғлиғимнинг мазаси йўқ эди. Тез-тез ошқозоним оғрийдиган бўлиб қолганди. Бир йилча ишлаган эдим ҳамки, касалхонага тушдим. Даволандим. Қишлоқда ёлғиз онам қолган эдилар. Ўзим ҳам ёлғиз эдим. Онаминг мендан бошқа қаровчиси йўқ. Дадам гўдаклигимда қайтиш қилган эканлар.

Хуллас, касалхонадан чиққандан кейин онам энди ёнимга келасан, менга сенинг ҳеч нарсанг керак эмас, соғ бўлиб кўз олдимда юрсанг шу етади, деб оёқ тираб туриб олдилар. Кетишга чоғландим. Онамнинг гапларини Мирмуҳсин домлага айтиб, жавоб сўрадим. Мирмуҳсин домла бир оғиздан йўқ дедилар. Биз сизга жавоб бермаймиз, журнал сиздан ёмонлик кўрмади, хоҳласангиз таътилга чиқинг. Бирорта санаторийга йўлланма олиб жўнатамиз. 3 ой ичида соғайиб кетасиз, лекин журналдан кетиш ҳақида ўйламанг, деди.

Шу-шу, мана, журналда ишлаб келяпман. Одамларнинг бир-бирига меҳрини кўрганда юрагим жўшиб кетади. Мирмуҳсин домладан кўрган яхшилигим «Шарқ юлдузи» журналига ўзимни ҳам, руҳимни ҳам боғлади.

Тоҳир ҚАҲҲОР,
шоир

КЕМАГА ТУШГАННИНГ ЖОНИ БИР

Икки минг бешинчи йил оғир келди: сўнгги ўн ойда ўзбек адабиётининг йигирманчи асрдаги бир неча атоқли яратувчилари бирин-кетин вафот этишди: Мирмуҳсин, Маъруф Жалил, Рауф Парфи, Ҳамид Ғулом, Тўра Сулаймон, Шукур Холмирзаев каби шоир ва ёзувчилар, Абдуқодир Ҳайитметов, Абдурашид Абдуғаффоров, Матёкуб Қўшжонов, Озод Шарофиддиновдай нодир адабиётшунос олимлар...

У нафақат кексаларни, балки бир умр адабиёт деб яшаган, чумолидай, боларидай тинимсиз ишлаб, Сўзни тарашлаган меҳнаткаш қаламларни қўмиш йилига айланди. Аммо бу улуғларимизнинг ўзлари она тупроққа қўмилгани, қаламлари тўхтагани билан сўзлари юришдан тўхтамас. Баъзиларининг китоблари юз минглаб, баъзилариники эса миллионлаб ададда босилган, уларни ўзбек халқи неча юз йилларгача ўқиши шубҳасиздир. Демак, улар ўлганларидан кейин ҳам шу халққа хизмат қилаверишади; демак, бу хизмат туфайли олинган руҳий озуқа савоби, қилинган дуоларнинг кети узилмайди.

Одам ўлар, сўзи қолар, дейилади. Ҳалил Жаброн айтгандай:

Сен найни менга бер, қўшиғинг янгра,
Қўшиқда жонларнинг қудрати пинҳон.
Қолар най товуши мангуга албат,
Қуёшлар йўқолган чоғда ҳам, инон!..

Ҳа, ҳар бир асарда муаллифнинг, инсон жонининг қудрати мавжуд. Бу жон қудрати бошқа жонларни жон-

лантиради, яъни унга қувват беради. Мустамлака йилларида айрим миллатлар ўз маданиятларини, тилларини йўқотаётган, тил ўлими, эл ўлими даврида яшаган ижодкорларимиз (барчасида ҳукмрон мафкура таъсири бўлса ҳам) ўзбек тилида асарлар ёзгани билан ҳам тилимизнинг яшаб қолишига, замон билан бирга ўсишига, ўзбек халқига катта хизмат қилдилар. Улар орасида, бир адабиётшунос олимимиз айтганидек, ўтган асрда «энг кўп асар ёзган» ўзбек ёзувчиси Мирмуҳсин ажралиб туради, албатта. Тарихий ва замонавий романлари билан ўлкамизда ва хорижда танилган адабимиз ижоди ҳақида кўп ёзилган. Бу ўринда, асосан, у кишининг «Шарқ юлдузи» журналида бош муҳаррирлик қилган йилларига оид айрим хотираларни эсга олмоқчиман.

Ўзбек матбуоти барча даврларда ҳам халқимизга маърифат ва маданият тарқатишда хизмат қилиб келди. Менимча, ўзбек жамиятидаги ўтган юз йилликнинг 60–70-йилларидан кейинги шаклланиш жараёнида, миллий тушунча ва маънавиятнинг ўсишида энг кўп ўқиладиган журналларимиздан «Шарқ юлдузи» ва «Гулистон» алоҳида ўрин тутди. Хусусан, «Шарқ юлдузи»га бош муҳаррирлик қилган Мирмуҳсин, Ҳамид Фулом, Асқад Мухтор, Ўткир Хошимов, Омон Мухтор каби атоқли ижодкорларимиз ва Ҳафиз Абдусаматов, Пирмат Шермухамедов каби таниқли адабиётшунос олимларимизнинг, шунингдек, бу журналларда турли йилларда хизмат қилган ижодкор муҳаррирларимизнинг ўзига хос хизмати бор. Жамиятдаги, халқ онгидаги тарихга муносабатнинг ўзгариши (бу ўта катта масала!) каби муҳим жараёни бу нашрлар яратди, ижро этди.

«Шарқ юлдузи» журналида, хусусан, атоқли адиб Мирмуҳсин бош муҳаррирлик қилган йилларда халқимиз ўтмишига, маданиятига ижобий муносабат янада юксалган. Журналда Беруний, Ибн Сино, Улуғбек, Навоий, Бобур каби буюкларимиз тўғрисида хикоялар, қиссалар, романлар, теран илмий тадқиқотларнинг берилиши, уларнинг ҳаёти ва ижодига махсус сонлар бағишланиши омма онгида бу буюк шахслар ва тарихимизга муносабатнинг ўзгаришига, миллий манфаатимизга уйғун тарзда шаклланишига олиб

келди. Агарда шу ишлар бажарилмасайди, омма омилигича қолаверарди ва ўзимизга ўзимиз душманларча қараб ўтаверардик. Яхшиямки ундай бўлмади. Яхшиямки, ўша йилларда бу нашрларда халқимизни, ватанимизни ўзидан кўра кўпроқ суядиган инсонларимиз хизмат қилган экан. Мана бугун уларнинг меҳнати зое кетмаганини кўриб, англаб, уларни мамнуният билан эсламоқдамиз.

Мирмуҳсин домлани университетнинг журналистика факультети талабаси эканимда, «Шарқ юлдузи» журнаliga амалиётга келганимда илк бор кўрганман. Ўрта бўйли, кўркам ва жиддий кўринишли, қалин, тўлқинли, қоп-қора сочлари орқага таралган, шишаси қалин кўзойнак таккан, қизил юзли, соғлом одам эдилар. Бир неча йил бирга ишладик. Кейинчалик ҳам гоҳ-гоҳ кўришиб турардик. Аммо йиллар ўтса ҳамки, сочларига оқ ораласа-да, домла ўша илк бор кўрганимиздагидай, қаримагандай туюларди. Бу ҳар ҳолда у кишининг кўнгил хотиржамлигидан, асосий умрини қалами билан ўтказганидан бўлса керак, деб ўйлайман.

Мирмуҳсин ака менинг хотирамда жиддий, камгап, сўзида турадиган инсон сифатида сақланиб қолган.

Етмишинчи йилларда «Шарқ юлдузи» журнаliga талабалар тугул, унча-мунча ижодкор юрак ютиб яқинлаша олмасди: жуда ҳурматли, адабиёт соҳасидаги энг катта нашр эди. Мендан бир курс олдин ўқиётган факультетда Икром Ота дея шоир сифатида танилган Икром Отамуродовнинг журналда амалиёт ўтказганига хавас қилиб, сўнгги амалиётни журналга олдим. Таҳририят ўша пайтда Пушкин кўчаси 1-ўйда (ҳозирда банк), уч қаватли Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биносининг иккинчи қаватида жойлашганди. Илк бор келганимда, ўша пайтдаги наср бўлими мудири Носир Фозиловга учрашдим. Унинг бўлимида Машраб Бобоев, Зоҳир Аълам каби ижодкорларимиз ишлар экан. Публицистика бўлими мудири эса, ўша пайтдаги машҳур шоирларимиздан бири Абдулла Орипов экан. Носир акага расмий хатни кўрсатдим. У киши ҳаммани «шаир» дер экан. Мениям, қани юр шаир, сени редакторга олиб кирай, деди. Домла хонада ўтирган экан, қоғоздан

бошини кўтариб, кўзойнагини олиб, Носир аканинг гапларини эшитди-да, бўпти, иш ўрганаверсин, дегандай гапни қисқа қилди. Кейин билишимча, Мирмуҳсин ака муҳаррир сифатида ҳар бир бўлим мудирига ишонар, фақат ҳодиса у кишига билдириб қўйилса етарли экан. Амалиёт давомида барча бўлимларнинг иш юритиш тартиби билан танишдим. Шу даврда Абдулла Ориповнинг Данте «Илоҳий комедия»сидан қилган машҳур «Дўзах» таржимаси босила бошлаганди. Қизиқиб қолиб, диплом ишимни шу мавзуда ёкладим (унинг маълум қисми раҳбарим Нажмиддин Комилов ёрдамида «таржима санъати» тўпламида босилди). Дипломни ёклагач, Зоҳир Аълам олдиға маслаҳатлашгани келдим. Амалиёт давомида Зоҳир аканинг ўзига хос характери, жасурлиги, тўғрисиўзлиги, ўзбек миллати учун борлиғи билан қайғурадиган одам эканлигини билиб, унга айрича меҳр қўйгандим. Зоҳир ака: «Сизга ўхшаган ёшлар Тошкентда қолиб ишлаши, пойтахтда ўзбек зиёлилари кўпайиши шарт, ўзбеклар шаҳарларни эгалламагунча миллий юксалиш бўлмайди», деди. Бу сўзлардан жуда қаттиқ таъсирландим, ўзимни улуг ишлар бошида тургандай, миллат учун ишлашга чоғланган аскардай ҳис этдим. Шундан сўнг Зоҳир ака Мирмуҳсин аканинг олдиға кириб, иш хусусида маслаҳатлашди. Домла розилик билдиргач, университетга тахририятнинг мени ишга олиши мумкинлиги ҳақидаги расмий хати тайёрланди. Бирга кирдик, домла хатга имзо қўйиб, бўпти, Тоҳиржон, сизни ишга оламин, мана акаларингизнинг ҳаммаси бу фикрни маъқуллашяпти, деди. Раҳмат айтиб, хонадан чиқдик. (Домла ташқаридагиларга жуда қаттиққўлдай кўринса ҳам, аслида юмшоқ сўзли меҳрибон одам эди, бирор ходимнинг отини тоқ айтмасди, Хайдарали, Носиржон, Шукуржон, Зоҳиржон, Ортиқбой дея самимий муомала қиларди).

Диплом олгандан кейин тахририятга келсам, бўш штат йўқ экан, домла, ҳозирча иш топиб ишлаб тураверинг, бирор штат бўшаши билан сизни ишга оламин, ўша гап гап, деди. Ўзбекистон радиосининг адабий-драматик муҳарририятида ишлаб туриб ҳам, журнал билан алоқани узмадим. Бу йилларда Шукур Холмирзаев наср бўлими мудир эди,

Зохир ака (кичик проза мудири) унга мени таништирди. Шукур ака билан ҳам жуда кадрдон бўлиб кетдик. Бир неча қиссалар ва романлар, катта таржима асарларига ички такризлар ёздим (бу иш учун яхшигина ҳақ тўланарди), шундай қилиб «синов»дан ўта бордим. Айниқса, шахсан Мирмуҳсин ака таклиф қилган мавзуда ёзганим бир очерк редакцияда кўпчилик томонидан маъқуллангани эсимда. («Оддий одамнинг бахти» деган бу очерк журналда, кейинроқ «Шарқ юлдузи» сериясидаги китобда босилди; у репрессияга учраган, Тошкентдан Қорақалпоғистондаги чекка туманга сургун қилинган бир раҳбар оиласининг фожеаси, ўша ерда туғилган ўғлининг оғир ҳаёти, унинг Тошкентга қайтиб келиб, умрини новвойлик билан ўтказгани, халққа хизмат қилаётгани ҳақида эди. Менимча, репрессия ҳақида шама қилиш ҳам тақиқланган ўша даврда бу очеркнинг берилиши Мирмуҳсин аканинг оддий халқ турмушига, тақдирига фақат ёзувчи ё шоир кўзи билангина эмас, балки бош муҳаррир сифатида ҳам куюниб қараганига бир мисолдир.) Хуллас, журналда бир штат бўшаганида, бир неча номзодлар ичидан менинг ишга олинишимга домланинг розилик билдирганидан роса қувонганман. Чунки журналда ижодкор бўлиб етилиш учун катта имкон ва шароитлар бор эди. Бир йилда бир марта каттами кичик асари босилиши мумкин эди. Ҳамма ерда 9 дан 18 гача ишланса, журналда иш вақти 10 дан 17 гача эди. Шаҳар ижроқўми томонидан ҳар йили журнал ходимларига иккита квартира бериларди. Ижарада яшаётган ижодкорлар учун биринчи ўриндаги ҳаётий муаммо уй олиш эди. Бу жиҳатларни кўзда тутганда, журналда иш бошлашим – ҳаётимнинг бир изга тушувида, бугунги даражамга эришувимда бошланғич нуқта эканлигини англаган ҳолда Мирмуҳсин акани миннатдорлик билан эслайман. Чунки оддий бўлим муҳаррири сифатида иш бошлаб 12 йил журналда хизмат қилдим, навбатим келганда (мухтарам Ҳафиз Абдусаматов домла бош муҳаррирлиги даврида) беш хонали уй ҳам олдим.

Мирмуҳсин ака фақат менга эмас, ўзи ишга қабул қилган неча ўнлаб ижодкорларга шундай самимий муносабат ва яхшилик қилгани шубҳасиз.

Мирмуҳсин ака ҳар кимнинг ҳолига қараб тош қўядиган, бағри кенг одам эди. Журналда ишлаганлар ичида «келиб-кетар»лар ҳам бор эди. Улар катта асар ёзиш режаси пишиб қолгач, бир баҳона қилиб бўшаб кетишарди, асарни 2–3 йилда битириб, бостириш мақсадида яна қайтиб келарди. Домла буням биларди, албатта, аммо ўзи ҳам ижодкор бўлганидан, ўшаларнинг ҳам ҳолини тушунганидан, олдиндан синовдан ўтганини ҳисобга олиб, яна ишла-таверарди.

Маҳаллийчилик – улусни емирадиган, давлатни кемира-диган бир микроб. Онгида миллий тушунча шаклланмаган кишилар ва миллий тушунчага кўра бошқарилмаган жамиятлар бу иллат билан оғуланади. Маҳаллийчилик кучайган давлат кучсизланади ва ўзидан қувватлироқ давлат томонидан истило қилинади, бунга тарихимизда мисоллар кўп. Мирмуҳсин тарихий мавзуда кўплаб шеърӣй ва насрий асарлар, романлар ёзган бир ижодкор инсон сифатида бу иллатнинг жамиятимизга, унинг кичик бир бўлаги бўлган журнал таҳририятига ҳам катта зарар етказа олишини яхши билган албатта. У кишининг журнал ишини юритишида бу сезилиб турарди.

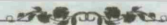
Эскидан, исломиятдан ҳам аввалги даврлардан қолган ишончларимиз ва урф-одатларимиз миллий ахлоқимизнинг бир бўлагидир. Оталаримиз кўкни, ерни, сувни қутлуғ деб билишган; бир уйга киришаркан, уйга салом беришган. Бир туз ичган ерга қирқ кун салом деган сўз ҳам ўша човлардан қолган. Маҳаллийчи юртдошимиз эса, Тошкентга келиб ўқийди, баъзилари ижарада туради, шу ерда яшайди, сувини ичади, ерликлар билан муомала қилади, аммо «бу тошкентлик, бу парғаналик», дея айирмачилик қилади, бир ишхонага «ўзиники»ни тўплашга тиришади, ҳатто ўша «бошқалар»ни «адабиётга киритмаслик керак» деган зарарли тушунча билан ижодкорлар жамиятида бўлувчилик, бузғунчилик вазифасини бажаради.

Мирмуҳсин домла бундай бузғунчиларни маҳаллийчилигини сезиб қолса, уни ишлатса ҳам, маҳаллийчилик йўналишида «ривожланиб кетишига» йўл қўймасди. Шунинг учун домла таҳририятга ишга олаётганда (албатта, иш

қобилияти, хулқи синовдан ўтгандан кейин) ходимларнинг Ўзбекистоннинг барча вилоятлари вакиллари бўлишига эътибор беради.

Журнал ходимлари жуда иноқ эдик. Беш кун ишларди, ўнда келиб, бешда кетиларди. Биз баъзан туш пайтида ҳам улфатчилик қилиб, оз-моз «отиб» қўярдик. Хонага қайтгач, шахмат, ичкиликнинг «давоми» бошланарди. Мудирим Шукур аканинг шунақа пайтда доим такрорлайдиган гапи бўларди: «Ўзбекнинг кичиги — кучуги, деган гапни биласиз, оғам. Югуриб бориб иккита арак билан «Сайра»дан апкент!» Тортинмасдан қизил ўн сўмликдан бирини узатарди (у киши маошининг бир қисмини ажратиб, тортмага ташлаб қўярди, тортма очиқ турарди, буни ҳамма биларди). Ҳар ким ўз улушини қўшарди. Ўн дақиқадан кейин базм авжига чиқарди. Шовқинимиз эшитилса керакки, бир вақт машинкачиларимиздан бири хонамизга бош сукиб: «Шукур ака, домла айттилар, кетувваркансилар!» дерди. Шунинг ўзи етарли эди. Тезда йиғиштириб, ҳар кун ишдан кейин ўтирадиган еримизга, ё фаввора ёнига (шундай дердик) — «Ўзбекистон» меҳмонхонаси кафесига, ёки Офицерлар уйининг у тарафидаги (ҳозирги «Шератон» жойлашган ердаги) лағмонхонага қараб йўналардик. Аммо эртасига эрталаб етиб келиб, ишга қаттиқ берилардик. Домла буни сезарди, ортиқча тергаб ўтирмасди. Жуда чегарадан ошиб кетилганда, хайфсан бериларди, холос.

Мирмуҳсин ака ҳар соҳада тартибга қатъий амал қиладиган, одамлар билан муносабатда аниқ масофа сақлайдиган, чўрткесар, қисқаси, бир зиёли, ижодкор раҳбар, ўзбекка хос сифатларни ўзида мужассамлаштирган одам эди. Менимча, бу сифатлар у кишининг оғир кечган ёшлик давридан — 30–40-йиллардаги иктисодий ва ижтимоий вазиятдан, репрессия ва уруш тажрибаларидан келиб чиққан сабоқлар натижасида шаклланганди. У киши инсондаги, ходимдаги самимиятни, қобилиятни, ишчанликни ва айниқса, тўғрисиўзлик ва садоқатни кадрларди. Ўзи ҳам самимий, тўғрисиўз, сўзида турадиган одам эди. Домланинг бизга энг ёқадиган хислатларидан бири — журнал ходи-

мининг, манфаатини ҳар ерда, барчадан химоя қиларди. Масалан, мансабдор ижодкорлар ё журналистлар асари ё мақоласи чиқаётган бўлса, кўп ноширлар унинг ишхонасига ёки уйига ходим орқали корректурани бериб юбориб, унга хушомад қиларди. Мирмуҳсин ака эса бунақа ишга йўл қўймасди. Муаллиф, ҳатто, катта амалдор бўлса ҳам, уни асари корректурасини таҳририятга келиб ўқиб кетишга мажбур қиларди. Мабодо ходимлардан бирортаси мансабдорга хушомад қилиб, корректурани унга олиб борганини билиб қолса, ёмон жаҳли чиқарди, «Журналнинг обрўсини сақлаш керак! Ким бўпти! Ана, Уйғун домляям корректурани таҳририятга келиб ўқиб беради! Иккинчи шундай қилсангиз, ҳайдаласиз», дерди. Ҳайдарди ҳам. Менимча, бу жуда тўғри, ибратли иш усули эди. Бунақа раҳбарлар жамиятнинг тўғри йўлдан боришида катта туртки беради. Журнал Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси нашри бўлгани учун, уюшма биносининг иккинчи қаватида бир неча хонани эгаллаган ишхона ичидаги ишхона бўлгани учун айрим мажлисларга қатнашишимиз талаб қилинарди. Партия ёки касаба уюшмаси йиғинларида уч юз кишилик зални тўлдириброк ўтириш учун ҳам мажбуран чақиришарди. Шунақа пайтда кимки ишни ташлаб, домладан сўроқсиз мажлисга чиқиб кетса, летучкада балога қоларди. Ходимни ўрнидан турғазиб қўйиб, «Нима ҳаққингиз бор, ишни ташлаб кетишга? Ахир вилоятлардан минг километр йўл босиб бирор муаллифимиз келиб қолса, у сизни кутиб ўтириши керакми?» дея қаттиқ «оларди». Ходим «союздан айтишди-да, нима қилайин» деса, домланинг баттар жаҳли чиқиб, «Сизга союз эмас, мен хўжайинман! Уюшма раиси ўз ишини қилсин, биз ўз ишимизни қилайлик! Журнални халқ кутиб турибди, вақтида чиқаришимиз керак!» дея қаттиқ сиёсат қилиб қўярди.

Аммо ҳар ким ҳам Мирмуҳсин ака бўлолмасди, ундай ҳаракат қилолмасди, у айтган гапларни айтолмасди. Менимча, бунинг бир неча сабаблари, асослари бор эди. У киши танилган ёзувчи, тажрибали бош муҳаррир эди. Қолаверса, Шароф Рашидов билан бирга ишлаган, у киши билан истаган пайтда шахсан гаплаша оладиган одам

бўлгани учун унча-мунча рахбарга ўзини ёки журнални эздириб қўймасди.

Мирмуҳсин ака «Гулистон» журнаliga бош муҳаррир этиб тайинланиши маълум бўлгач, бир куни бизнинг хонага кириб келди. Дарҳол ҳаммамиз ўрнимиздан туриб, салом бериб, кўришиш учун у киши томон йўналдик. Бир-бир кўришиб бўлгач, домла Ҳайдарали Ниёзовга қараб: «Энди, Ҳайдаралижон, бизам кетадиган бўлдик», деди. Ҳайдарали ака бунақа ходисаларни кўравериб пишиб кетган одам, одатдагидай, «Ие, шундайми», деб қўйди. Сўнг «Ха, энди, бу журнал ҳам, у журнал ҳам ўзингизники, ораси узокмас, доимгидай кўришиб, бирга ишлашиб юраверамиз-да», деб қўйди. Шу билан ўртадаги хижолатли ҳолат кўтарилгандай бўлди. Шунда уюшма партторги, бир шоира опамиз хонага кириб келди-да, шундоққина Мирмуҳсин аканинг тирсагидан тутиб, кимдир ўлиб қолгандай йиғлаб юборди ва «Хафаман, Мирмуҳсин ака, хафаман!» дея гўё домланинг бу ишидан у ишга олиниши бир фожеа бўлгандай вазиятни яна таранглаштирди. Ҳолат, туйғулар менга сохтадай туюлди ва опанинг бу ёкимсиз тутумидан жаҳлим чиқди. Домла ҳам ноқулай аҳволда қолганди. «Қўйинг, хафа бўладиган ҳеч нарса йўқ», деди ва ўз хонасига йўналаркан, барчамизга: «Гулистон»га ўтиб турунглар, янги нарсалардан оборинглар, деди.

Ўша воқеа эсимда қолгани учун, шу партторг Мирмуҳсин акани қаттиқ ҳурмат қиларди, хотирасини ёзиб берар, дея телефон қилдим ва домла хақида замондошларининг хотираларини тўплаб, териляётганини билдириб, бирор нима ёзиб берасизми, дедим. Опа «Энди мен у киши билан унақа яқин бўлмаганман-да», деди. Тўғри, одам унутувчан. Бир пайтлар романлари, қиссалари, дostonларини журналга олиб бориб, бош муҳаррир хонасида Мирмуҳсин ака билан неча ўн марталаб кўришган, «дўстим», «устоз» деганларнинг айримлари ҳам «хотиралари йўқ»лигини билдиришгач, унча ҳайрон бўлмадим. Чунки орамизда хотирасизларимиз кўп.

Бир оздан кейин Ортиқ ака хонамизга кириб, Тохир, сизни домла чақиряпти, деди. Мен дарҳол домланинг ҳузурига кирдим. «Тохиржон, энди мана шунақа бўп қолди;

манави кулдонни менга Шароф ака эсдалик деб бериб кетгандилар, мен сизга бераман», дея Мирмуҳсин ака ям-яшил кулдонни менга узатдилар. Раҳмат айтиб олдим (бир пайтлар домла у киши билан уюшмада бирга ишлаган, у киши ўтирган, устига мовут сирилган столни ҳам «Шароф ака ўтирган стол» дея ишлатиб юрарди). Хонадаги китоб жавонини очиб, «Шу китоблардан истаганингизни олинг, ҳамма ходимларга айтдим, олишяпти, эслаб юрарсизлар», деди. Миннатдорлик билдириб, «Ўзбек совет энциклопедияси»нинг ноёб нусхасини (ҳар бир моддага муаллифлари ёзилган, озгина босилган илк жилди), яна бир-икки китобни олдим. Сўнгра «Гулистон»га ҳам бориб турдим; айниқса, Озарбайжонга йўлланма олиб, академик Зиё Бунёдов билан учрашиб, суҳбатлашиб, у киши ҳақида ёзган каттагина мақоламни журналнинг икки сониди домла нашр эттирди; Бунёдов домла ўшанда «Қуръон»ни арабчадан озарбайжон тилига ўгириб, нашр эта бошлаганди. Мен «Ёсин» сурасини у кишининг таржимасидан (туркча ва уйғурча нусхаларига ҳам солиштирган ҳолда) ўзбекчага ўгиргандим. Шўро пайтида «Қуръон»дан парчани марказқўм журналида босишга ҳар кимнинг ҳам юраги бетламасди — буни бугун айтишга осон. Бир неча мақолаларим учун (улар ичида ана шу «Имонга чорловчи сўз» ҳам бор) кейинчалик менга Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Тарғибот марказининг илк Халқаро Аҳмад Ясавий мукофоти лойиқ кўрилганини ва бунда Мирмуҳсин аканинг ҳам бағри кенг бош муҳаррир сифатида алоҳида химмати борлигини миннатдорлик билан эслайман.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг тўқсонинчи йиллардаги бир қурултойида ва пленумида Котибиятга сайланганлар қаторида ҳам Мирмуҳсин ака билан бир неча йил давомида турли мажлисларда учрашиб турдик. Йиғилишларда у киши доим тўғрилиқ, аҳиллик тарафини тутарди. Айниқса, кекса ижодкорларга баъзи восвослар хужум қилиб қолса, дарҳол жавобини бериб, тартибга чақириб қўя қоларди.

2000 йилда Анкарада, Туркия Маданият Вазирлиги наشريётида мен тайёрлаган уч жилдлик ўзбек адабиёти анто-

логияси Навзот Кўсўғли лойихаси ва бош муҳаррирлигида тайёрланган, 32 жилдлик туркий халқлар адабиёти антологиясининг бошланишидан бугунгача бўлган тарихни акс эттирган, икки юздан ортиқ ижодкор таржимаи ҳоли, ижодидан намуналар ўзбекча ва туркчада босилганди, табиийки, Мирмуҳсин акага ҳам унда муносиб ўрин ажратилганди. Домла китобни кўриб, жуда хурсанд бўлди. Ўзбекистон радиосида берилган бу уч жилдлик антология ҳақидаги бир соатлик эшиттиришда самимий фикрларни билдиргани эса мени янада севинтирди.

Кискаси, мен домла билан ҳар замонда бир кўришиб турган бўлсам ҳам, онгимда ёруғ хотиралар қолган. У кишини эслаганимда, доимо аҳилликка, ғайратга, ҳимматга чорловчи «кемага тушганнинг жони бир» дейишлари ёдга тушади.

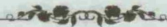

Дамин ТЎРАЕВ

ХАЛҚ БИЛАН ҲАМНАФАС ИЖОД

Мирмуҳсин ҳақида гап кетганда ижодкор дўстлари ва адабиёт ихлосмандлари уни «Қўш қанотли ижодкор» деб таърифлашади. Унинг сермахсул ижодига назар ташлаган китобхон бу таърифнинг жуда ўринли эканлигининг гувоҳи бўлади. Негаки, 1936 йилда ўзининг «Испан йигитига» шеъри, «Шералининг мардлиги», «Овчи болалар» номли ҳикоялари билан ўзбек адабиёти бўстонига кириб келган ижодкор ярим асрдан қўпроқ вақт мобайнида ҳам назмда, ҳам насрда баракали ижод қилдилар. Ҳозирги ўзбек насрини, айниқса, роман жанри тараққиётининг ривожланиш хусусиятларини Мирмуҳсин ижодисиз тасаввур этиш қийин. У ўзбек насрини ўндан ортик роман, бир неча қисса ва ҳикоялар билан бойитди. Жамият ва халқнинг маънавий ҳаётини, ундаги турли хил муаммолар негизини тубидан ўрганди. Натижада инсонийлик ва ижтимоий бурч, ҳаёт ва ўлим, поклик ва фидоийлик, севги ва қадрият каби мавзуларда «Дорбозлар», «Куламас қоя», «Сурат» ва «Созанда» каби халқчил ва ҳаётий ҳикоялар юзага келди. Ёзувчининг кичик насри ҳақида гапирганда «Араб ҳикоялари» туркумининг ҳикоячилигимизда ўзига хос ютуқ эканлигини қайд этиш керак. Туркум муаллифнинг 1958 йил Миср ва Сурия мамлакатлари бўйлаб қилган сафар таассуротлари асосида юзага келган.

Замонавий ва тарихий мавзуларда яратилган «Жамила», «Чўри», «Оқ мармар», «Тунги чакмоқлар», «Чодрали аёл» қиссалари ҳам адабиётимизда муҳим ўрин тутди. Булардаги мавзу ранг-баранглиги, тасвирланган давр воқеалари қандай характерда бўлишидан қатъи назар, уларда замон

муаммолари ҳақида ўқувчида мушоҳада уйғотиш ва ўша замон кишиларининг дард-алам ҳамда севинчларига шерик қилиш ёзувчи диққат марказида туради. Масалан, «Жамила» қиссасида шахсий турмуш сўқмоқларидаги мураккабликлар қаламга олинса, «Чўри» ва «Оқ мармар» қиссаларида Хоразмдаги тарихий воқеалар ва халқнинг аччиқ қисмати ўз аксини топган.

Ёзувчи «Умид» романида давр учун муҳим бўлган ижтимоий масалаларни ва ғояларни акс эттирди. Асарда қаламга олинган масалаларнинг бадий ва ғоявий жиҳатдан анча юксак даражада тадқиқ этилиши Мирмуҳсин романчилигининг улғайиш босқичини кўрсатади. Халқимизнинг пахтачилик йўлидаги машаққатли меҳнати ва фидойилиги ўзига хос ҳолда кўз ўнгимизда намоён бўлади.

Мирмуҳсиннинг «Дегрез ўғли» романи адабиётимизда Ўзбекистонда ишчилар синфининг тувилиши ва такомили ҳақида кенг эпик планда ҳикоя қилувчи йирик асардир. Роман давр руҳига кўра воқеаларнинг мураккаб ва кенглиги, кўтарилган муаммоларнинг чуқур ижтимоий-ахлоқий моҳиятга эга бўлиши билан ёзувчининг олдинги асарларидан ажралиб туради. Агар «Умид»да бош қаҳрамон ҳаёти ва тақдири кўпроқ оилавий-маиший воқеалар атрофида бадий тадқиқ қилинса, «Дегрез ўғли» романидаги бош қаҳрамон Арслон кенг кўламда фаолият кўрсатди. Хусусан, қаҳрамон фаолияти орқали китобхон уруш давридаги ўзбек маҳалласи ва оиласининг юмушидан тортиб, ташвишигача, халқнинг фронт орқасидаги сафарбарлиги, Каттақўрғон сув омбори қурилиши ва пахта далаларидаги меҳнат билан танишади. Бу романда воқеалар бўлиб ўтган давр ҳам, макон ҳам ниҳоятда катта.

У ҳар бир асарда давр учун муҳим бўлган ғояни илгари суради. Бу хусусият замонавий мавзудаги асарларидагина эмас, тарихий мавзудаги асарларига ҳам дахлдордир. Шу боис, адибнинг йирик тарихий асари – «Меъмор» романи халқимиз ҳаётидаги муҳим маданий-ижтимоий давр – Ўн бешинчи аср ҳаётини бадий акс эттириш жиҳатидан ўзбек романчилигида ўз ўрнига эга. Асарда халқимиз ҳаётининг меъморчиликка оид қатлами қаламга олинган. Ана шу

катламнинг жамият тараққиёти билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-маданий қирралари, меъмор Нажмиддин Бухорийнинг мукамал образи яратилган. Бу образда халқ орзу-умидларининг, яратувчилик қудратининг умрбоқийлик ғояси мужассамлангандир. Нажмиддин Бухорий халқ қудратини, ақл-заковатини ўзида мужассам этган ижтимоий-бадий тип даражасига қўтарилган.

Мирмуҳсин тарихий мавзудаги «Темур Малик» номли иккинчи романини 1985 йилда эълон қилди. Ёзувчи бу асарда халқимизнинг бундан етти юз йил илгариги қахрамонлик курашини – Аму ва Сирдарё оралиғидаги Она ер ҳимоясидаги баҳодирлигини бадий акс эттиради.

Ёзувчи тарихий мавзудаги иккала роман орасида замонавий мавзуда ҳам «Чотқол йўлбарси» асарини яратди. Адабий танқидчилик бу асарни «Чиниқиш», «Дегрез ўғли» романларининг мантиқий давоми сифатида баҳолади. Ёзувчи қахрамон фаолиятини тасвирлар экан, инсоннинг мураккаб руҳий олами ва даврининг типик манзараларини фалсафий бўёқларда беришга интилган. Роман бош қахрамони Қоражонга қарама-қарши Қиёмхўжа образи яратилган. Умуман романдаги барча образлар кашфиётида муаллифнинг нуқтаи назари кўзга ташланиб туради. Адибнинг Ўзбекистон халқ ёзувчиси эканлиги унинг тинимсиз ва махсулдор ижодига ўз халқининг берган баҳосидир.

1991 йил

Эркин УСМОНОВ,
ёзувчи

ФАЙЗЛИ УМР

Саксонинчи йилларнинг бошлари... бобом – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, машҳур созгар Уста Усмон Зуфаров вафот этган кезлар эди. Назаримда ўша кунлари нафақат бобомнинг мўъжазгина устахонаси, балки ҳайхотдек ховлимизу маҳалламиз ҳам ҳувиллаб қолгандек туюларди менга. Чунки, мен у кишини яхши кўрар, ҳамиша фахрланиб юрар ва менга ҳамиша олис ўтмишдан узок йўл босиб келаётган кекса сайёҳдек кўринарди.

Шу сабаб, бобом ҳақида, унинг кўрган-кечирганлари, Абдулла Қодирий, Мулла Тўйчи Тошмухамедов, Хислат Эшон, Мискин, Фафур Фулом, Юнус Ражабийлар билан учрашувлари ҳақида ёзгим келди. Ва... ёздим. Ёзув машинкасида кўчиртирдим. «Бобом» деб ном қўйдим-да, ўша йиллардаги машҳур «семиз» журналлардан бирига топширдим. Орадан бир ойча ўтмай таҳририятга чақиртиришди. Бордим. Бош муҳаррир ўринбосари йўқлаётганини айтишди. Йирик гавдали, чорпахилдан келган қоп-қора киши экан. У гапни чўзиб ўтирмади. Қўлёзмани «шап» этиб олдимга ташлади-да қошларини чимирди.

– Бу нарсангиз бўлмайди, ука, – деди ковоғини солиб. – Бобонгиз ким ўзи? Тарихий шахсми? Ҳа энди – бир халқ устаси экан-да!.. Хўп, ана, ўзинглар яшаган кўчани унинг номи билан ҳам аташибди. Хўш, нима бўпти? Сиз бобонгиз ҳақида ёзсангиз, эртага бошқаси аммаси ё холаси ҳақидаги хотираларини ёзиб келса... Буларни босиб чиқаришдан бошқа ишимиз йўқми?..

Қисқаси, таҳририятдан адоий тамом бўлиб чиқдим. Кўз олдим қоронғулашиб, оёқларим чалишиб кетди. Нима қилишимни, кимга нима дейишимни билмайман...

Журнал тахририяти жойлашган Ёзувчилар уюшмаси биносидан чикиб келарканман, ўша кезлари «Гулистон» журналида ишлаётган ёзувчи Оқилжон Хусанов билан кўришиб қолдик. У менинг кайфиятимни сизди, шекилли, гапларимни эшитиб, худди ҳамдардлик билдиргандек бўлди-да, «Шу кўлёмангизни менга беринг, бир ўкиб кўрай», деди. Бердим. Сабаб, у киши бизга қўшни маҳаллада яшар, бобонинг маъракаларида ҳам қатнашган, ҳарқалай, бегона одам эмас эди.

Шу тахлит орадан яна беш-ўн кун ўтди ва бир куни у мен ишлайдиган Республика радиосининг «Адабиёт тахририяти»га қўнғирок қилди. Бордим.

– Сизни бош муҳарриримиз Мирмуҳсин ака сўраяпти, – деди у. – Кўлёмангизни ўкиб чикиб, у кишига бергандим.

– Домланинг олдида нима қиламан? – юрагим орқага тортиб кетди.

– Кираверинг, шу болани бир кўрай дедилар... – жилмайди Оқилжон ака.

Мен Мирмуҳсин домлани аввалдан билардим, аммо сира юзма-юз келмагандим. Қўрка-писа киришга мажбур бўлдим.

Устоз тўладан келган, икки юзи кип-қизил, серсавлат одам экан. Мени хушнуд кайфиятда қарши олди.

– Эркинжон, – деди у менга бошдан-оёқ синчковлик билан нигоҳ ташлаб. – Хотира-қиссангизни ўкиб чиқдим. Менга ёқди, азизим. Камина ҳам ўша даврларни кўрганман. Мулла Тўйчини ҳам, Юнус акани ҳам билардим. Яхши нарса ёзибсиз. Тилингиз яхши, тасвирларингиз дуруст. Раҳматли бобонгиз баҳонасида ўша йиллардаги санъат оламини ёритишга ҳаракат қилибсиз. Биз уни «Гулистон»да чиқарамиз. Фақат, бизнинг журналимиз «озғинроқ». Шунинг учун тўлиқ беролмаймиз, парчалар босамиз. Шунга рози бўлсангиз, бобонгизнинг суратларини олиб келинг. Кейин, яна бир таклиф. Қиссангизнинг номини «Бобом» деб эмас, «Соз» деб қўйинг! Чунки, унда созлар, миллий чолғуларнинг яратилиши тўғрисида кўп яхши гаплар бор.

Устозга миннатдорчилик билдириб, унинг ҳузуридан худди қанот боғлагандек учиб чиқдим. Оқилжон акага уч-

рашдим. У киши ҳам хурсанд бўлди. Шундай қилиб, «Гулистон» журналининг 1982 йил октябрь сонида қиссамдан бешта боб эълон қилинди. Кўпларнинг диққатини ўзига тортди...

Мен Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин билан биринчи марта ана шундай танишдим.

Илгари у киши билан юзма-юз келишга тортиниб юрган бўлсам, кейинчалик кўришиб турадиган бўлдик. Домла ҳар сафар янги ёзаётган нарсаларим билан қизиқар ва таҳририятга олиб боришимни тайинларди. Шу тариқа Мирмуҳсин домла ўша йиллари раҳбарлик қилган «Гулистон» журнали саҳифаларида «Хонадон», «Пойгакдаги курси», «Фор» сингари қатор хикояларим чоп этилди. Менинг оғзим кулоғимда, сабаби, ўша йиллари «Гулистон» энг машҳур журналлардан бири саналар, агар адашмасам, ўша пайтлари таҳририятда Окилжон Хусановдан ташқари, Баходир Аминов, Эргаш Муҳаммад, Муҳаммадали Қўшмоқов, Шомурод Сиддиқов сингари ижодкорлар ҳам хизмат қилишар ва энг муҳими, бундай нуфузли журналда чиқиш бизлар учун орзу, мен эса шундай бахтга ноил бўлгандим.

Мирмуҳсин домла билан кейинги йиллар давомида кўп кўришдик. Гох Ёзувчилар уюшмасидаги йиғинларда, гох таҳририятлари нашриётларда...

Айрим кишилар бор, уларнинг кимлиги кўпда сезилавермайди. Аммо Мирмуҳсин домла кириб келгани дарҳол сезилар, ҳамма тараддудланиб қолар, унинг дилкаш суҳбатлари давраларга файз киритиб турарди. Зеро, у файзли умр кечирган файзли инсон эди. Унинг ёзувчи ва кўпни кўрган инсон сифатида ҳурмат билан «Умид», «Меъмор», «Темур Малик», «Турон маликаси», «Чотқол-йўлбарси», «Дегрез ўғли» сингари романлари қўлма-қўл ўқилар, ҳеч бири адабиётимизда ҳам беиз қолмаган асарлар сирасига кирарди. Яна бир диққатга сазовор томони, менга бир неча йиллар давомида адибнинг қизи Гулюз билан бир таҳририятда хизмат қилиш насиб этди. Гулюз ниҳоятда ички маданияти кучли, одобли, гурури баланд аёл.

Назаримда, Мирмуҳсин домла адабиётимиздаги энг меҳнаткаш адиблардан бири эди. Унинг қаламига мансуб

шеърлар, дostonлар, қиссалар, ҳикоялар, ҳажвий асарларининг ўзи тўпланса, бир неча жилдни ташкил қилади. Агар буларнинг ёнига «Чиникиш» номли биринчи романидан бошлаб, «Илон ўчи» гача бўлган ўнлаб йирик романлари ҳам қўшилса, бутун бошли кутубхона ташкил этиши турган гап.

Баъзан ўйлаб қоламан. Домла шунча асарларни қачон ёзишга улгурган экан? Боз устига, «Шарқ юлдузи» журналида 20 йил, «Муштум» ва «Гулистон» журналларида 10 йиллаб бош муҳаррирлик қилган, ҳамиша жамоатчилик ишлари билан банд бу одамнинг буларга қачон вақт топганига ҳайрон қоласан.

Баъзан Гулюздан шу ҳақда сўраганимда, у кулимсираб, дадасининг «узун кечалари ижодхонасида сигарет тутунига кўмилиб, қўлёзмаларга мук тушиб ўтирганини» кўп қузатганини айтган.

Юқорида, Мирмуҳсин домла кўпни кўрган инсон эди, дедим. Оддий бир кулол оиласида туғилган бу одам, катагон йиллари-ю Иккинчи жаҳон уруши йилларига ҳам гувоҳ бўлган, собиқ шўро даврининг мураккаб йилларида яшаган, Ойбек ва Фафур Фулом, Зулфия ва Миртемир, Саид Аҳмад ва Асқад Мухтор каби улкан адиблар билан замондош бўлган ижодкор эди.

Мана шу авлодга мансуб кишиларнинг кўпини кўрганман. Адашмасам уларга хос бир ажойиб хусусият шунда эдики, улар адабиётни муқаддас эҳромдек тавоф этадиган, бадий ижодни қисмат деб қабул қилган эътиқодли ва меҳр-муҳаббатли инсонлар эди.

Ўша йиллари Ўзбекистон радиосида «Ёзувчиларнинг ижодий лабораториясида» деган катта бир эшиттириш тайёрладиму, унга Саид Аҳмад, Мирмуҳсин ва Одил Ёкубовларни таклиф этдим. Мен эшиттириш иштирокчилари билан бирма-бир суҳбат қилдим. Сабаб, ҳар бир адибнинг ижодхонасига, ижодий тажрибаларига алоҳида нигоҳ қаратиш кўзда тутилганди. Эшиттиришнинг мавзуси қизик, айнан бадий асарга ном қўйиш масаласига бағишланганди. Мана, шахсий архивимда сақланиб қолган ўша суҳбатдан айрим лавҳалар.

«Бадиий асарларга сарлавҳа қўйиш, менинг назаримда, жуда муҳим масала, — деб сўз бошлаган эди Мирмуҳсин домла... — Устоз ёзувчилар ҳам бадиий асарга ном қўйиш устида кўп ўйлашган, кўп меҳнат қилишган. Мисол учун, ажойиб ҳикоянавис Ойдин опа Собирова ўз асарларига «Сухбати жонон», «Чақалокқа чакмонча»га ўхшаш жуда чиройли сарлавҳалар қўйишга моҳир адиба эди. Жуда ҳавасим келарди, уларга. Энди ўзимизнинг камтарона тажрибамга келсак, ўқувчининг қўлига тушадиган асар ҳар томонлама, ҳатто унинг номи — «кийдирилган тўни» ҳам чиройли бўлиши, исми-жисмига ярашиб туриши керак, деб ўйлайман. Тўғри, баъзан ўйлаган, мўлжаллаган сарлавҳангиз бўлавермайди. Айтайлик, «Умид» романини ёзишда узоқ вақт изландим. Аввалига «Умид ва Ҳафиза» деб кўрдим. «Бир муҳаббат қиссаси», «Ҳафизанинг изтироблари» дедим. Ниҳоят, шу бош қаҳрамоннинг Умид деган номини сақлаб қолишга қарор қилдим. «Сарлавҳа машаққатлари», айниқса, «Меъмор» романимда сезилди. Унга ўнларча номлар танладим. «Қонга беланган устод» деб кўрдим. «Мовароуннаҳр усталари» деб кўрдим. Бўлмади. Ахийри, қисқа ва лўнда қилиб «Меъмор» деб атадим. «Чотқол йўлбарси» романим ҳам аввалига «Чотқол тоғидан тушган йўлбарс» деб номланган эди. Қисқаси, бадиий ижодни, ёзувчи меҳнатини «сарлавҳа машаққатлари»сиз тасаввур қилиш мумкин эмас...»

Бир йили, эсимда... Кечки пайт Ўзбекистон телевидениеси орқали «Аёл кишининг бахти» номли асарим асосидаги видеофильм намоиш этилди ва зум ўтмай телефон жиринглади. Олдим. Кўнғироқ қилган Мирмуҳсин домла эди. Хайрон бўлдим.

— Видеофильмни кўрдим, азизим, — дедилар у киши мамнуният билан, — жуда хурсанд бўлдим. Беш баҳо! Режиссёрга ҳам, артистларга ҳам тасанно! Фақат, кўнглингизга келмасину, бош қаҳрамонингиз Назокатнинг тақдири охирида бахтсиз бўлиб тугагани менга сал маъкул тушмади. Агар шу асарингизни ишлаб бирон жойда бостирсангиз, уни бахтиқаро қилманг! Чунки, аёл киши ўзи ҳаётда эри-

шолмаган бахтни яқин кишилари такдирида, фарзандлари, невараларида кўргиси келади, шунақа қилинг, ука!..

Бўлди. Қисқагина суҳбатимиз шундай тугади-ю, мени бошқа бир нарса ўйлантириб қўйди. Ким кўп, мен таниган-билган ёзувчилар кўп. Аммо биронтаси видеофильмни кўриб, ўз таассуротини, мулоҳазаларини билдирмади. Шу маънода, устоз Мирмуҳсиннинг бу эътибори ва атайлаб кўнғирок қилиши мен учун баҳо эди. У киши билан умрининг охирги йилида, бир маъракада кўришиб қолдик. Домла ўзининг санокли қолган тенгқурлари – Саид Аҳмад, Рамз Бобожон, Хамид Гулом сингари оқсоқоллар даврасида ўтирар, анчайин ҳорғин ва ўйчан кўринишига қарамай, лабида табассум, юзидан нур ёғилиб турарди. У ана шундай нуроний ва файзли бир киёфада кўз олдимда муҳрланиб қолди...

Нўъмонжон РАҲИМЖОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор

ҚУТЛУҒ СЎЗ

Мирмуҳсин ака умидли ёш қаламкашларнинг изланиш-ларига меҳр билан хайрихоҳлик кўрсатиб келган устоз адиб эди. Биргина «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларидаги фаолияти йиллари танилган ёш шоир, ёзувчи, публицист истеъдодининг шаклланиши, асарларининг эл-юрт назарига тушиши таҳририятларда юзага келтирилган ижодий муҳит самараларидир, албатта.

Замонавий воқелик билан баробар халқимизнинг олис ўтмишини, буюк аждодларимиз ҳаёти ва тақдирини бадиий тадқиқ этиш Мирмуҳсин ака ижодининг ёруғ саҳифаларидан ҳисобланади. «Широқ», «Авесто» поэмалари, «Меъмор», «Темур Малик» романлари мозийни эстетик идрок ва ифода этиш маданияти равнақиға қўшган кўнгил зарблари, қутлуғ Сўзи эди. Туркий халқлар тарихидан сўз очилгудек бўлса Мирмуҳсин ака тўлиб-тошиб, тўлқинланиб фикрлашга тутинарди. Халқимиз ўтмишидан, ниҳоятда бой маданий меросидан, маънавий-интеллектуал қадриятларидан адоқсиз ғурур туядиган, бағоят баланд ифтихор туйғуларини, билими ва тушунчаларини бирга баҳам кўришни севган, кўнгил маърифати юксак, бағри кенг шахс эди.

Бу хусусда биргина мисол айтиб ўтмоқчиман. 1975 йилнинг баҳор ойлари. Янаям аниқроғи – апрелнинг ўрталари. XX асрнинг 80-йиллари ўзбек поэмачилигининг тараққиёт тенденцияларига бағишланган «лирик поэма» мавзуидаги номзодлик диссертациямни яқунлаган, май ойи охирларига ҳимоя муддати белгиланган кезлар. Илмий тадқиқотлар ҳимояси билан боғлиқ тартиб-қоидаға кўра диссертация автореферати улкан шўролар иттифокининг юзға яқин етакчи

олий ўқув юртлари, илмий масканлари ва кутубхоналарига, атоқли академикларга, профессор олимларга юборилар эди. Дастурдаги рўйхатга биноан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, академик – адиб Комил Яшин (Нўъмонов)га ҳам диссертация авторефератини почта орқали жўнатган эдим. Иш шеърий жараёнга дахлдор бўлганлиги боисданми, уюшманинг шеърият шўъбаси раиси Мирмуҳсин акага танишиш учун беришибди. У киши «Шарқ юлдузи» журналининг бош муҳаррири бўлиши баробарида Ёзувчилар уюшмаси шеърият бўлими раиси ҳам эди.

Мирмуҳсин аканинг солиҳа кизи, адабиётшунос олима Хулкар Мирсаидова Тил ва адабиёт институтининг илмий ходими эди. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Президиуми, Тил ва адабиёт институти, «Фан» нашриёти ўша пайтдаги Гоголь (ҳозирги академик Яҳё Фуломов) кўчасидаги 70-уй биносида жойлашган эди. Хулкар Мирсаидова билан бирин-сирин илм кўчасига кириб келаётган кезларимиз. Хулкар болалар бўлимида профессор Ҳафиз Абдусаматов раҳбарлигида илмий изланишлар олиб борарди.

Эрталаб ҳамма ходимлар жой-жойига ўтириб, ўз юмушларига киришган пайт. Хулкар Мирсаидова хонага кириб келди. Сўрашдик. Кейин: «Адам йўқлаптилар, авторефератингизни ўқиб чиққан эканлар. Сиз билан суҳбатлашмоқчилар», деб қолди. Кўнглим ҳаприқиб кетди. Кичик бир изланишим Мирмуҳсин акадек халқимизнинг суюкли адаби эътиборини тортганлигидан, вақт ажратиб авторефератни ўқиб чиққанлигидан севинчим ичимга сиғмасди.

Мирмуҳсин ака шеърияти билан ошно тутиниб, «Уста Ғиёс», «Қадрдонлар», «Қамар», «Зиёд ва Адиба», «Невара», «Широқ», «Авесто» поэмаларини, «Қалб ва фалсафа», «Тонгни қутлаб», «Танланган асарлар» сингари шеърий мажмуаларини ўқиб, ғойибона суҳбатлашиб турардим.

Айтилган вақтда «Шарқ юлдузи» журнали таҳририятига кириб бордим. Ўша йиллари журнал таҳририяти пойтахтнинг марказий Пушкин кўчасидаги 1-уй (ҳозирги «Ўзбекистон» меҳмонхонаси рўпарасидаги банк биноси) нинг иккинчи қаватида жойлашган эди. Мирмуҳсин ака

иссиқ чехра билан ниҳоятда самимий эътибор кўрсатди. Узоқ суҳбатлашдик. Гап мавзуи, асосан, XX аср ўзбек поэмачилиги, туркий улуснинг олис мозийда кечган ҳаёти, буюк аجدодларимиз тақдири саҳифалари хусусида бўлди.

– Илмий ишингизда замонавий воқеликка бағишланган асарлар билан кифояланиб қолибсиз, – деди Мирмуҳсин ака авторефератни варақлар экан. – Бу етарли эмас. Халқимиз тарихига оид озмунча дostonлар борми? Буларсиз эпик жанр тараққиётини ҳам, бадиий эстетик тафаккур камолини ҳам тасаввур қилолмаймиз.

Мирмуҳсин ака шу ўринда, назаримда, Ҳамид Олимжоннинг «Муқанна», Мақсуд Шайхзоданинг «Жалолиддин Мангуберди», «Мирзо Улуғбек», «Тошкентнома», Султон Жўранинг «Бруно» асарларини назарда тутган эди, чамаси. – Устоз Фафур Фуломнинг «Ўзбекнома» қасидасида туркий халқлар тарихига доир саҳифаларни ўқигансиз-а, – деди Мирмуҳсин ака бироз тин олгач. – Миллий ғурур, ифтихор туйғулари билан йўғрилган.

Шу лаҳзалар дoston сатрлари ҳаёлан кўз ўнгидан жонланди шекилли, Мирмуҳсин аканинг кўзлари чараклаб кетди.

– «Авесто»да ҳам, «Широк»да ҳам шу тахлит ғурур туйғуларини ёритишга интилган эдим. Бу ҳам устоз Фафур Фуломнинг таъсири самаралари. Биласизми, – деди Мирмуҳсин ака ўйга толиб, – тарихий асарлар одамга ўзини танишга кўмак беради. Ўзига ўзини танитади. Ота-боболари ким бўлган? Биз улардан қандай хислат-фазилатларни мерос қилиб олишимиз лозим?

– Ўзимдан кўнглим тўлмайди, – деди Мирмуҳсин ака поэмачиликдаги тарихни бадиий-эстетик ўзлаштиришга оид изланишларга тўхталар экан. – «Широк» ҳам, «Авесто» ҳам тўла-тўкис кўнгил ифодаси деб бўлмайди. Аввало, тарихнинг ўзи нима? Англаб, мағзини укиб олишимиз лозим. У фанми, тақдирларми, сабоқларми? Нимадир ўзи? Ёлғиз хотиралардан иборат эмас-ку. Халқ тарихи, миллат тарихи, Ватан тарихи деймиз. Тарих нимага ва кимлар учун яратилади? Миллат тарихи нима мақсадларда ўрганилади? Бу нарсалар айтишга осон. Аслида эса ҳазилакам нарсалар эмас. Ахир, Ватан тарихи, миллат тарихи халқимизнинг бу-

гунига, эртанги кунига ярайдиган ёруғликни бағрида асраб келади. Шу боисдан ҳам ҳамиша ана шу нурга интиламиз, талпиниб яшаймиз. Одам ўзининг кимлигини билмаса, аж-додларини танимаса, қандай умргузаронлик қилганларидан беҳабар бўлса, балчикқа беланиб ётган чувалчангдан фарқи қолмайди.

Мирмуҳсин ака тўлиқиб кетган эди. У жўшиб-тошиб келган фикр-ўйларини, чамаси, анчадан бери юрагига тугиб юрган мушоҳадаларини бўлишаётганини ҳис этдим. Назаримда, ушбу муҳокама-ўйлари Мирмуҳсин аканинг эпик жанрда роман ёзиш ниятида қўраётган ҳозирликлари бўлса керак, дея англашилди менга.

Мирмуҳсин ака олис мозийга дахлдор ўй-мушоҳадалари билан илмий тилда айтганда, адабий қарашлари билан бўлишаётган эди. Узоқ йиллардан бери халқимизнинг тарихий кечмиши билан шуғулланаётганлигидан, тарихий асарларни синчиклаб ўқиб-ўрганиб, фикри-зикрини чархлаб келаётганлигидан далолат беради.

– Халқимизнинг ўтмиши, буюк фарзандларининг ҳаёти ва тақдири нима учун бизда адоқсиз ғурур туйғуларини уйғотади?

Мирмуҳсин ака саволомуз қаради.

– Тарихга бағишланган дostonларимда ана шу туйғунинг табиатини кўрсатишга ҳаракат қилганман. Бизда ҳар томонлама гармоник ривожланган киши камолоти ҳақида кўп гапирилади. Аслида эса, бу – кеча ёки бугун пайдо бўлган эмас. Шахс туйғу-тафаккур маданиятининг нечоғлик юксаклиги маънавий-интеллектуал камолотининг бош белгиси ҳисобланади. Шу маънода, маънавий камолот ҳам башарий қадриятдир. Адабиётимизнинг минг-минг йиллик такомил тарихида шахс камолоти масаласи ўзбек ғояси бўлиб келаётир. Билим, маданият, ахлоқ, инсонийлик, гўзаллик, эзгулик, адолат туйғулари унинг таркибий қисmlаридир. Мухтасар айтганда, кўнгил маърифати билан тафаккур маданияти маънавий-интеллектуал камолотнинг устувор белгисидир.

Негаки, кўнгил билан онг-шуур ҳамиша бойиб борадиган олам. Зеро, ҳамма замонларда ҳам моддий-маънавий

бойликларни рухан, фикран комил шахслар яратади. Бу – юсак ахлоқли шахс эркининг самарасидир. Қачонки, шахс эрки топталган жойда ахлоқ бўлмайди. Ахлоқсизлик юз тубан кетган, маънавият таназулга юз тутган, инсон шаъни билан баробар кадр-қиммати ҳам оёқ ости бўлган бир шароитда мозийдан мадад олиш, кўмак сўраш кучаяр экан. Ойбек, Фафур Гулом, Хамид Олимжон, Мақсуд Шайхзода, Уйғун, Иззат Султон, Миртемир, Миркарим Осим, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодиров, Ёвдат Илёсов ва ҳ.к. адибларимиз мозийдан юсак ахлоқ, эътиқод, эрк ғояларини излашди; аждодларимизни бадий тимсолларда гавдалантиришди. Буларнинг ҳаммаси халқимиз учун катта маънавий озуқа. Уни илмий жиҳатдан ўрганиш, назарий умумлаштириш олимлар олдидаги катта бурч, вазифа. Сиз ҳали ёшсиз. Эндигина илм остонасига қадам қўйяпсиз. Ёшлардан умидимиз катта, – деди Мирмуҳсин ака суҳбатимизга яқун ясагандек. – Ота-боболаримиз руҳи қўлласин. Чўғланган кўнгил кўзлари кул бўлмасин, кўз тегмасин.

Кейин Мирмуҳсин ака стол тортмасидан китобини олиб, дастхат ёза бошлади. Бу, уч жилдлик танланган асарларнинг 1971 йилда чиққан нусхаси экан.

«Хурматли Нўъмонжон Раҳимжоновга автордан самий эсдалик 28.IX.75 йил. Имзо».

Кўз – кўнгил кўзгуси, деб бежиз айтишмаган. Фикр ҳам шунақа салоҳиятга эга. Тафаккур маданияти, фикрнинг маъно салмоғи ва қудрати кўнгил маърифатининг бош белгиси экан. Мирмуҳсин аканинг олис мозийга бағишланган поэмалари билан романлари миллатсевар адиб кўнгил кўзининг ёғдуларидир.

Адхамбек АЛИМБЕКОВ,
адабиётшунос олим

ДИЛОВАР ИНСОН

XX асрнинг иккинчи ярмидаги ўзбек адабиётида ўзига хос ўрни бўлган Мирмуҳсин ижоди ҳақида кўплаб мақолалар ёзилган. Мирмуҳсин домла китобхонлар орасида шоир ва носир сифатида машҳур эди. Унинг «Умид», «Меъмор» романлари муаллиф номини янада шакллантирганди. Ҳар ҳолда ўтган асрнинг етмишинчи йиллари талаба бўлган биз тенгқур авлод, Мирмуҳсинни ўша даврнинг забардаст ижодкорларидан бири сифатида билардик. У Ёзувчилар уюшмасида бўладиган йиллик ҳисоботлар ўзгача ўтар, ҳатто залга одам сифмай қолган вақтлар бўларди. Бизлар, Ўзбекистон Миллий университети (ўшанда Тошкент Давлат университети бўлган) ўзбек филологияси факультети талабалари учун, бундай йиғинларга борганда бирон улуғ ижодкор билан тасодифан қўл бериб сўрашиш бир байрамдек эди. Чунки ўша давр «улуғлари» биз учун чикиб бўлмас юксакликдаги инсонлар бўлиб туюларди. Кейинчалик бу ижодкорларнинг кўпчилиги нақадар камтар, олийжаноб инсонлар эканлигига амин бўлдим. Мен университетни тугатгач, аспирантурада ўқишимни давом эттирдим. Илмий ишим рус-ўзбек адабий алоқалари мавзусида эди. 1980 йили бир мақола ёзиб, ўша вақтда «Шарқ юлдузи» журна-лида ходим бўлиб ишлаётган, ҳозирда машҳур шоир Икром Отамуродга олиб бориб бердим. «Теран туйғулар куйчиси» деб номланган мақола номдор рус шоири Александр Блок ҳақида бўлиб, шоирнинг 100 йиллиги муносабати билан ёзилганди. Орадан бироз вақт ўтгач мақола тақдирини би-лиш учун муҳарририятга бордим. Икром Отамурод мени бош муҳаррир Мирмуҳсин ака сўраганини ва иложи бўлса,

А. Блок расмини топиб беришимни айтди. А. Блокнинг бир неча расмлари берилгач, у ҳақидаги китобни Икром акага элтиб, бош муҳаррирнинг қабул қилиш вақтига қараб ҳузурига кирдим. Ўша дамда мени китобларини ўқувчилигимдаёқ ўқиганим – улкан ёзувчи билан суҳбатлашиш салобати босганди. Бугунги кунда бу кимгадир эриш туюлар. Лекин ўша вақтда матбуотнинг, бош муҳаррирнинг, боз устига ёзувчиларнинг мавқеи ниҳоятда баланд эди. Мирмуҳсин ака мени самимий кутиб олди, айрим нарсаларни сўради, илмий ишим билан қизиқди. Менга маслаҳатлар берган бўлди. Сўзлари шу бугунгидек қулоғимда қолган. Айниқса, бирор ўзга миллат шоири ижодини ўрганаётганда, иложи борича Ўзбекистон билан боғланишни уқтирганди. «Шунда доим сизга «зелёная дорога» бўлади» дея қўшиб ҳам қўйганди. Мақола маъқул бўлганлигини ва журналда чоп этажакларини гап орасида кистириб кетди. Кейинчалик бир нарсага амин бўлдимки, Мирмуҳсин ака қайси муаллифнинг бирор асарини журналда чоп этадиган бўлса, унинг шахси билан ҳам қизиқар эканлар. Чамаси 10–15 сония давом этган суҳбатдан сўнг менинг қанчалик мамнун бўлиб чиққанлигимни англаш қийин эмас. Катта бир ёзувчининг оддий бир илм толиби билан шунчалик суҳбати, менда у кишига нисбатан тамомила ижобий туйғулар уйғотди. Кейинчалик бир-икки адабий учрашувларда Мирмуҳсин ака билан яна жиндак суҳбатлашишга муяссар бўлдим. Бундай учрашувларга кўпроқ устоз, домла Лазиз Қаюмов билан бирга борардик. Озми-кўпми шоир, ёзувчилар билан танишиб, бироз тажриба орттирган ҳозирги вақтда, ўша узок йиллари Мирмуҳсин ака билан қилган мулоқотим мен учун энг мароқли бўлган учрашувлардан эди. Адабиётга ҳар ким ўз савиясидан келиб чиқиб муносабатда бўлиши мумкин. Лекин инсонийлик, самимийлик ҳеч қачон эскирмаслигига шохидмиз. Мен Мирмуҳсин акани ҳамиша заҳматкаш ижодкор ва самимий инсон сифатида тасаввур қиламан.

Шойим БЎТАЕВ,
ёзувчи

ТОҒЛАР ОЛИСДАН КЎРИНАДИ

Ўтган асрнинг 90-йиллари ўрталари эди. Ўшанда мен Ўзбекистон радиосида ишлар эдим. Радио биноси билан Мирмуҳсин домла яшайдиган уй яқин бўлгани учун тез-тез кўча-куйда учрашиб қолишимизга тўғри келарди. Айниқса, собиқ «Болалар дунёси» ёнидаги китоб магазинига қачон борсам, Мирмуҳсин домла ҳам шу ерда нималарнидир кўраётган бўларди. Умуман олганда бу китоб магазини ўша пайтларда жуда машҳур бўлиб, китобсевар инсон борки, у ерга кириб ўтарди. Машҳур ёзувчиларни, шоирларни, олимларни шунда учратиш мумкин бўларди. Мамлакатимизнинг узок-узок бурчакларидан, қўшни республикалардан ҳам бу ерга келиб китоб харид қилиб кетишарди.

Қолаверса, шу китоб магазинига туташ «дом»ларда Абдулла Орипов, Шукур Холмирзаев сингари сўз усталари яшарди. Чамамда Мирмуҳсин домла ҳам уларга қўшни эди.

Китоб магазинига келганлар бир-бирларига имо қилиб:

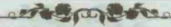
– Ана фалончининг уйи, – деб, сўз усталарининг уйлари бир-бирларига фахрланиб кўрсатишарди.

Хуллас бир куни ўша китоб магазини томонга ўтадиган муюлишда Мирмуҳсин домлани ташвишли қиёфада кўриб қолдим.

– Азизахоннинг айтишига қараганда, – дедилар Мирмуҳсин домла барча ижодкорлар танийдиган магазинчининг номини тилга олиб, – китоб магазини ёпилаётган эмиш...

– Нега? – деб сўрадим, нохуш хабарни эшитгандай.

– Бинони олиб, фойда келтирадиган бирон соҳага беришмоқчи шекилли, – дедилар Мирмуҳсин домла ва

кейин қўшиб қўйдилар, – аслида ўйлаб кўришса китобдан фойдалироғи йўқ...

Мен ўша куниек мухарририятимизда яқиндагина иш бошлаган, ҳозирги кунда бир қатор танилган тележурналистлар қаторидан ўрин олган Олим Тошбоевга бу ҳақда тахлилий эшиттириш тайёрлашни топширдим. Олимбой ярим соатлик эшиттириш тайёрлади. Унда бир қатор машҳур кишилар, жумладан Мирмуҳсин домла ҳам китобнинг аҳамиятини, эндиликда, айниқса, мустақилликдан кейин маънавий дунёемизнинг бошқалардан кам бўлмаслигини таъминлаш учун унинг ниҳоятда зарурлигини куюнчаклик билан изҳор қилишган ва Азиза опанинг китоб магазинини сақлаб қолиш таклифини билдиришган эди. Эшиттириш мухарририятимизнинг бадиий кенгашига маъқул бўлди.

Кўп ўтмай ўша магазин... барибир ёпилди.

Умуман олганда, шаҳарда ҳам, чекка-чеккаларда ҳам «ўзини оқлолмаган» китоб магазинлари кейинчалик ёпилиб кетди. Уларнинг ўрнини бошқа дўконлар эгаллади. Бу бозор иқтисодиёти мухити бўлса керак.

Бироқ мен ҳар гал шундай ходисаларга дуч келсам, Мирмуҳсин домланинг ўша муқолишда учратганимдаги маънос қиёфасини негадир унутолмайман.

Зоир ЗИЁ

УСТОЗНИ ЭСЛАБ

Умримнинг қайноқ бўлаклари бир хўрсинишда ўтиб кетгандек туюлади. Аммо шу қисқа вақт ичида кўп одамлар билан учрашиш, танишиш, билмаган кўп нарсаларимни билиш, ўрганиш бахтига муваффақ бўлганимни эслаб, умрим зое ўтмаганига яна бир қарра имон келтираман. Аслида инсон теварак-атрофидаги одамлардан нафақат бирор хунар, тажриба орттирар экан, балки ўзида мавжуд бўлмаган ё кўчасига ҳам кирмаган инсоний фазилатларни ўзида мужассам этаркан. Таҳририятда ишлаган даврларимда ҳамкасбларимдан, ёши улуг ходим, раҳбар, борингки ҳар бир жамоадоддан нималардир ўрганган эканман. Тўғри, у ўрганганларингизни ҳамиша ҳам ҳаётга татбиқ этолмайсиз. Сабаби, ё шароит тақозо этмайди ёки талаб, ёки сиз ўша ерда бўлмайсиз. Аммо уларни бўйинингиздаги маржон, тумордаги дуо, дуру жавоҳир каби асраб, қуролланган аскардек мамнун яшайверасиз. Чунки у ташлаб юборадиган нарса эмас...

1988 йилнинг охирларида шоир Ўктам ака Мирзаёров тавсияси, таклифи билан «Гулистон» журнаliga ишга чақирилдим. Домла Мирмуҳсин қабулида бўлиб, у киши билан яқиндан танишдим. Неғалигини билмадим-у, у ерда журналнинг бош муҳаррири, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, қатор китоблар муаллифи Мирмуҳсин акага «домла» деб мурожаат қилишар эди. Аслида у киши жуда қаттиққўл, талабчан, айтган ишини қилдирмагунча қўймайдиган, ҳаммага бирдек муомала қиладиган раҳбар деб эшитган эдим. Кунларнинг бирида аввал бирга ишлашган бир касбдошим: «У киши билан қанақа қилиб ишляпсиз? У киши билан

ишлаш осон эмас. Жуда инжиқ одам-қу», деган саволига хайрон бўлиб «билмадим, айтилган топшириқларини бажариб эл қаторида ишляпман. Аммо у кишининг сиз айтаётган томонларини кўрганим ҳам, сезганим ҳам йўқ», – дедим елка қисиб. Кейин ўзимча шундай хулоса чиқардим: балки ўз ишига масъулият билан ёндашмайдиган, камроқ ишлаб, кўпроқ ялло қилишни хоҳловчилар учун у киши ана шунақа бўлсалар керак-да. Ёки ўз хурмат-иззатини, обрўини билмаган ёки ораларида оддий, мўътадил муносабат ўрната олмаган ёки ўртада тушунмовчиликлар пайдо қилиб турадиган ходимлар учун ҳам раҳбар ёқмаслиги мумкин экан. Икки томоннинг бири орқага тортса ёки илгари ўтиб кетса ҳам муаммолар вужудга келиши тайин.

Юрган дарё, ўтирган бўйра, деганларидек, кўпроқ «Муштум», қиска вақт «Гулхан» журналлари қозонида қайнаган камина навбат «Гулистон»да фаолият юритишимга тўғри келганда, ҳеч иккиланмаганман.

«Гулистон» таҳририятида менга жудаям маъқул бўлган одатларидан бири ижодий баҳс-мунозаралар юритилиши эди. Таҳририят жонбозлари, асосан, Оқилжон Ҳусанов, Баҳодир Аминов, Эргаш Муҳаммад, Шомурод Сиддиқов, Темур Саъдуллаев, Ўқтам Мирзаёров, Абдураззоқ Каримов ва бошқалар бор эди. Ўша вақтларда ҳам бир киши, яъни раҳбарнинг гапи сўзсиз маъқулланар, муҳокама қилиб ўтирилмас, бу ҳақда ҳатто гап бўлиши ҳам мумкин эмасди.

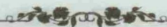
Хуллас, журнал летучкасида (нашр этилган сони муҳокама йиғилишида) аввалги таҳририятда мавжуд бўлмаган тартибқоидалар мени хайрон қолдирди. Бу ерда нашр этилган навбатдаги янги сонининг қандай чиқарилгани: ютуқ ва камчиликлари сарҳисоб қилиниб, энг яхши материаллар маърузачи ва бошқалар тарафидан алоҳида эътироф этилгач, унга қалам ҳақи қўйилишида имтиёзлар берилиши эътиборга олинарди. Мажлис якунида масъул котиб мазкур, дунё юзини кўрган навбатдаги сонга тақсимланган қалам ҳақи, яъни гонорар рўйхатини ўқиб эшиттиради. Шунда домланинг бир одати, қалам ҳакидан ким рози, ким норози эканини сўраб чиқар эдилар. Нафақат ички муаллифлар, балки ташқаридан иштирок этган муаллиф-

ларнинг ҳам хохиш-истаклари бўлим мудирлари томонидан маълум қилинар эди. Бош муҳаррирнинг мақсади — журнални чиқаришда иштирок этган кишиларнинг ҳеч бирини норози қилмаслик эди. Яна бир одат: журналнинг нашрга тайёрланиш жараёнида: режа тузилиши, тасдиқланиши, босмахонага топширилиши ишида ходимларнинг фаол иштироки. Муҳими уларнинг фикр-мулоҳазаларининг ҳисобга олиниши... Бу шарт-шароитлар, аҳиллик, бамаслаҳат иш кўришлар мени янаям эркинроқ ижод қилиш, мавзуларнинг ранг-баранглигини ошириш, аввалгиларидан-да яхшироқ асар яратиш кабиларга чорлар эди.

Мақталган одамнинг қаноти ўсиб чиқибди, дейиш мумкин. «Гулистон» журналида ишлаган давримда бир неча яхши мақолалар ёздим. Ижодий сафарларда кўп бўлдим. Домла вақтида бўлимдан бўлимга, лавозимдан лавозимларга кўтарилдим. Имкониятим уфқлари очилгандан очилаверди. Охир-окибат шу даражага келдики, ёзган ижодий маҳсулотларим журнал саҳифаларига сиғмай қолди. Домла охириги пайтларда: «Хафа бўлмайсиз, журналда учта материалингиздан биттасинигина бера олишимиз мумкин. Айтинг, ҳозир тушириляётган номерга қайси бирини берайлик. Сизга ҳозир қайси бири муҳимроқ, факти эскирадиган. Шунини қўямиз», — дердилар.

Кейинчалик, ёзаётган материаллар, яъни мақолаларим кўпайиб кетгани, иш ўринларида қисқариш каби воқеалар бошланаётган пайтига тўғри келгани учунми, бунинг устига «Тошкент оқшоми» газетасидан ишга таклиф қилинаётганим боисми, ўз ихтиёрим билан ишдан бўшаш ҳақида ариза ёздим-у Ўктам ака кабинетига кирдим. (У киши менинг яқиним, тутинган акам, маслаҳатгўйим эди-да.)

Дастлаб ўзлари кириб қотириб чиқадигандек, ҳозир, дедилар-да, сал ўтмай, бўшашиб чиқдилар. Нима гап, десам, бошларини сарак-сарак қилиб, кўнгиллари хуфтон, жуда бўшашиб қолганлар. Кўл қўймабдилар. Бир куни Ўктам акамга яна ўша саволимни кўтариб чиқдим. Бошлари қотиб қолган куйи, «Э, боринг-эй» деълмадилар-у, аммо аҳволимни ҳам тушуниб, барибир менга ёрдам бергилари келаётгани кўзларидан билиниб турарди.

— Билмадим нима деб тушунтирасиз, — дедилар Ўктам ака ўйга чўмиб.

— Билмайман, — дедим мен ҳам ўйга чўмиб... — Барибир бу ерда материалларим эскириб қолаяпти. У ерда, «Тошкент оқшоми»да эса материал етказиб бўлмас экан. Бу имконият менга айтилиб муддао экан-у, мен ёзавераман, улар босаверишади.

— Менимча, — деб маслаҳат бердилар Ўктам ака. — Мен ҳам сизга ўхшаб ёзувчи бўлмоқчиман. Катта ҳаёт ичида, шаҳарнинг катта газетаси қозонида қайнамоқчиман. Пишмоқчиман. Кўрмаганларни кўриб, билмаганларни билиб, одамлар орасида кўпроқ бўлсам, дейман. Менга оқ фотиха беринг, денг. Шунда домла ўйлаб кўришлари мумкин.

Домла мени чакиртириб:

— Ҳа, нима гап укажон, — дедилар. — Биламан, атрофдаги гап-сўзлардан хабардорсиз. Штат қисқариши ҳамма ёқда бирдек кетяпти, ҳўлу-курук барабар ёняпти, аммо бу муаммоларнинг сизга сираям алоқаси йўқ. Ўзимиз биламиз кимни бўшатишни, кимни қолдиришни. Агар шуни ўйлаган бўлсангиз, хотирингиз жам бўлсин. Ишлайверинг.

Нихоят қарорим қатъийлигига сабаб газета қозонида қайнаб пишмоқчилигимни, келажақда сизга ўхшаб мохир ёзувчи бўлиш учун одамлар орасида кўпроқ бўлиб, тажриба орттирмоқчилигим эканини айтдим. Шунда домла узок ўйга чўмиб туриб, ноилоҳ аризамга қўл қўя туриб:

— Фақат битта шарт билан қўл қўяман, — дедилар.

Хайрон бўлиб тургандим, гапларида давом этдилар:

— Мабодо у ерда бирор келишмовчиликми ёки бошқа сабаб биланми, ҳуллас у ердан бўшашга тўғри келса, тўппа-тўғри шу ерга, ўзингизнинг ишингизга қайтиб келасиз. Иш ўрнингизга қайтиб олаверамиз.

Бу гапдан, очиғи, ариза ёзганимга ҳам пушаймон бўлганман. Бироқ энди кеч, гишт қолипдан кўчган эди.

Ундан кейин ҳам домла билан икки-уч марта адабий йиғинларда, таниш-билишлар орасида учрашдим. Кўришган вақтларимизда бир-биримиз билан ота-боладек илиқ ҳолаҳвол сўрашдик. Саксон ёшлари муносабати билан «Нур»

кафесида дастурхон ёзиб, ош берганларида менга алоҳида таклифнома кўтариб келганлари ҳамон ёдимда. Шунда ҳам «Тошкент окшоми»да етмиш йиллик юбилейлари арафасида ёзган мақоламдан миннатдор эканликларини, ҳеч ким менчалик таъсирли ёзмаганини бот-бот таъкидлаганлари, шунинг учун ҳам сизни эсдан чиқариб бўладими, деганлари ҳали-ҳали қулоғим остидан кетмайди.

Менимча, домла билан ишлаган давримизда топшириқларини бекаму кўст бажарганимдан, хатоим бўлса, дарров тўғирлаганим, ҳуллас, ҳамиша ўқланган милтиқдек тайёр бўлиб турганимдан бўлса керак, менга ишончлари ортган эди. Чунки ишга келган биринчи кунимдан фелъетон ёки ҳажвия учун мавзу олиб, бир кечада бутун бошли бир фелъетон ёки ҳажвия ёзиб, эртасигаёқ оқ қоғозга машинкада кўчиртирилган ҳолда ёзиб келардим. Иш жараёнида менга ҳам бир неча марта ёшларнинг фикрини билмоқчиман, деб янги романларининг қўлёзмаларини ўқишга берган вақтлари ҳам бўлган. Сизганим, агар таҳририят бир автомобил бўлса, унинг ҳамма мурвати тўғри ишляптими, йўқми, гоҳ-гоҳида текшириб турадиган, эскирган, қотиб қолган мурватни янгисига, яхшисига алмаштириб, керак бўлса мойлаб қўядиган оддий ҳайдовчи каби иш юритар эдилар. Ҳа, домла ҳақиқий раҳбарлик қандай бўлишини амалда кўрсатган, айна пайтда кўплаб шогирдлар етиштирган, ходимларни катта йўлга, лавозимларга қузатган меҳрибон инсон эдилар. Камина ҳам шу ариқдан сув ичиб, катта бўлдим, ўсдим, улғайдим. Бу ёзганларимнинг бари домла Мирмуҳсинга билдирган миннатдорчилигимнинг бир белгиси, инъикосидир. Қўлларим кўксимда, раҳмат домла, руҳингиз шод, ётган жойингиз гуллар, чаманларга тўлсин дейман.

Сирбой МАВЛЕНОВ,
козоқ адиби

СЎЗ УСТАСИ

1972 йилнинг кузида Қозоғистонда ўзбек адабиёти ва санъатининг ўн кунлиги ўтказилди. Биз бир гуруҳ шоир ва ёзувчилар билан, шу жумладан Мирмуҳсин билан Олтой ўлкасига сафар қилдик. Олмаотадан учган самолёт икки соатларда Усть-Каменогорск аэропортига келиб қўнди.

— Жуда гўзал ўлка экан, қаранг, бу тоғларни табиат қандай яратди экан-а? — деди Мирмуҳсин самолётдан тушиши биланок теварак-атрофга суқланиб боқиб.

Ҳа, Мирмуҳсин тоғлардан ҳам, боғлардан ҳам, шаҳарлару қишлоқлардан ҳам гўзаллик кидирарди, уни яратган табиат ва инсон санъатини илғай олади. Улардан гўзаллик топишга ҳаракат қилади, ўз шеърларига мавзу излайди, унинг бу фазилатини бундан бир неча йил аввал «Уста Фиёс» достонини ўқиганимда пайқаган эдим. У билан дўст тутиниб, сирдош бўлганимдан кейин эса унинг бундай хислатларини янада теранроқ тушундим.

Олтой диёрини кезиб, Иртиш дарёси бўйлаб Семипалатинска келиб, буюк Абай уй-музейини томоша қилганимизда ҳам у фақат гўзаллик ҳақида, санъат ҳақида сўраб-суриштирар, гапирар эди.

Абай шеърят санъатининг улкан даҳоси. У ҳам файласуф. Ҳам рассом. У биз тушунган маънода сурат чизмайди, албатта. Лекин шеърларида образни шундоққина кўз олдимизга келтириб қўя қолади. Бундай қараганимизда кенг далаларни, тоғу тошни кесиб, теварак-атрофга жон бағишлаб оқаётган Иртиш дарёси ҳам бамисоли бир буюк рассом. Бизга гўзаллик бахш этиб, табиатни кўзимизга жаннатдай қилиб кўрсатиб турган шу Иртиш-да!

Унинг талай шеърларини қозоқ тилига ағдардим. Шунинг учун ҳам унинг шеърятини яхши кадрлайман, ижодкорнинг образларига, тиниқ фикрли мисраларига қойил қоламан.

Мирмуҳсин Семипалатинск меҳмонхонасида менга бир талай шеърларини ўқиб берди. Ўша шеърлардан бир нечасини иккаламиз қозоқ тилига таржима қилиб тонг оттирдик. У ўзбекча мисраларни сўзма-сўз тушунтириб турди, мен эса, уни қозоқчага ўғирдим. Ўша шеърларида ҳам санъаткорнинг диди, етук шоирнинг нафаси бор эди. Мен бутун ўша шеърларни қайта ўқирканман, дўстимнинг меҳнат кишиларини қанчалик эҳтирос билан тараннум этишини, дўстлик ва биродарликни ёниб қуйлашини яна бир бор ҳис этдим.

Меҳнат — ҳаётдаги ҳамма нарсанинг негизи! Истеъдод билан санъатнинг ҳамиша сайқалланиб турадиган фазилати ҳам меҳнат. Мана шу меҳнат туфайли Мирмуҳсин иззат ва эҳтиромга эга бўлди. У қанчадан-қанча шеърлар билан дostonларнинг, ҳикояю қисса ва романларнинг, таржималарнинг, мақолаларнинг муаллифи. Шуларнинг ёзилишида у ҳормас-толмас меҳнатқашлигини кўрсатди. Унинг ижодий диапозони кенг.

Мирмуҳсин Осиё ва Африка мамлакатлари бўйлаб саёҳат қилди. Шунинг натижаси ўлароқ, бу мамлакатлар кишилари ҳаётдан бир қанча ҳикоялар, қиссалар ёзди. У республикада юз бераётган қарийб барча ўзгаришларга ўз асарлари билан муносабат билдирмай қолмайди.

Мирмуҳсин ёш ёзувчиларнинг ғамхўри. Кўп йиллардан бери Ўзбекистон матбуотида ҳормай-толмай хизмат қилиб келяпти.

Шоир кўпгина шеърларида меҳнатни шарафлайди. Халқлар дўстлиги эса Мирмуҳсиннинг севимли мавзуларидан бири.

Йигитлар назарида
Қизлар мисол суюкли.
Қизлар назарида-чи,
Барно, танти, нуфузли.

Гапирар чертиб-чертиб,
У асл шеър заргари.
Гўё нақш кўчмаган,
Тошкент обидалари...
Ўйлари хўб салмоқли,
Гаплари салобатли.
Қаламидан тўкилар
Шеърларки, тотли-тотли.
Юксакларга қил парвоз,
Халқинг сендан шеър кутсин.
Адабиёт боғида –
Яша, боврим, Мирмуҳсин!

1981 йил

ДИЛ ИЗҲОРЛАРИ

Мирмуҳсин Ватан тупроғини тараннум этади. У заминни «Онамиз, қисматимиз, тақдиримиз» деб атайди. Замин ҳам бу муҳаббатга муҳаббат билан жавоб беради.

Николай ТИХОНОВ

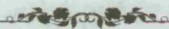
Бир вақтлар, қайси йил экани эсимда йўқ, Москвадаги Адабиётчилар уйида ўзбек шоирларининг асарлари, жумладан, Мирмуҳсин шеърлари муҳокама қилинган эди. Ёдимда, ўшанда мен ундаги керагидан ортиқ даражада заминга яқинликдан қойинган эдим. Мен ўша пайтлар бу хилдаги яқинлик самарали эканини, вақти келиб... шоирни романлар, қиссалар устида ишлашга олиб боришини билмаган эканман.

Степан ШИПАЧЕВ

«Умид» романи асосида суратга олинган бадиий фильмнинг яратилганига ҳам 30 йилдан ошибди. Мен бу кинода бош қахрамон Умид образини ижро этганман. Бунгача мен Абдулла Қодирийнинг «Меҳробдан чаён» асари асосида суратга олинган бадиий фильмдаги Анвар ролини ижро этган эдим. Мен Мирмуҳсин домланинг асарини севиб ўқидим ва Умид ролини севиб ижро этдим. Сабаби асар ўзбек зиёлиси ҳақида.

Асарда қўтарилган мавзулар ҳозирги кунда ҳам долзарб. Бу, албатта, ёзувчининг юксак истеъдод соҳиби эканидан далолатдир.

Исамат ЭРҒАШЕВ,
актёр

«Умид» романи янги нашрдан чиққан йили китобни олиб, Мирмуҳсин ака олдиға бордим. Аввало улардан дастхат олдим. Сўнг «оқ фотиҳа беринг» дедим. Мирмуҳсин ака хайрон бўдилар. Асар асосида киносценарий ёзаётганимни айтганимдан кейин хурсанд бўлиб, фотиҳа бердилар.

Мирмуҳсиннинг ажойиб романларидан яна бири «Темур Малик»дир. Мен бу романни қайта-қайта ўқигим келади. Мен шу романни ҳам экранлаштиришни хоҳлар эдим. Чунки бу роман тайёр киносценарийдек ёзилган. Вақти келиб, «Темур Малик» романи асосида фильм яратилишига ишонаман.

Ғиёс ШЕРМУҲАМЕДОВ,
кинорежиссёр

АЗИЗЛАРИМ ЁДИ

Отам, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин ибратли умр кечирганлар. Буни, айниқса, оилага муносабатларида кўриш мумкин. Бутун умр онамга вафодор бўлганлар. Биринчи шеърий тўпламларини «Вафо» деб номлаганлари ҳам бежиз эмас. Уларнинг ҳаётлари ва ижодларини онам-сиз тасаввур қилолмаганман. Ота-онамнинг ҳаёти йиллар ўтиб, чиндан ҳам вафо, садоқат тимсолига айланган.

«Одатда эркак кишининг кўчадаги, жамиятдаги муваффақиятини оилавий муҳити таъминлайди», деган гап бор. Бу бежиз эмас. Отам ўз ижодий фаолиятларининг олти-миш йили давомида муттасил масъул вазифаларда ишлаганлар: «Шарқ юлдузи», «Муштум», «Гулистон» журналларида бош муҳаррирлик вазифасида хизмат қилиш билан бир вақтда «Умид», «Меъмор», «Дегрез ўғли», «Темур Малик», «Чотқол йўлбарси», «Илдизлар ва япроқлар», «Илон ўчи», «Турон маликаси», «Зиёд ва Адиба» каби ўндан ортиқ роман ҳамда ҳикоялар, қиссалар ва шеърий тўпламлар яратдилар. Бу албатта биринчидан, у кишининг туғма қобилияти, меҳнатсеварлиги ва серғайратлилиги натижаси, иккинчидан онамнинг фидойилиги, оқила ва меҳрибонлиги самараси, деб биламан. Эсимни танибманки, онам отамни ишдан келишларини байрамдек кутиб олар эдилар. Рўзғордаги муаммоларни иложи борича билдирмай, ижод учун тинч ва хотиржам муҳит яратганлар.

Улар ҳаётда нима топишган бўлсалар, бир-бирларини кадрлашдан топишди. Ҳаётдаги энг муқаддас нарса оила, энг буюк туйғу меҳр-муҳаббат, вафо деб билишди.

Отам расман нафақага чиқиб, ижодга берилдилар. Кўчага камдан-кам чиқардилар. Бешинчи қаватдаги хонадонда фақат икковлари. Уззукун бирга. Бир оғиз-ярим оғиз гапда бир-бирларини тушуниб, яшаб келишди. Уларни кузатиб, бир

кувонсам, бир хавотир олардим: хавотирим ойимдан эди. Чунки сўнгги йигирма тўрт йиллик умрларини хасталик билан ўтказиб келаётган эдилар. Қанд касаллигининг оғир шакли билан оғриган, ҳар куни инсулин қабул қилар эдилар. Дадамиздан эса кўнглимиз тўқ эди, чунки 83 га кириб ҳам бирор маротаба тиббий муолажага муҳтожлик сезмагандилар. Ҳатто, бош оғриқ, тумов нималигини билмасдилар. «Мен кулолнинг ўғлиман, зувалам хумдонда пишириб олинган», дердилар ҳазил аралаш... Бир неча авлод боболарим кулол ўтишган, отамнинг оталари Мирҳожии кулол бўлган. Мирҳожии бобомнинг отаси Мирсаид кулол, у кишининг отаси Миршариф кулол, уларнинг отаси эса Мирҳайит кулол бўлган, отам ёшликларидан кулолчиликка аралашиб юриб, қўллари анча келишиб қолган экан. Ҳатто урушнинг охириги йилларида бу хонадонга келин бўлиб тушган ойим ҳам тупроқ ийлаш, лой қориш, пишитиш, тараш, хумдонга узатиш, офтобда қуритиш ва ҳоказо барча ишларда бажонидил ёрдам бериб, хумдондан чиққан барча товоқларни бошларига кўтарганча бозорга ҳам элтиб берарканлар.

Хуллас, демокчи бўлганим, отам соғлом ва бардамликлари билан кулоллар авлодидан эканлигини исботлаб келаётган эдилар, гўё. Лекин, онам вафот этдилар-у, у кишининг шашти қайтди. Ва ўн ойлар нари-берисида дунёдан ўтдилар...

Юқорида айтганимдек, онам раҳматли роса 24 йил қанд касаллиги азобини тортдилар. Ҳар куни укол. Дадам сахарда туриб, уколга келадиган ҳамширани кутиб олардилар. Ҳамшира укол қилаётганида отамнинг гирдикапа-лак бўлиб туришини айтмайсизми. Дам-бадам суриштириб, қизим спирт билан яхшилаб артдингизми, шприцда хаво қолмадими, эҳтиёт бўлинглар... Ҳаётларида на дори, на укол қабул қилмаган отам, йилда икки марта стационарда ётиб чиқардилар, албатта онамни деб.

Сўнгги марта шифохонага ётишларида ойимнинг оёқларини операция қилишадиган бўлишди. Операция икки соат давом этди. Отам ҳам биз қатори ҳовлида кутдилар. Кейин жарроҳлик натижасини билгач, хийла хотиржам тортиб, дам олгани отам иккимиз уйга қайтдик. Мен кечга яқин келиб опамдан навбатчиликни олишим керак эди. Реанимацияга

табийки, отамга рухсат беришмади. Иккимиз ўтириб ул-бул тамадди қилган бўлдик. Кейин қарасам дам олгилари йўқ, аксинча ёмғирпўшларини елкаларига соляптилар.

– Дада йўл бўлсин?..

– Бугунги газеталарни оламан, қизим.

– Мен чиқиб кела қолай, сиз чарчадингиз.

– Йўқ, ўзим. Бироз шамоллаб келаман...

Эътирозга ўрин қолдирмай, индамай чиқиб кетдилар. Бир пайт қарасам столларида янги газеталар турибди... Тушундим, кўнгиллари тинчимай ойимнинг олдиларига бормоқчилар...

Ростдан ҳам кўп ўтмай телефон жиринглади. Опам.

– Хавотир олма, дадам шу ердалар, бирпас ўтириб кейин борадилар...

Дадам бир ахволда уйга кириб келдилар-да, уст кийимларини ечмасдан каравотларига ёнбошладилар. Бунақа одатлари йўқ эди. Ишдан қачон, қандай ҳолатда қайтмасинлар, шошилмасдан уй кийимларини кийиб, ювиниб-тараниб, кейин ичкарига қадам босардилар.

Отамга яқинлашиб разм солдим, кўзларини чиппа юмиб ётибдилар. Жикка терга тушган пешоналарига қўл теккизсам, муздай. Хайрон қолдим. Шунинг устига телефон жиринглади. Опам безовталаниб кўнғирок қилибди. Ахволларини айтганимдан сўнг, керакли маслаҳатларини бериб ёнларидан жилмаслигимни айтдилар...

Шифохонада бўлган воқеанинг тафсилотини опам кейин айтиб бердилар. Жаррох ойимнинг оёқлари докасини янгилаётганини дадам бир чеккада кузатиб турган эканлар. Бир пайт опам қарасалар, ранглари ўчиб, совуқ терга тушиб бораёптилар. Дарҳол қўшни палатага таклиф этиб тинчлантирувчи укол қилибдилар.

Хуллас, ҳаммаси ўша кундан бошланган, яъни олтмиш йиллик ёстиқдошларининг ногирон оёқларига кўзи тушган даданинг юраги илк маротаба хуруж қилибди, каттик санчибди...

Операциядан кейин онам ўнганмай, 2004 йилнинг 9 мартида оламдан ўтдилар... Назаримда дадам жудоликка кўниккандек эдилар. Хатто бизларни ҳам юпатишга уринар, «ойинг бир ҳисобда азобдан қутулиб кетди, кўп қуюнманг-

лар, кўз ёши яхши эмас, марҳумани безовта қилади», деган гаплар билан бизга таскин берардилар, сабрли бўлишга чақирардилар. Лекин ойим вафотларидан икки ой ўтгач, ўз ўзидан маъюс тортиб қолдилар. Биз албатта, у кишини бир дақиқа бўлсин ёлғиз қолдирмадик. Хатто онамни эсга солувчи бу уйдан узоқроққа олиб кетишга уриндик. Бир неча кун кичик опамнинг уйларида яшадилар. Бўлмади. Гўёки, онам эшик олдида кутиб тургандай ўз уйларига талпинардилар.

Бир куни ишдан келсам, қўлларида рангли қалам, қоғоз устида ўйга ботиб ўтирибдилар. Кўнглим ёришиб кетди. Дархол ошхонага ўтиб, чой кўйдим. Кейин секин келиб ёнларига ўтирдим. Отам менга олдиларида турган қоғозни узатдилар. «Қара-чи, Гулюз, шунақаси маъқулми сенга?» дедилар. Дафъатан ҳеч нарсага тушунмадим. «Бу қабр тошининг тархи, — дея тушунтирдилар кейин. — Шунақа шаклда қилсак, бўладими кизим?» Тарвузим қўлтиғимдан тушди.

Май ойининг охирларида тош қўйдилар. Қайтаётганимизда қабристон мутасаддисини четга тортиб, алланималарни тайинладилар. Ва шу куни кўпдан бери биринчи бор юзлари ёришди. Кейин билсак, ўша куни дадам ўзлари учун ҳам ойимнинг ёнларидан жой ажратиб қўйишни тайинлаб қайтган эканлар.

Ойим қазосидан ўн бир ой кейин жудоликни кўтара олмаган отамни юрак хуружи олиб кетди.

Ёзув столида отам ўзи ёзган романларининг ҳар биридан бир нусха, Ўзбекистон энциклопедиясининг охириги нашри ва бир даста суратлар. Ҳар куни уларни қўлга олиб, мароқ билан ҳикоя қилаётган сўзларини эслайман: «Яратганга шукр, ёшим 85 га етиб қолди. Мақтаниш эмас, йиллар оша йикқан бисотимиз ана шу китоблар, бойлигимиз фарзандларимиз».

Адибнинг икки онаси ва икки отаси бўлган. Ака-ука Мирҳожидан ва Мирмуслим ўз вақтида она-сингил Хувайдохон ва Хадичахонларга уйланишган экан. Ака бефарзанд бўлгач, ука биринчи фарзанди Мирмуҳсинни йўрғақдалиқ вақтидаёқ унга ўғил қилиб берган. Бўлажак ёзувчи ёшлигидан мумтоз адабиётга қизиққан.

Отам ёшликларини эслаб, шундай дердилар:

Мактаб ёшига етгунимча оилада қариндош-уруғлар орасида, «хаёлпараст» бола номини олиб, китоб йиғиб ўзимнинг мўъжазгина кутубхонамни ташкил қилганман.

Шу даврларда кулолчилик дастгоҳининг айланишига ҳамоҳанг бўлиб туғилган ижод намуналари газета-журналлар саҳифаларида бўй кўрсата бошлади. «Кулол отам кечқурунлари ишдан кейин китоб ўқиб берардилар» – деб гапирганлар. Айниқса, «Алиф ва Лайло», «Рустаму дoston», «Або Муслим», «Барзуйи деҳқон», Аҳмад Яссавий «Ҳикматлар»и каби китобларни оҳангига келтириб ўқирдилар. Маълум бобни ўқиб бўлгач, энг қизиқ жойига келганда давомини эртага ўқиймиз, деб ҳозирги сериаллардагига ўхшаб китобни ёпардилар-да ўртасига хатчўп ташлаб қўяр эдилар. Отам «давоми нима бўлар экан», деб эртасигача қизиқиб юрар эканлар. Балки ўшанда адабиётга, айниқса, тарихий асарларга меҳр уйғонгандир.

«Жангномалардаги қахрамонлар ҳақида ўқишганда, қани энди мен ҳам тезроқ улғайсаму, шундай китоблар ёзсам, деб ҳавас қилганман», – деб яна ёшликларини эслардилар. Отамнинг «Оқ мармар», «Чўри», «Тунги чакмоқлар» қиссалари, «Широқ» достони, «Меъмор», «Темур Малик», «Турон маликаси» тарихий романларини ёзишларига болаликдаги ана шу қизиқишлар асос бўлган, албатта. Инсон нимани астойдил хоҳласа, орзуси ушалар экан. Сухбатларнинг бирида шундай дегандилар: «Рудакий, Низомий, Алишер Навоий, Саъдий, Бобур, Достоевский, Шевченко, Гёте, Шиллер, Тагор, Иқбол асарларини мен бир оз кеч ўргандим. Ўйлайманки, ўзини ҳурмат қиладиган ҳар бир зиёли бу даҳоларни умр бўйи ўрганмоғи лозим».

Отам нима ёзсалар ҳам, биринчи отамга ўқиб берардилар. Айниқса, асарларига сарлавҳа қўйишдан олдин бир қоғозга ўнтача номни ёзиб чиқиб ўқиб берардилар. Кўпинча онамларга ёккан сарлавҳани янги асарларига қўяр эдилар. Эрта тонгдан иш бошлаган инсонни куни баракали бўлади дейишади. Шунга риоя қилибми ёки бир одатми улар деярли ҳар куни жуда эрта туриб ижод қилар эдилар. Бир неча соатлик ижоддан кейин, давлат ишига отланар, шанба, якшанба кунлари тушликдаги ойим дамлаган маза-

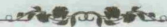

ли палов ёки лағмондан кейин, яна ижодхоналарига кириб кетар эдилар.

Уларнинг хуснихатлари ҳам чиройли бўлган. Қўлёмалардаги сарлавҳаларни рангли қаламлардан фойдаланиб чиройли қилиб чизиб қўйганлар. Айрим асарлари қўлёмаларига журналларда чиққан гўзал қизларнинг расмини ҳам ёпиштириб қўярдилар. Менимча қаҳрамонларининг ташқи қиёфасини тасвирлаётганларида ана шу суратлар ҳам илҳом берган бўлиши мумкин. Отам ёзув машинкасидан фойдаланмаганлар, доим қўлда ёзганлар. Ўша даврдаги айрим ёзувчилар ўз асарларини тўғридан-тўғри ёзув машинкасида ёзганларини эшитганман. Менимча отамнинг ёзиш услуби тўғри бўлган. Рус ёзувчиси Валентин Катаев ҳам таниқли адиб Иван Бунин ҳақидаги асарида Буниннинг шундай гапларини келтирган: «Асар қўлёмлада тайёр бўлгандан кейин уни машинкада кўчирсангиз бўлади. Лекин ижоднинг ўзи, ёзиш жараёнининг ўзи, қандайдир ҳамжихатликдан, бош, қўл, перо ва қоғоз ўртасидаги сирли бир алоқадан иборат. Мана шу ҳақиқий ижоддир. Сизнинг ягона, такрори йўқ, қалбингизнинг бир парчаси бўлиб қолган дастхатингиз, салгина йўлдан адашсангиз, буни дархол, шу заҳотиёқ айтиб қўяди».

Инсондаги масъулият ва тартиб каби хислатлар унинг ташқи қиёфасида ҳам акс этар экан. Отам жуда ораста кийинар эдилар. Замондошлари хотираларида буни айтиб ўтишган. Иложи борица доим оқ кўйлак. Салқин тушса албатта бошларига шляпа, қора рангдаги узун плаш ва пальтони хуш кўрганлар. Лекин уйда, бошларида миллий дўппи, эгниларидан тўн тушмаган. Соқоллари олинмаган кунни кўрмаганман. Ҳатто 84 ёшларида, ҳаётларининг сўнгги кунларида ҳам ҳар куни эрталаб албатта соқолларини олиб, шу ёшда ҳам қалин ўсган оқ соқларини тараб қўяр эдилар.

Отам жуда адолатпарвар, тўғри сўз, катъиятли эдилар. Озгина эгрилик сезсалар, энг яқин кишисини ҳам юзхотир қилмай айбини айтиб, ҳақ йўлни тутишга ундай бошлардилар. Бу хислатлари бировга ёқарди, бировга йўқ. Ўз асарларида ҳам шу хислатларни шарафлаганлар. Умр бўйи эзгуликни улуғладилар. «Севгил она юртни то ўлгунингча!»

деган эдилар бир шеърларида. Бугун айтиш мумкинки, улар чиндан-да Она юрти, Она халқини сидқидилдан севганлар, унга ўз асарлари билан хизмат қилдилар ва сўнгги нафасларигача бу севгига содиқ бўлдилар. Инсон ўз юртини, халқини, оиласини севса, шу йўлда хизмат қилса ҳеч кам бўлмас экан. Бундай инсонлар ўтгандан кейин ҳам эзгу ишлари доим эслаб турилади. Ҳозирги кунда отам билан ишлаган кишиларни учратиб тураман. Улар отамдан кўрган яхшиликларни гапириб беришади. Бир томондан кўнглим кўтарилса, иккинчи томондан фахрланаман. Фарзандларига ҳамма оталардек меҳрибон бўлганлар. Эсимда, 1987 йили шифохонага тушганман. Кечқурун соат тўртда олиб келиб қўйганлар. Эрталаб соат тўққиз яримда мен улардан хат олдим: «Тузуклигинг ҳақида ўз қўлинг билан ёзиб чиқар» – деб. Шифохонадаги ёши каттароқ ҳамшира мендан «кечқурун билан шифохона деразасидан кўз узмай, тик оёқда турган киши сизга ким бўлади», деб сўради. Мен отам деганимдан кейин кўзларига ёш олиб йиғлаб юборди. Балки ўзларининг оталарини эслагандирлар. Ўшанда, кишининг совуқ куни, ичкарига кирмай олти соат шифохона эшигида кутган эканлар.

Отам асарларини нашрга тайёрлаш жараёнида қайтадан ўқиб чиққанимда шунга амин бўляпманки, уларнинг кўплаб асарлари асосида кинофильмлар суратга олинса бўлар экан. Жумладан «Меъмор», «Темур Малик» романлари ва «Жамила» қиссаси асосида. 1967 йилда ёзилган «Умид» романи асосида кинорежиссёр Гиёс Шермухамедов киносценарий ёзганлар. Асар экранларга чиққан. Сўнгги вақтларда романда акс этган мавзуларга ўхшаш киносценарийлар асосида бир қанча фильмлар суратга олиниб намоиш этилди. Отамнинг «Умид» романи нашр этилиб, китобхонлар қўлига етганда кўплаб хатлар олар эдилар. Ёдимда ўша йиллари ҳар куни ишдан қайтаётганларида мактублар кўплигидан махсус қопларда олиб келинарди.

Бу гаплар ота-онам тавсифи эмас, балки ўзим бевосита шохиди бўлган, эшитган, ҳис этганларимдан туғилган ҳайратларимнинг ожизона баёнидир.

Гулюз МИРМУҲСИН қизи

МУНДАРИЖА

Нашриётдан	3
<i>Ғ. Ғулом.</i> Кулол ва заргар.....	6
<i>В. Зоҳидов.</i> Забардаст ижодкор	8
<i>С. Аҳмад,</i> Давр нафаси	10
<i>Р. Бобожон.</i> Дилдаги меҳр.....	13
<i>З. Обидов.</i> Йигитдай шахдам.....	17
<i>О. Ёқубов.</i> Юксак баҳо.....	19
<i>Назармат.</i> Мангу мерос	20
<i>М. Қориев.</i> Бағрикентлик	21
<i>Ж. Жабборов.</i> Адибнинг дунёси	24
<i>Х. Абдусаматов.</i> Серкирра ва сермахсул ижодкор	26
<i>Й. Сулаймон.</i> Бўйи баробар китоб ёзган адиб.....	29
<i>Л. Қайюмов.</i> Замондошим	32
<i>Ж. Абдуллахонов.</i> Машаққатли ижод	35
<i>О. Мухтор.</i> Мардлик тушунчаси.....	40
<i>Н. Фозилов.</i> Мир ака.....	43
<i>М. Жалил.</i> Қарздорлик ҳисси	45
<i>Муҳаммад Али.</i> Етуклик.....	47
<i>Ў. Хошимов.</i> Яхши ном.....	49
<i>Р. Абдурашид.</i> Она юртни севгил.....	51
<i>Х. Муҳаммад.</i> Дилимдаги нур.....	62
<i>Х. Шарипов.</i> Олис ва холис нигоҳ.....	64
<i>Ф. Мусажонов.</i> Зукко ва зийрак.....	67
<i>С. Маҳмудова.</i> Бахтли кексалик.....	70
<i>О. Абдуллаев.</i> Камтар ижод кўлами.....	74
<i>У. Норматов.</i> «Бир кулол ўғли эдим...»	78
<i>О. Мадаев.</i> «Сўзи битта йигит»	81
<i>Х. Ҳайитметова.</i> Бир инсоний умр.....	86
<i>Олмос.</i> Жўшқинлик тимсоли	90
<i>А. Абдураззоқ.</i> Акамдай эди	94
<i>З. Ағлам.</i> Халқимизнинг севимли ёзувчиси.....	96
<i>Ў. Мирзаёр.</i> Толмас қалам соҳиби.....	98
<i>И. Отамурод.</i> Яхшилик	103
<i>Т. Қаҳҳор.</i> Кемага тушганнинг жони бир.....	105
<i>Д. Тўраев.</i> Халқ билан ҳамнафас ижод.....	116
<i>Э. Усмонов.</i> Файзли умр.....	119
<i>Н. Раҳимжонов.</i> Қутлуг сўз.....	125
<i>А. Алимбеков.</i> Диловар инсон.....	130
<i>Ш. Бўтаев.</i> Тоғлар олисдан кўринади	132
<i>З. Зиё.</i> Устозни эслаб	134
<i>С. Мавленов.</i> Сўз устаси.....	139
<i>Дил</i> изҳорлари	142
<i>Г. Мирмуҳсин қизи.</i> Азизларим ёди.....	144

Т 73

Тоғлар олисдан кўринади [Матн]: Ўзбекистон
халқ ёзувчиси Мирмуҳсин замондошлари хотирасида /
Тўплаб, нашрга тайёрловчи Г. Мирмуҳсин кизи. – Тош-
кент: «O'zbekiston», – 2016. – 152 бет.+8 бет (вкл.).

ISBN 978-9943-28-565-1

УЎК: 821.512.133-06(092)

КБК 83.3(5Ў)-8

Адабий-бадний нашр

ТОҒЛАР ОЛИСДАН КЎРИНАДИ

**(ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ ЁЗУВЧИСИ
МИРМУҲСИН ЗАМОНДОШЛАРИ ХОТИРАСИДА)**

Мухаррир *Б. Худоёрова*
Рассом-дизайнер *Б. Зуфаров*
Техник муҳаррир *Т. Харитонов*
Кичик муҳаррирлар: *Д. Холматова, Г. Ералиева*
Мусаххих Д. Хусанова
Компьютерда саҳифаловчи *Ф. Тугушева*

Нашриёт лицензияси АИ № 158, 14.08.2009.

2016 йил 3 мартда босишга рухсат этилди.

Офсет қоғози. Бичими 60×84¹/₁₆.

Virtec Peterburg Uz гарнитурасида офсет усулда босилди.

Шартли босма табоғи 8,84+0,47 вкл. Нашр табоғи 8,13+0,50 вкл.

Нусхаси 2000. Буюртма № 16-124.

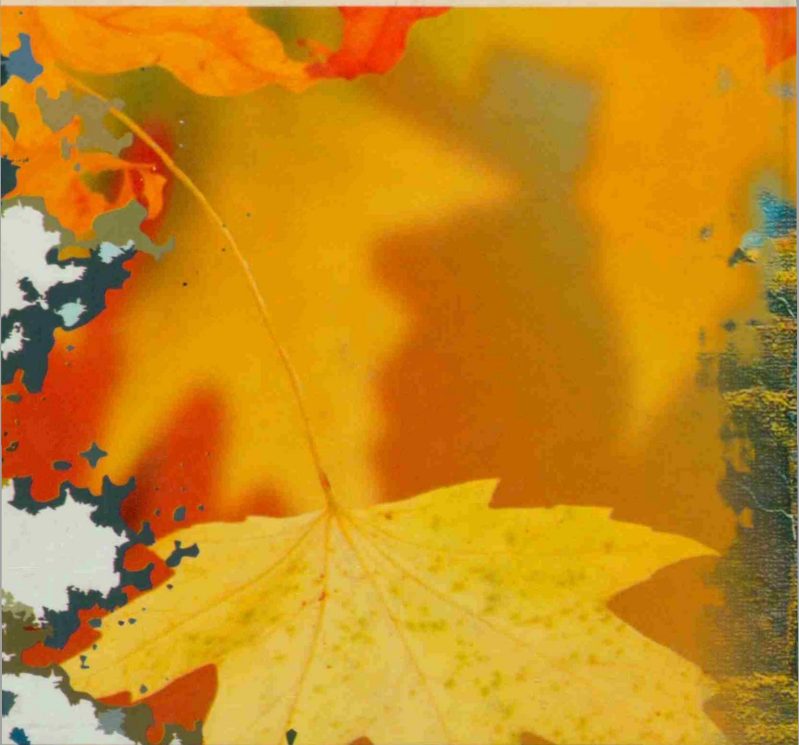
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-565-1

9 789943 285651